

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ, ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Միջազգային գիտաժողով
նվիրված Սարդարապատի հուշահամալիրի 55-ամյակին և
Հայոց ազգագրության թանգարանի 45-ամյակին

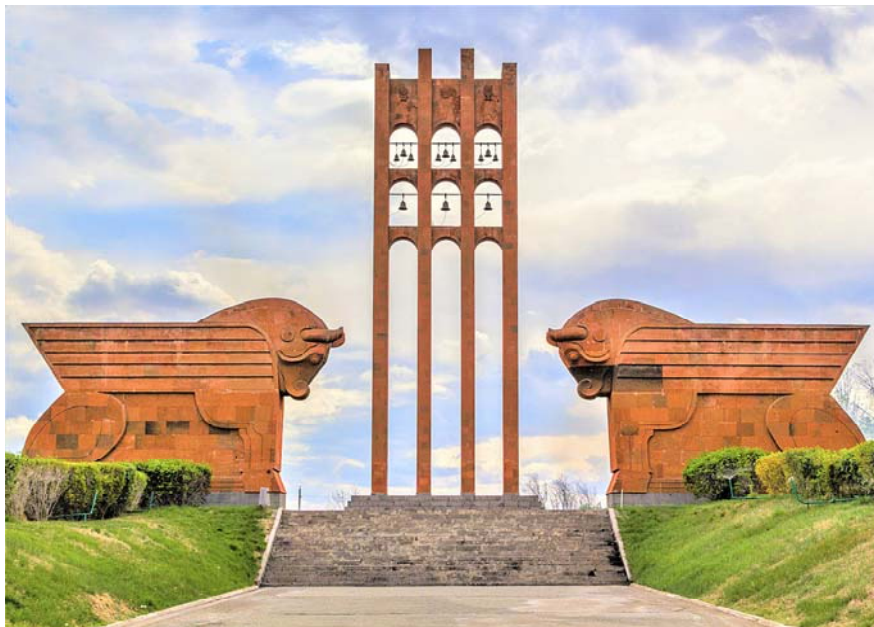
ВОПРОСЫ АРМЯНСКОЙ КУЛЬТУРЫ, ИДЕНТИЧНОСТИ

Международная конференция
посвященная 55-летию Сардарapatского мемориального
комплекса и 45-летию Этнографического музея армян

ISSUES OF ARMENIAN CULTURE, IDENTITY

International scientific conference

Dedicated to the 55th anniversary of the opening of Sardarapat Memorial Complex
and the 45th anniversary of the Museum of Armenian Ethnography

13 մայիսի * 13 мая * 13 May - 2023

Սարդարապատ-Երևան * Сардарapat-Ереван * Sardarapat-Yerevan

ԿԱԶՄԿՈՄԻՏԵ

ԿԱՐԵՆ ՓԱԿԼԵՎԱՆՅԱՆ

Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարանի տնօրեն, պատմ.գիտ. թեկնածու, դոցենտ, *կազմկոմիտեի համանախագահ*

ԱՐՍԵՆ ԲՈՐՈՒՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի (ՀԱԻ) տնօրեն, պատմ.գիտ. թեկնածու, *կազմկոմիտեի համանախագահ*

ՍՎԵՏԼԱՆԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Հայոց ազգագրության թանգարանի (ՀԱԹ) գիտական գծով փոխտնօրեն, ՀԱԻ ավագ գիտաշխատող, պատմ.գիտ. թեկնածու, *կազմկոմիտեի պատասխանատու քարտուղար*

ՏՈՐՔ ԴԱԼԱԼՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական գծով փոխտնօրեն, բանասիրական գիտ. թեկնածու, *պատասխանատու քարտուղար*

ԱՇՈՏ ՓԻԼԻՊՈՍՅԱՆ

ՀՊՄՀ Հայոց պատմության ամբիոնի վարիչ, Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն, պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ՌՈՒԲԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ Սփյուռքի ուսումնասիրությունների բաժնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր

ԵՐԱՆՈՒՀԻ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարություն, Մշակութային ժառանգության և ժողովրդական արհեստների վարչության պետի տեղակալ, պատմ. գիտ. թեկնածու

ՄԻՀՐԱՆ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, էթնոսոցիոլոգիայի բաժնի վարիչ, պատմ. գիտ. դոկտոր

ՍԱՄՎԵԼ ՄԿՐՏՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, պատմ. գիտ. դոկտոր

ՀԱՅԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի հնագիտության և ազգագրության ամբիոնի վարիչ, պատմ. գիտ. դոկտոր

ԵՐՎԱՆԴ ԳՐԵԿՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, պատմ. գիտ. դոկտոր

ՀԱՍՄԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԵՊՀ հնագիտության և ազգագրության ամբիոնի դոցենտ, պատմ. գիտ. թեկնածու

ОРГКОМИТЕТ

КАРЕН ПАХЛЕВАНЯН

Директор Мемориального комплекса Сардарapatской битвы, Национального музея этнографии и истории освободительной борьбы армян (МЭА), канд. ист. наук, доцент, *сопредседатель оргкомитета*

АРСЕН БОБОХЯН

Директор Института археологии и этнографии (ИАЭ) НАН РА, канд. ист. наук, *сопредседатель оргкомитета*

СВЕТЛАНА ПОГОСЯН

Замдиректора МЭА, старший научный сотрудник (ИАЭ), канд. ист. наук, *ответственный секретарь оргкомитета*

ТОРК ДАЛАЛЯН

Замдиректора Института археологии и этнографии НАН РА, канд. фил. наук, *ответственный секретарь оргкомитета*

АШОТ ПИЛИПОСЯН

Зав. кафедрой Истории Армении АГПУ, Служба по Охране Исторической Среды и Историко-культурных Музеев-заповедников, доктор ист. наук, профессор

РУБЕН КАРАПЕТЯН

Институт археологии и этнографии НАН РА, заведующий отделом исследований диаспоры, доктор ист. наук

ЕРАНУИ МАРГАРЯН

Министерство ОНКС РА, замначальника департамента Культурного наследия и народных промыслов, канд. ист. наук

МИГРАН ГАЛСТЯН

Ведущий научный сотрудник, зав. отделом этносоциологии Института археологии и этнографии, доктор ист. наук

САМВЕЛ МКРТЧЯН

Старший научный сотрудник Института археологии и этнографии, доктор ист. наук

АЙК АВЕТИСЯН

Завкафедрой археологии и этнографии факультета истории ЕГУ, доктор исторических наук, профессор

ЕРВАНД ГРЕКЯН

Ведущий научный сотрудник Института археологии и этнографии, доктор исторических наук

АСМИК АРУТЮНЯН

Доцент кафедры археологии и этнографии ЕГУ, кандидат исторических наук

ORGCOMMITEE

KAREN PAHLEVANYAN

Director of the Memorial Complex of Sardarapat Battle, National Museum of Armenian Ethnography and History of Liberal Struggle (MEA), Ph.D, associate professor, *co-president of the orgcommittee*

ARSEN BOBOKHYAN

Director of the Institute of Archeology and Ethnography (IAE), NAS RA, Ph.D, *co-president of the orgcommittee*

SVETLANA POGHOSYAN

Deputy Director of the Museum of Armenian Ethnography, Ph.D, Senior researcher of the IAE, *responsible secretary of the orgcommittee*

TORQ DALALYAN

Deputy Director of the Institute of Archeology and Ethnography, Ph.D in Philology, *responsible secretary of the orgcommitee*

ASHOT PILIPOSYAN

Head of Chair of the History of Armenia ASPU, Department of Armenian History, Service for the Protection of the Historical Environment and Historical and Cultural Museums-Reserves, doctor-professor

RUBEN KARAPETYAN

Department Head of Diaspora Studies, IAE NAS RA Doctor of Historical Sciences

YERANUHI MARGARYAN

Ministry of the ESCS RA, Deputy Head of Department of Cultural Heritage and Folk Crafts, Ph.D

MIGRAN GALSYAN

Leading Scholar, Department Head of the Ethnosociology of the Institute of Archaeology and Ethnography, Doctor of Historical Sciences

SAMVEL MKRTCHYAN

Senior researcher of the Institute of Archeology and Ethnography, Doctor of Historical Sciences

HAYK AVETISYAN

Department Head of Archaeology and Ethnography of Yerevan State University, Faculty of History, Doctor of Historical Sciences, professor

YERVAND GREKYAN

Leading Scholar of the Institute of Archaeology and Ethnography, Doctor of Historical Sciences

HASMIK HARUTYUNYAN

Associate professor of the Chair of Archeology and Ethnography YSU, Ph. D

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ԾՐԱԳԻՐ

10:00-10:30 - ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԳՐԱՆՑՈՒՄ

10:30-11:00 - ԲԱՑՄԱՆ ԽՈՍՔ

Կարեն Փահլևանյան Թանգարանի տնօրեն

Արսեն Բոբոխյան Ինստիտուտի տնօրեն

ԵԼՈՒՅԹՆԵՐ

Լևոն Աբրահամյան ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ Մշակութային մարդաբանության բաժնի վարիչ, պատմ. գիտ. թեկնածու, ԳԱԱ թղթակից անդամ

Տորք Դալալյան ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, գիտ. գծով փոխտնօրեն, բանասիրական գիտ. թեկնածու

Սուրեն Հոբոսյան ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, Ազգագրության բաժնի վարիչ, պատմ. գիտ. թեկնածու

ПРОГРАММА КОНФЕРЕНЦИИ

10:00-10:30 - РЕГИСТРАЦИЯ

10:30-11:00 - ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО

Карен Пахлеванян Директор музея

Арсен Бобохян Директор Института

ВЫСТУПЛЕНИЯ

Левон Абраамян ИАЭ НАН РА, зав. отделом Культурной Антропологии, канд. ист. наук, член-корреспондент НАН

Торк Далалян Замдиректора ИАЭ НАН РА, канд. фил. наук

Сурен Обосян ИАЭ НАН РА, зав. отделом этнографии, канд. ист. наук

CONFERENCE PROGRAM

10:00-10:30 - REGISTRATION

10:30-11:00 - OPENING SPEECH

Karen Pahlevanyan Museum Director

Arsen Bobokhyan Institute Director

SPEECHES

Levon Abrahamian IAE NAS RA, Department Head of Cultural Anthropology, Ph.D, corresponding member of NAS

Torq Dalalyan Deputy Director of the IAE NAS RA, Ph.D in Philology

Suren Hobosyan IAE NAS RA, Department Head of Ethnography, Ph.D

ԼԻԱԳՈՒՄԱՐ ՆԻՍՏ * ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ * PLENARY SESSION

11:00 - 12:00

Աշոտ Փիլիպոսյան

Հայկական լեռնաշխարհը հին մերձավոր արեվելքի ռազմաքաղաքական և առևտրա-տնտեսական գործընթացների ոլորտում (մ.թ.ա. II հազ. երկրորդ կես)

Անուշ Տեր-Մինասյան

Հայկական միջնադարյան ճարտարապետությունը՝ որպես ժողովրդի ինքնության գրավականներից մեկը

Սուսան Հարությունյան

Արա Հարությունյանի ստեղծագործությունը ժամանակակից հայ ինքնության հիմքում

ՍՈՒՐՃԻ ԸՆԴՄԻՋՈՒՄ * КОФЕ- БРЕЙК * COFFEE BREAK

12:00 - 12:30

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՄԱՍՆԱՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ՆԻՍՏԵՐ

I մասնաճյուղ - ԱԶԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Համանախագահներ՝

Սվետլանա Պողոսյան, ՀԱԹ գիտ. գծով փոխտնօրեն, պ.գ.թ.

Տորք Դալալյան, ՀԱԻ գիտ. գծով փոխտնօրեն, պ.գ.թ.

СЕКЦИОННЫЕ ЗАСЕДАНИЯ КОНФЕРЕНЦИИ

I секция - ЭТНОЛОГИЯ, ФОЛЬКЛОРИСТИКА, АРХЕОЛОГИЯ

Сопредседатели:

Светлана Погосян - Замдиректора МЭА, канд. ист. наук

Торк Далалян - Замдиректора ИАЭ НАН РА, канд. фил. наук

BRANCH SITTINGS OF THE CONFERENCE

I branch - ETHNOLOGY, FOLKLORE STUDIES, ARCHEOLOGY

Co-presidents

Svetlana Poghosyan - Deputy Director of the EMA, Ph.D

Torq Dalalyan - Deputy Director of the IAE NAS RA, Ph.D in Philology

12:30-12:45	Սվետլանա Պողոսյան	Հայոց ազգագրության թանգարանը հայկական մշակույթի և ազգային ինքնության տաճար
12:45-13:00	Թամար Հայրապետյան	Գարեգին Սրվանձտյանցի ժողովրդագիտական գործունեությունը
13:00-13:15	Յակոբ Չոլաքեան	Սուրիոյ հայկական յուշակոթողները
13:15-13:30	Արմեն Սարգսյան	Ժողովրդական հավատալիքային դրսևորումների մեր գրառումները
13:30-13:45	Անդրանիկ Տագետեան	Երուսաղէմի, XIX դարու Վանի եւ XVIII դարու հայ պղնձագործութեան եւ պղնձագործներուն վերաբերող երեք հարցում ու պատասխան
13:45-14:00	Լևոն Պետրոսյան	Անդրադարձ Շիրակավանի յոթ դամբարաններին
14:00-14:15	Ինեսա Կարապետյան	Արմավիրի անտիկ դարաշրջանի կարասային թաղումները
14:15-14:30	Մատեուշ Իսկրա	Հայ-լեհական հնագիտական համագործակցության 10-ամյակը. գիտական, մշակութային ձեռքբերումներ և հետագա հեռանկարներ: Mateusz Iskra 10th anniversary of armenian-polish archaeological collaboration. scientific, cultural achievements and further perspectives
14:30-14:45	Հասմիկ Գալստյան	Համագործակցությունը հայոց կաթնասունտեսության մշակույթում
14:45-15:00	Հասմիկ Հարությունյան	Ժողովրդական ուխտավայրերը Կապանում, ըստ Արտաշես Ծատուրյանի ազգագրական նյութերի
15:00-15:15	Գևորգ Գյուլումյան	Գարդմանի (Հյուսիսային Արցախ) աղբյուրները և դրանց առնչվող ավանդագրույցները
15:15-15:30	Կարեն Հովհաննիսյան	Կողբ գյուղի սրբավայրերը և ուխտագնացությունները
15:30-15:45	Լիլիթ Սկրտումյան	Արջը հեքիաթներում և ավանդագրույցներում
15:45-16:00	Նարինե Շամամյան	Ռազմապարերը հայոց ազատագրական պայքարում
16:00-16:15	Նոնա Շահնազարյան	Տունը և հայրենիքը Ռուսաստանի հայ համայնքների ինքնություններում: Дом и родина в идентичностях армянских сообществ в России
16:15-16:30	Ռաֆիկ Գաբրիելյան	Լանդշաֆտի յուրացման եղանակները ինքնության համատեքստում
16: 30-16:45	Վարդիթեր Մադաթյան	Ընտանիքը Տավուշում XIX դարում մինչև 1870-ական թվականները, XX դարի սկզբին, գյուղական համայնքի համատեքստում (ըստ Հայաստանի ազգային արխիվի նյութերի)
16:45-17:00	Սուսաննա Ադամյան	Սարգիս Արքեպիսկոպոս Ջալալյանցի հայապահպան գործունեությունը
17:00-17:15	Սիրանույշ Առաքելյան	Թոնիիրը հայ ավանդության մեջ
17:15-17:30	Հայարփի Անանյան	Կասկադ համալիրը որպես ավանդական պարի փոխանցման և պահպանման միջավայր
17:30-17:45	Անժելա Ամիրխանյան	Քաղցրավենիքի մշակույթը հայոց ուտեստի համակարգում (ավանդույթ և արդիականություն)
17:45-18:00	Օաննա Հարոյան	Տոնաձիսական ուտեստը Շիրակում

II մասնաճյուղ – ԹԱՆԳԱՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Համանախագահներ՝

Գալյա Դավիդովա, Հայոց ազգագրության թանգարան, բաժնի վարիչ
Աշխունջ Պողոսյան, Մշակութային արժեքների փորձագիտական կենտրոն, փորձագետ, պ.գ.թ.

II секция – МУЗЕЕВЕДЕНИЕ

Сопредседатели:

Гая Давыдова - Музей этнографии армян, зав. отделом
Ашхундж Погосян - Экспертный центр культурных ценностей, эксперт, канд. исторических наук

II branch - MUSEOLOGY

Co-presidents

Galya Davydova - Museum of Armenian ethnography, Head of Department
Ashkhunj Poghosyan - Expert Center of Cultural Values, expert, Ph.D in history

12:30-12:45	Արևիկ Մելիքյան	Պատմություններ Սարդարապատի հուշահամալիրի կառուցման մասին
12:45-13:00	Սամվել Ռամազյան	Վլադիմիր Սակկիլարի. հայ ժողովրդի հույն զավակը
13:00-13:15	Արմինե Շահբազյան	Դավիթ Բեկի կերպարի ներկայացումը դպրոցական համակարգում
13:15-13:30	Գրիգոր Աղանյան	Չիֆթալարյանների տոհմը որպես կարևոր գինագործության ավանդույթների կրող
13.30-13.45	Ալվարո Գրիգորյան	Հայոց ազգագրության ազգային թանգարանի մշակութակրթական գործունեությունը 1978-2004թթ.
13:45-14:00	Լիաննա Գևորգյան	Թանգարանի «տպավորությունների գիրքը» որպես գիտական ուսումնասիրությունների սկզբնաղբյուր (ըստ «Հայոց ազգագրության թանգարան»-ի նյութերի)
14:00-14:15	Սվետլա Դիմիտրովա	Թանգարաններ բաց երկնքի տակ հետսոցիալիստական շրջանում (բուլղարական փորձ)
14:15-14:30	Աշխունջ Պողոսյան	Վասպուրականի գորգագործական կենտրոններին բնորոշ գորգերի տիպերը /XIX-XX դ. սկիզբ/
14:30-14:45	Գալյա Դավիդովա	Բարսեղ Թուղլաճյանի հավաքածուի պատմամշակութային արժեքը
14:45-15:00	Կարինե Բազեյան	Հայոց ազգագրության թանգարանի խաչկար ասեղնագործությունների հավաքածու
15:00-15:15	Կարինե Երիցյան	Հազարաշեն տանիքներով ժողովրդական տների հուշարձանացումը խորհրդային և հետխորհրդային Հայաստանում

15:15-15:30	Վիկտորյա Մուրադյան	Հայ ժողովրդական էպոսի դրսևորումները Հայոց ազգագրության թանգարանի հավաքածուներում
15:30-15:45	Մանե Խաչատրյան	Մշակույթի խնդիրները Հայաստանում
15:45-16:00	Մերի Ավետիսյան	Հայոց ազգագրության թանգարանի արծաթե սպասքի ֆոնդային հավաքածուի մշակութային օրինաչափություններն ու առանձնահատկությունները
16:00-16:15	Էմմա Այվազյան	Հայոց ազգագրության թանգարանի մանածագործական և գորգագործական գործիքների հավաքածուն
16:15-16:30	Կարեն Ասատրյան	Հայոց ազգագրության թանգարանի ծխախոտատուփերի հավաքածուն
16:30-16:45	Հռիփսիմե Պիկիչյան	Հայաստանի ազգագրության թանգարանի երաժշտական հավաքածուն
16.45-17.00	Մարինե Հարոյան	Ազգային երաժշտական ինքնության խնդիրների քննությունը «Դարից երկար. Արշակ Չոպանյան-Կոմիտաս» ցուցադրության համատեքստում
17:00-17:15	Սոֆի Խաչմանյան Sofi Khachmanyam	Կեսարիայի ազգային տարազի երկու նմուշ Թելֆեյան-Թիմուրեան հավաքածուներից (XIX դարի երկրորդ կես): Two samples of the national costume of Caesarea from the Telfeyan-Timurean collections (second half of the XIX century)
17:15-17:30	Կասիա Արմենյան Gassia Armenian	Հանգույցների և օղակների հայկական արվեստը: Janyak; armenian art of knots and loops.
17.30-17:45	Թինա Դեմերճյան Tina Demerchian	Մեր նախնիների ճամփորդությունը The journey of our ancestors

III մասնաճյուղ - ԷԹՆՈՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ, ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Համանախագահներ՝

Ռուբեն Կարապետյան, պատմ. գիտ. Դոկտոր; **Միհրան Գալստյան**, պատմ. գիտ. դոկտոր

III секция - ЭТНОСОЦИОЛОГИЯ, ИССЛЕДОВАНИЯ ДИАСПОРЫ

Сопредседатели:

Рубен Карапетыан - доктор ист. Наук; **Мигран Галстян** - доктор ист. наук

III branch - ETHNOSOCIOLOGY, DIASPORA STUDIES

Co-presidents

Ruben Karapetyan - Doctor of Historical Sciences; **Mihran Galstyan** - Doctor of Historical Sciences

12:30-12:45	Միհրան Գալստյան	Մշակույթի և ինքնության խնդիրները սփյուռքի անդրազգային միգրանտների շրջանում
12:45-13:00	Ռուբեն Օհանջանյան	Հնդկական համայնքի սոցիալ-մշակութային ազդեցությունները ՀՀ-ում
13:00-13:15	Ռուբեն Կարապետյան	Պատմական հիշողությունը և ինքնությունը սփյուռքում
13:15-13:30	Աշոտ Ավետիսյան	Տնտեսական զարգացում և սփյուռք պետական ծրագիր
13:30-13:45	Սյուզաննա Բարսեղյան	Հայրենիքը և սփյուռքյան ինքնությունը
13:15-14:00	Նելլի Խաչատուրյան	Հայերի էթնոկրոնական ինքնության հետազոտման տեսական հիմնախնդիրների շուրջ
14:00-14:15	Մարիամ Հարությունյան	Խոշոր քաղաքի բնակչության էթնոկրոնական ինքնությունը և տոնաճիսական սովորույթները (Երևանի բնակչության ուսումնասիրության նյութերի հիման վրա)
14:15-14:30	Սալվինե Մարկոսյան	Ինքնության հիմնախնդիրները պոլսահայության պարբերական մամուլում XIX դարի սկզբին
14:30-14:45	Աննա Չախմախչյան	Ընտանիքը և ընտանեկան արժեքները էթնոսի պահպանման գործընթացում
14:45-15:00	Լուսինե Տանաջյան	Մշակույթի դերը հայկական սփյուռքում ինքնության համատեքստում

Ելույթների տևողությունը * Длительность выступления * Length of speech

5-7 րոպե * 5-7 минут * 5-7min

Չեկույցի տևողությունը * Длительность доклада * Duration of report

մինչև 15 րոպե * до 15 минут * up to 15 min

ԱՄՓՈՓԻՉ ՆԻՍ * ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОЕ ЗАСЕДАНИЕ * FINAL SITTING

ԵՐՎԱՆԴ ԼԱԼԱՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՆԻՍԵՐԻ ԴԱՎԻՃ

КОНФЕРЕНЦ-ЗАЛ ИМ. ЕРВАНДА ЛАЛАЯНА

CONFERENCE HALL OF SITTINGS AFTER YERVAND LALAYAN

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՅԹՆԵՐ

ТЕЗИСЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

ABSTRACTS OF THE INTERNATIONAL CONFERENCE

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԸ ՀԻՆ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ
ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ԱՌԵՎՏՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ
(Մ.Թ.Ա. II ՀԱԶ. ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍ)

Աշոտ Փիլիպոսյան
ՀՊՄՀ Հայոց պատմության ամբիոն,
«Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական
միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ, պ.գ.դ., պրոֆեսոր
piliposyan@yahoo.com

Հիմնաբառեր՝ Հայկական լեռնաշխարհ, Հին Մերձավոր Արևելք, Եգիպտոս, Միտաննի, Կասսիտական Բաբելոն, գլանաձև կնիքներ, անագ, Մեծամոր

Հին Մերձավոր Արևելքի համար մ.թ.ա. II հազ. միջնամասը (մ.թ.ա. XVI-XIV դդ.) հագեցած էր ռազմաքաղաքական և սոցիալտնտեսական բուռն գործընթացներով: Սա այն ժամանակահատվածն էր, երբ տարածաշրջանում քաղաքական և տնտեսական գերիշխանության հասնելու համար լուրջ հակասություններ էին ձևավորվել մի կողմից Նոր Խեթական թագավորության և նրա դաշնակիցների (Արծավա և Վիլուսա-Տրոյա ռազմաքաղաքական կազմավորումներ), մյուս կողմից՝ արդեն հզորացած Եգիպտոսի Նոր թագավորության, Միտաննիի և Կասսիտական Բաբելոնի միջև:

Պայքարն առավելապես, Միջերկական ծովի արևելյան ափամերձ հատվածից դեպի Պարսից ծոցի հյուսիսարևմտյան շրջանը տանող առևտրատնտեսական բանուկ ճանապարհների վրա գերիշխանության հաստատումն էր և ինտենսիվ իրականացվող ոսկու, անագի, ծովախեցիների, մետաղի, զենքի և ռազմավարական նշանակության այլ ապրանքների տարանցիկ առևտրի վերահսկումը: Այս պայքարում երկու խմբավորումներ էլ ձգտում էին իրենց քաղաքական ազդեցության տակ որպես դաշնակիցներ ներառել տարածաշրջանի տարբեր ցեղախմբերի ու վաղպետական կազմավորումների:

Դատելով ոչ մեծաքանակ գրավոր սկզբնաղբյուրների տվյալներից, ինչպես նաև Հայկական լեռնաշխարհի տարբեր հատվածներում իրականացված պարբերական հնագիտական հետազոտությունների արդյունքներից, այդ հակամարտության մեջ, որպես Եգիպտոսի Նոր թագավորության, Միտաննիի և Կասսիտական Բաբելոնի դաշնակից, ներքաշվել էին նաև տեղի վաղպետական կազմավորումները (Հայասա-Ածծի, Թեգարա, Ալզի, Էթիունի և այլն): Մասնավորապես այդ են վկայում Լճաշենի, Արթիկի, Լոռի բերդի, Արուճի, Քանագեղի, Գեղարոտի, Զավախքի ու բրոնզեդարյան համալիրներից հայտնաբերված միտաննական գլանաձև կնիքները, Մեծամորի և Հոռոմի եգիպտական կոյաբզեզ-դրոշմները (սկարաբեյներ) և Մեծամորի իշխանական դամբարաններում պեղված Կասսիտական Բաբելոնի տիրակալներ Ուլամ-Բուրարիաշի և Կուրիգալզուի արձանագիր խորհրդանշանները: Այդ նյութերի մեկնաբանմանն էլ նվիրված է սույն զեկուցումը:

**АРМЯНСКОЕ НАГОРЬЕ В СФЕРЕ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ И ТОРГОВО-
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ДРЕВНЕГО БЛИЖНЕГО ВОСТОКА
(II ПОЛОВИНА II ТЫС. ДО Н. Э.)**

Ашот Пилипосян
АГПУ, Кафедра истории Армении, ГНКО
“Служба по Охране Исторической Среды и Историко-культурных
Музеев-заповедников”, д.и.н., профессор
piliposyan@yahoo.com

Ключевые слова: Армянское нагорье, Древний Ближний Восток, Египет, Митанни, Касситский Вавилон, цилиндрические печати, олово, Мецамор

Для древнего Ближнего Востока середина II тыс. до н. э. (XVI-XIV вв. до н. э.) была насыщена бурными военно-политическими и социально-экономическими процессами. Это был период, когда для достижения политического и экономического господства в регионе сформировались серьезные противоречия с одной стороны между Новым Хеттским царством и его союзниками (военно-политические образования Арцава и Вилуса-Троя), а с другой, уже могущественным Новым царством Египта, Митанни и Касситским Вавилоном.

Борьба главным образом велась за установление господства на оживленных торгово-экономических дорогах, ведущих от восточного побережья Средиземного моря к северо-западному региону Персидского залива, и за контроль над интенсивной транзитной торговлей золотом, оловом, ракушками, металлом, оружием и другими стратегически важными товарами. В этой борьбе обе группы стремились включить различные племена и ранние государственные образования региона в качестве союзников под свое политическое влияние.

Судя по данным немногочисленных письменных источников, а также по результатам регулярных археологических исследований, проводимых в разных регионах Армянского нагорья, в этот конфликт были вовлечены также местные ранние государственные образования (Хайса-Ацци, Тегарама, Алзи, Этиуни и др.) как союзники Нового царства Египта, Митанни и Касситского Вавилона. В частности, об этом свидетельствуют митаннийские цилиндрические печати, раскопанные в комплексах позднего бронзового века Лчашен, Артик, Лори-Берд, Аруч, Канегег, Гехарот, Джавахк, египетские печати-штампы (скарабей) из Мецамора и Орома, а также символы власти с надписями правителей Касситского Вавилона Улам-Бурариаши и Куригальзу, раскопанные из царских гробниц Мецамора. Данный доклад посвящен анализу этих материалов.

**THE ARMENIAN HIGHLANDS IN THE SPHERE OF MILITARY-POLITICAL
AND TRADE-ECONOMIC PROCESSES IN THE ANCIENT NEAR EAST
(II HALF OF THE II MILLENNIUM B.C.)**

Ashot Piliposyan
ASPU, Department of Armenian History,
SNCO “Service for the Protection of the Historical Environment and
Historical and Cultural Museums-Reserves”, doctor-professor
piliposyan@yahoo.com

Key words: Armenian Highlands, Ancient Near East, Egypt, Mitanni, Kassite Babylon, cylinder seals, tin, Metsamor

For the ancient Near East, the middle of the II millennium BC (XVI-XIV centuries BC) was saturated with turbulent military-political and socio-economic processes. It was a period when, in order to achieve political and economic domination in the region, serious contradictions were formed on the one hand between the New Hittite Kingdom and its allies (the military-political formations of Artsava and Wilusa-Troy), and on the other hand, the already powerful New Kingdom of Egypt, Mitanni and Kassite Babylon.

The struggle was mainly for the establishment of dominance on the busy trade and economic roads leading from the eastern coast of the Mediterranean Sea to the northwestern region of the Persian Gulf, and for control over the intensive transit trade in gold, tin, shells, metal, weapons and other strategically important goods. In this struggle, both groups sought to include various tribes and early state formations of the region as allies under their political influence.

Based on the data of a few written sources, as well as on the results of regular archaeological research conducted in different regions of the Armenian Highlands, local early state formations (Hayasa-Azzi, Tegarama, Alzi, Etiuni, etc.) were also involved in that conflict as allies of the New Kingdom of Egypt, Mitanni and Kassite Babylon. In particular, this is evidenced by the cylindrical seals of Mitanni, excavated from the late Bronze Age complexes of Lchashen, Artik, Lori Berd, Aruch, Kanagegh, Gegharot, Javakhk, by Egyptian stump-seals (scarabs) from Metsamor and Horom, as well as by insignia of power with inscriptions of the rulers of Kassite Babylon - Ulam-Burariash and Kurigalzu, excavated from ruler tombs of Metsamor. This report is devoted to the analysis of these materials.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱԿԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆՆԵՐԻՑ ՄԵԿԸ

Անուշ Տեր-Մինասյան

Ա. Թամանյանի անվ. ճարտարապետության ազգային թանգարան-ինստիտուտ, տնօրենի
խորհրդական, ճարտարապետության թեկնածու
anoush_arch@hotmail.com

Հիմնաբաներ՝ ինքնություն, միջնադարյան, ճարտարապետություն, հորինվածքային, սկզբունքներ, ազգային, մտածողություն:

Բազում դարերի ընթացքում՝ անդադար պատերազմների, քաղաքական, պատմական ու բնական աղետների ու արհավիրքների պայմաններում մեր ազգի ինքնությունը մեծ չափով պահել են մշակույթը, արվեստը, մասնավորապես՝ ճարտարապետությունը: Ճարտարապետությունը մեծ դեր է ունեցել այդ գործոնների շարքում, քանի որ այն իր բնույթով ոչ միայն բազմաթիվ արվեստների սինթեզ է, այլև ամենասերտ ձևով է կապված երկրի բնաշխարհի, ազգային մտածողության, գեղարվեստական պատկերացումների և նույնիսկ քաղաքական ու տնտեսական իրավիճակների հետ: Պահպանելով դարերի ընթացքում մշակված ճարտարապետական սկզբունքները, հայ ժողովուրդը կարողացել է ամենաձանր վիճակից՝ նույնիսկ երկարատև ստեղծագործական դադարից հետո, փյունիկի նման վերածնվել և շարունակել նախագծել ու կառուցել եկեղեցական և քաղաքացիական շինությունները՝ նույն սկզբունքներին համաձայն: Իսկ

հավատարմությունը նախնիների ավանդներին իր հերթին բերել է ազգային ինքնության գիտակցմանն ու պահպանմանը, սեփական նկարագիր ունենալու պահանջին:

Բնության, կլիմայական պայմանների, ազգային աշխարհընկալման և բազմաթիվ այլ մեծ ու փոքր գործոնների հիման վրա ստեղծված այս սկզբունքները կիրառելի են և այսօր:

СРЕДНЕВЕКОВАЯ АРМЯНСКАЯ АРХИТЕКТУРА, КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ НАРОДА

Ануш Тер-Минасян,
Национальный музей-институт архитектуры им. А. Таманяна,
советник директора, кандидат архитектуры,
anoush_arch@hotmail.com

Ключевые слова: самоидентификация, средневековая, архитектура, композиционные, принципы, национальное, мышление.

В течение всей своей многотрудной истории, в тяжелейших условиях постоянных войн, набегов иноземных захватчиков, политических и природных потрясений и катаклизмов, самоидентификация армянского народа сохранялась во многом благодаря национальной культуре, в частности – архитектуре. В ряду этих факторов самоидентификации архитектура играет очень важную роль – не только потому что она по своей сути есть синтез различных искусств и наук, но и по причине тесной связи архитектуры с природными и климатическими особенностями страны, национальным мышлением, художественными представлениями народа и даже политической и экономической ситуацией в стране.

Сохраняя и развивая созданные и разработанные в течение многих веков архитектурные традиции, народ умел даже в самых тяжёлых условиях – даже после длительного творческого простоя – возрождаться, подобно фениксу, и продолжать проектирование и строительство церковных и гражданских зданий, благоустройство городов – соответственно существующим вековым традициям. А верность национальным истокам в свою очередь приводила к осознанию своей национальной сущности, желанию иметь и сохранить собственное видение мира, и – благодаря этому – выстоять в веках.

Созданные на основе природных и климатических особенностей, национального восприятия мира и других малых и больших факторов, эти принципы армянской архитектуры применимы и сейчас.

MEDIEVAL ARMENIAN ARCHITECTURE - AS ONE OF THE FACTORS OF SELF-IDENTIFICATION OF THE PEOPLE.

Anush Ter-Minasyan,
National Museum-Institute of Architecture after A. Tamanyan,
director's adviser, Ph.D in Architecture
e-mail: anoush_arch@hotmail.com

Key words: self-identification, mediaeval, architecture, compositional, principles, national, thinking.

Throughout its difficult history, in the hard conditions of constant wars, raids by foreign invaders, political and natural upheavals and cataclysms, the self-identification of the Armenian people has been preserved largely due to national culture, in particular – architecture. Among these factors of self-identification, architecture plays a very important role - not only because it is inherently a synthesis of various arts and sciences, but also because of the close connection of architecture with the natural and climatic features of the country, national thinking, artistic ideas of the people, and even political and economic situation in the country.

Preserving and developing the architectural traditions created and developed over many centuries, the people were able, even in the most difficult conditions - even after a long creative downtime - to be reborn like a phoenix and continue the design and construction of church and civil buildings, the improvement of cities - in accordance with the centuries-old traditions. And fidelity to national origins, in turn, led to the realization of the own national essence, the desire to have and maintain own vision of the world, and - through this - to survive for centuries.

Created on the basis of natural and climatic features, national perception of the world and other small and large factors, these principles of Armenian architecture are still applicable today.

ԱՐԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ԱՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔՈՒՄ

Սուսան Հարությունյան
Արա Հարությունյանի Հիմնադրամ, պատմ. գիտ. թեկնածու
arasus@yandex.ru

Հիմնաբառեր՝ Հայաստան, Արա Հարությունյան, քանդակ, մոնումենտալ արվեստ, հարթաքանդակ, պատմություն, ինքնություն

Քանդակագործ-մոնումենտալիստ Արա Հարությունյանի (1928-1999) ստեղծագործական հսկայական ժառանգությունն ունի գեղարվեստական բարձր արժեք, առանձնանում է ժանրային և թեմատիկ բազմազանությամբ, կոմպոզիցիաների և պլաստիկ կերպարների առատությամբ: Արա Հարությունյանը XX դարի երկրորդ կեսի Հայաստանի մշակութային վերածննդի վառ ներկայացուցիչն է: Այդ ժամանակաշրջանում են ստեղծվել նրա գլուխգործոցների հիմնական մասը, ստեղծագործություններ, որոնք ձևավորում են ազգային ինքնագիտակցություն, կրում են երկրի մշակութային կոդը, ազգային շունչ են հաղորդում շրջապատին: Դրանց թվում են երկրի գլխավոր խորհրդանիշ «Մայր Հայաստան» վիթխարի հուշակոթողը (1967), Սարդարապատի ճակատամարտին (1968) և Մուսա լեռան հերոսամարտին նվիրված հուշահամալիրները (1976), Սայաթ - Նովայի (1963) և Կոմիտասի հուշարձանները Երևանի կոնսերվատորիայի պուրակում (1988) և հայ մշակույթի գործիչների պանթեոնում (1954), «Արծիվ Շինարար» (1966) և «Վահագն Վիշապաքաղ» (1966) կոմպոզիցիաները, Գեղարդի Առյուծամայրը (1958) և այլն:

Նրա ստեղծագործություններում ներկայացված են Հայաստանի պատմական և մշակութային զարգացման հիմնական փուլերը՝ սկսած դիցաբանությունից, հնագույն առասպելներից, առակներից, միջնադարի ժամանակաշրջանից, քրիստոնեական թեմաներից և ավարտած իր անկախության և ինքնության պահպանման համար հայ ժողովրդի մղած հերոսական պայքարով: Հարությունյանի ստեղծած պատմական և հերոսական կերպարները հիմք են հանդիսացել հայերի ժամանակակից ազգային ինքնության ձևավորմանը:

Հարությունյանը ստեղծել է հասարակական գիտակցության ձևավորման գործում կարևորագույն դեր ունեցած պատմական և մշակութային գործիչների դիմաքանդակները: Բազմիցս անդրադարձել է Կոմիտասի սրբադասված կերպարին: Նրան են նվիրված քանդակագործի առաջին և վերջին մոնումենտալ աշխատանքները:

Ընտրելով ճարտարապետության և քանդակագործության սինթետիկ ճանապարհը՝ Արա Հարությունյանը վերականգնեց հայկական ճարտարապետա-քանդակագործական համալիրների ավանդույթները, ստեղծեց իր բացառիկ վառ ոճը՝ ներդնելով նոր գեղագիտություն և պլաստիկ լուծումներ, որոնք կանխորոշեցին Հայաստանի կերպարվեստի զարգացման ընթացքը հետագա տարիներին:

Հարությունյանը ստեղծել է պատմական թեմաներով հարթաքանդակներ ճարտարապետական կառույցների ձևավորման համար: Դրա վառ օրինակն են Էրեբունի թանգարանի քանդակագարդունը (1968), Երևանի Գ. Սունդուկյանի անվան ակադեմիական թատրոնի քանդակահամալիրը (1966-1976), որն արտացոլում է հայ թատրոնի 2000-ամյա պատմությունը: Այդ թվում՝ առակագիր Վարդան Այգեկցու մոտիվներով Երևանի գինու կոմբինատի «Աղվեսները» և «Պայքար առյուծի հետ» հարթաքանդակները, որոնք ստեղծվել են դեռևս 1961 թվականին և այլն:

Հարությունյանի ստեղծագործությունը, արտացոլելով Հայաստանի պատմության հիմնական փուլերը, մեծապես նպաստել է ժամանակակից հայերի հավաքական և անհատական ինքնության ձևավորմանը:

ТВОРЧЕСТВО АРА АРУТЮНЯНА В ОСНОВЕ СОВРЕМЕННОЙ АРМЯНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Сусан Арутюнян

Фонд Ара Арутюняна, канд. ист. наук

arasus@yandex.ru

Ключевые слова: Армения, Ара Арутюнян, искусство, монументальная скульптура, рельеф, история, идентичность

Творческое наследие скульптора-монументалиста Ара Арутюняна (1928–1999) огромно, художественная значимость велика; оно отличается жанровым, тематическим и композиционным многообразием.

Ара Арутюнян – яркий представитель эпохи культурного возрождения Армении второй половины XX века. Шедевры Мастера, созданные в этот период, оказали огромное влияние на общественную среду, определили культурный код и национальное самосознание армянского народа. Среди них главный символ страны – грандиозный монумент «Мать-Армения» (1967), мемориальные ансамбли, посвященные Сардарапатской битве (1968) и героям – защитникам Муса Лер (1976), памятники Саят-Нове (1963) и Комитасу в Пантеоне деятелей армянской культуры (1954) и в сквере Ереванской консерватории (1988), композиции «Орел-строитель» (1966) и «Ваагн Драконоборец» (1965), декоративная скульптура «Львица Гегарда» (1958) и многие другие.

Творчество А. Арутюняна отразило основные вехи исторического и культурного развития Армении – от мифологических сюжетов, древних легенд о зарождении армянского народа, басен, периода средневековья, христианских тем до героической борьбы за национальную не-

зависимость. Созданные Арутюняном исторические и героические образы послужили основой для формирования современной национальной идентичности армян.

Арутюнян создавал символические образы, олицетворяющие Армению, скульптурные портреты исторических и культурных деятелей, сыгравших важную роль в развитии общественного сознания. В частности, неоднократно обращался к образу композитора Комитаса, причисленного к лику святых, – ему посвящены первое и последнее монументальные произведения скульптора.

Идя по пути синтеза скульптуры и архитектуры, Мастер возродил традиции средневековых армянских архитектурно-скульптурных ансамблей, создал уникальный яркий стиль, привнес новую эстетику и пластические решения, которые на много лет вперед определили развитие изобразительного искусства в Армении. Арутюнян создал сюжетные рельефы на исторические темы, которыми оформлял архитектурные сооружения. Яркие примеры – оформление музея «Эребуни» (1968), скульптурный ансамбль Ереванского академического театра имени Г. Сундукяна (1966–1976), рассказывающий о 2000-летней истории армянского театра, а также рельефы на фасаде Ереванского винного комбината по мотивам баснописца Вардана Айгекци «Лисы» и «Борьба со львом», созданные в 1961 году, и многие другие.

Отразив основные вехи истории Армении, творчество А. Арутюняна сыграло огромную роль в формировании коллективной и индивидуальной идентичности современных армян.

ARA HARUTYUNYAN'S CREATIVITY IS THE BASIS OF MODERN ARMENIAN IDENTITY

Susan A. Harutyunyan

Ara Harutyunyan Foundation, Ph.D in History

arasus@yandex.ru

Key words: Ara Harutyunyan, Armenia, art, monumental sculpture, history, identity, relief

The creative heritage of the monumental sculptor Ara Harutyunyan (1928-1999) is enormous, it has artistic thematic and compositional diversity. Ara Harutyunyan is an outstanding representative of the era of cultural revival in Armenia in the second half of the 20th century. The art of the Master greatly impacted the environment around us and determined the Armenian people's cultural code and national identity. Among them is the main symbol of the country - the grandiose monument of Mother Armenia (1967), a memorial complex dedicated to the Battle of Sardarapat (1968) and the heroes defenders of Musa Ler (1976), the monuments to Sayat-Nova (1963) and Komitas in the square of the Yerevan State Conservatory (1988), Memorial to Komitas in the Pantheon (1954), the composition "Eagle the Builder" (1966) and "Vaagn's fight with a dragon" (1965), a decorative sculpture of the Geghard lioness (1958) and many others.

Harutyunyan's work reflected the main milestones in the development of the historical and cultural processes in Armenia, starting from mythological images, ancient legends about the origin of the Armenian people, fables, the period of the Middle Ages, Christian themes and ending with the heroic struggle of the Armenian people for their independence. The historical and heroic images created by Harutyunyan formed the basis for the modern identity of the Armenian people.

Harutyunyan created generalized symbolic images representing Armenia. Sculptural portraits of historical and cultural figures played an essential role in shaping the public consciousness of the Arme-

nian nation. For instance, Master used the image of the composer Komitas. The first and last monumental works of the sculptor are dedicated to him.

Ara Harutyunyan revived traditional medieval Armenian architectural and sculptural complexes by synthesizing sculpture and architecture. He created its unique bright style, brought new aesthetics and plastic solutions for many years, determining the development of fine art in Armenia. Moreover, Harutyunyan embodied historical themes through sculptural relief. A striking example is the building and the entrance group of the Erebuni Museum (1968), the sculptural complex of the National Academic Theater after Gabriel Sundukyan (1966-1976), depicting the 2000-year history of the Armenian theater. Including reliefs of the Yerevan wine factory based on the fabulist Vardan Aigekci's "Foxes" and "Fight with the Lion," created in 1961.

Harutyunyan's work, reflecting the main milestones of the history of Armenia, played a tremendous role in forming modern Armenians' collective and individual identities.

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՃԱՐ

Սվետլանա Պողոսյան

Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարան, գիտական գծով փոխստորեն,

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, ավագ գիտաշխատող, պ. գ. թ.

sv_ethnomuseum@yahoo.com

Հիմնաբաներ՝ հայկական մշակույթ, ազգային, ինքնություն, ազգագրական բնույթ, առանձնահատկություն, մշակույթի ենթահամակարգեր, ազգագրական հավաքածու, մշտական ցուցադրություն, ժամանակավոր ցուցահանդեսներ, մշակութային միջոցառում:

Զեկուցման թեման կարևոր է և արդիական նրանով, որ գործող թանգարանի փորձով ցույց են տրվում ազգագրական թանգարանների բնույթի, առաքելության և գործունեության, թանգարանային ցուցադրության և հավաքածուների առանձնահատկություններ:

Ի տարբերություն պատմական բնույթի թանգարանների հայաստանյան ամենախոշոր ազգագրական թանգարանում՝ Հայոց ազգագրության թանգարանում ներկայացված են հայ էթնոսի հնագույն, միջնադարյան և ավանդական մշակութային համակարգերի բնութագրական գծերը, տնտեսական կենցաղը՝ գլխավոր զբաղմունքներով և օժանդակ տնտեսածներով, արհեստագործությունները և առևտուրը, նյութական մշակույթի կարևոր տարրեր՝ բնակարանը և դրա ներքնատեսքը՝ գյուղական, քաղաքային և խորհրդային համալիրներով, առօրյա և տոնական ուտեստի համակարգը, տարազախմբերը և այլն: Հատուկ անդրադարձ է արված ընտանիքին և ազգատոհմին, որպես սոցիալական մշակույթի կարևոր երևույթներ:

Ներկայացված են անցումային ծեսերից՝ ծննդյան և հարսանեկան արարողություններին, տոնական արարողություններին, ինչպես նաև հոգևոր մշակույթի տարրերին՝ ժողովրդական նվագարվեստին, ժողովրդական ներկայացումներին և ժողովրդական բժշկության հմտություններին վերաբերող ցուցադրական համալիրներ: Առանձին ցուցադրական համալիրով ցուցադրված են դեկորատիվ կիրառական արվեստի այն ճյուղերը, որոնցում կենսունակ են մնացել հայկական ավանդական արհեստագործությունների ավանդները: Թանգարանում պահպանվող, ցուցադրվող, ուսումնասիրվող և հանրահռչակվող հայոց նյութական և ոչ մշակութային ժառանգությանը վերա-

բերող թանգարանային հավաքածուների շնորհիվ թանգարանը դարձել է հայկական մշակույթի մերօրյա տաճար, ազգային մշակույթի գանձարան: Հայոց ազգը ներկայացվում է հայկական մշակույթի ինքնատիպ թեմաներին վերաբերող արտեֆակտերով՝ հայկական ուտեստ, տարազ և զարդեր, գեղարվեստական գործվածքի տարբեր ճյուղեր, և որ կարևոր է՝ ազգային ինքնության կարևորագույն բաղադրատարրերի՝ խաչքար, դուդուկ և այլն, միջոցով: Թանգարանի հավաքածուներում ընդգրկված են հայ էթնիկ հանրույթի արևմտահայ և արևելահայ համայնիների, տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններին վերաբերող մշակութային արժեքներ: Ցուցադրության մեջ մշակութային երևույթները ներկայացված են ըստ պատմաազգագրական մարզերի, համահայկական ընդհանրություններին զուգահեռ ցուցադրվում են նաև մշակութային տեղական առանձնահատկություններ

Հայոց ազգագրության թանգարանում գործող ցուցադրությունը, պարբերաբար կազմակերպվող ազգագրական բնույթի ժամանակավոր ցուցահանդեսները և կրթական ծրագրերը, ինչպես նաև թանգարանում գործող երկրորդ ցուցադրությունը ձևավորում են ազգային ինքնության զարգացման կարևոր ազդակներ: Թանգարանն իր բազմաբնույթ հավաքածուների շնորհիվ և նյութական և ոչ նյութական մշակույթի բաղադրատարրերի ցուցադրմամբ դարձել է հաղորդակցական առանձնահատուկ մշակութային միջավայր՝ մշակութային տարրերը ներկայացնելով ժամանակի և տարածության հոլովություն:

МУЗЕЙ ЭТНОГРАФИИ АРМЯН - ХРАМ АРМЯНСКОЙ КУЛЬТУРЫ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Светлана Погосян

Мемориальный комплекс Сардарapatской битвы, Национальный музей этнографии и истории освободительной борьбы армян, заместитель директора по научной части/работе, Институт археологии и этнографии НАН РА, старший научный сотрудник, к. и. н.
sv_ethnomuseum@yahoo.com

Ключевые слова: армянская культура, национальная идентичность, этнографический характер, особенность, подсистемы культуры, этнографическая коллекция, постоянная экспозиция, временные выставки, культурное мероприятие.

Тема доклада важна и актуальна тем, что по опыту действующего музея демонстрируются особенности характера, миссии, деятельности, музейной экспозиции и коллекций этнографических музеев. В отличие от исторических музеев, в крупнейшем этнографическом музее Армении-Музее этнографии армян, демонстрируются характерные черты древних, средневековых и традиционных культурных систем армянского этноса, хозяйственный быт с основными и вспомогательными занятиями, ремесла и торговля, важные элементы материальной культуры – народное жилище и интерьер сельского, городского и советского жилых комплексов, система повседневной и праздничной пищи, группы национальных костюмов и т. д. Особое внимание было уделено семье и родне как важным явлениям социальной культуры. Из переходных обрядов в экспозиции представлены выставочные комплексы, связанные с днями рождения и свадьбами, праздничными церемониями, элементами духовной культуры – народной музыкой, народными театральными представлениями и навыками народной медицины. Отдельным выставочным комплексом представлены те отрасли декоративно-прикладного искусства, в которых сохранились

жизнеспособные традиции армянских ремесел. Благодаря хранящимся, экспонируемым, изучаемым и популяризируемым музейным коллекциям армянского материального и нематериального культурного наследия, музей стал сегодняшним храмом и сокровищницей армянской национальной культуры. Армянский народ представлен артефактами, относящимися к самобытным темам армянской культуры: национальные блюда, одежда и украшения, различные отрасли художественной ткани и важнейшие составляющие национальной идентичности – хачкар, дудук и др. В коллекциях музея хранятся культурные ценности разных исторических периодов, относящиеся к западноармянским и восточноармянским комплексам армянского этноса. Культурные ценности демонстрируются по историко-этнографическим регионам. Наряду с общеармянскими общностями демонстрируются также местные культурные особенности.

Постоянная экспозиция Музея этнографии армян, периодически организуемые временные выставки этнографического характера и образовательные программы, а также вторая экспозиция музея формируют важные импульсы развития национальной идентичности.

Благодаря своим разнообразным коллекциям и демонстрации компонентов материальной и нематериальной культуры, музей стал своеобразной коммуникативной культурной средой, представляя элементы культуры во времени и в пространстве.

MUSEUM OF ARMENIAN ETHNOGRAPHY - TEMPLE OF ARMENIAN CULTURE AND NATIONAL IDENTITY

Svetlana Poghosyan

Memorial Complex of Sardarapat Battle, National Museum of Armenian
Ethnography and History of the Liberation Struggle, Deputy Scientific Director,
Institute of Archeology and Ethnography of the NAS RA, Senior Researcher, Ph.D.
sv_ethnomuseum@yahoo.com

Key words: Armenian culture, national identity, ethnographic nature, peculiarity, cultural subsystems, ethnographic collection, permanent exposition, temporary exhibitions, cultural event.

The topic of the report is important and actual, because the peculiarities of the nature, mission, activity, museum exposition and collections of ethnographic museums are demonstrated through a particular museum experience. Unlike historical museums, the largest ethnographic museum of Armenia, the Museum of Armenian Ethnography, demonstrates the characteristic features of the ancient, medieval and traditional cultural systems of the Armenian ethnicity, its economic life with main and auxiliary occupations, crafts and trade, important elements of tangible culture – traditional dwelling as well as rural, urban and Soviet-era interiors, system of everyday and festive food, groups of national costume, etc. Special attention is paid to the family and relatives as important phenomena of social culture. Of the transitional rites, the exhibition demonstrates complexes associated with birthdays and weddings, festive ceremonies, elements of spiritual culture – folk music, folk theater performances and skills of folk medicine. A separate exhibition presents those branches of decorative and applied art that have preserved the viable traditions of Armenian crafts. Thanks to the stored, exhibited, studied and popularized museum collections concerning the Armenian tangible and intangible cultural heritage, the museum has become today's temple and treasury of the Armenian national culture. The Armenian people are represented by artifacts related to the typical elements of Armenian culture: national dishes, clothing and

jewelry, various branches of decorative textiles and the most important components of national identity – khachkar, duduk, etc. The museum houses cultural values of different historical periods related to the Western Armenian and Eastern Armenian complexes of the Armenian ethnic society. Cultural values are exhibited according to historical and ethnographic regions. Along with pan-Armenian commonalities, local cultural peculiarities are also demonstrated.

Permanent exposition of the Museum of Armenian Ethnography, periodically organized temporary exhibitions of an ethnographic nature and educational programs, as well as the second exposition of the museum create important impulses for the development of national identity. Due to its diverse collections and components of tangible and intangible culture, the museum has become a kind of communicative cultural environment, exhibiting the elements of culture in time and space.

ԳԱՐԵԳԻՆ ՍՐՎԱՆՁՏՅԱՆՑԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԹԱՄԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
tamar.hayrapetyan@gmail.com

ԱԼԻՆԱ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի կրտսեր գիտաշխատող
alinokkirakosyan@gmail.com

Հիմնաբաներ՝ Գարեգին Սրվանձտյանց, դյուցազնավեպ, բանահավաք, ծես, հավատալիք, բանահյուսություն, ծրագիր-հարցարան:

XIX դարի երկրորդ կեսից հայ բանահյուսության ու ազգագրության ասպարեզում ծավալված հավաքչական բուռն գործունեությունը՝ պայմանավորված ազգային-լուսավորչական շարժման ու ինքնագիտակցության վերելքով, ընդգրկում է պատմական Հայաստանի ազգագրական տարբեր շրջանները: 70-80-ական թվականները բնութագրվում են որպես տարերային բանահավաքչության և հարցարանների ստեղծման ժամանակաշրջան, երբ ժողովրդի ոչ նյութական մշակութային ժառանգության՝ տոների, ծեսերի ու հավատալիքների, բանավոր խոսքի տարբեր սեռերի ու ժանրերի որոնումը, գրառումն ու հրատարակությունը դառնում է ժամանակի առաջավոր մտավորականության հիմնական զբաղմունքը:

Զեկուցման նպատակն է կրթամշակութային վերելքի շրջադարձային այդ փուլում ոչ միայն արժևորել Սրվանձտյանցի (1840-1892) մեծագույն ծառայությունը հայ բանագիտությանը՝ «Սասունցի Դավիթ» ժողովրդական վեպի հայտնաբերման, գրառման և հրատարակման առումով, այլև մեթոդաբանական միասնական սկզբունքների բացակայության պայմաններում «Գրոց ու բրոց» աշխատության մեջ աննախադեպ ծրագիր-հարցարանի սկզբնավորումը, ինչն ունեցավ բազմաթիվ հետևորդներ:

Զեկուցման մեջ քննվում են հայ ժողովրդագիտական մտքի զարգացման պատմության մեջ կարևոր դեր խաղացած՝ Սրվանձտյանցի այն աշխատությունները, որոնցում ընդգրկված նյութերը, որպես մատենագիտական հազվագյուտ նմուշներ, պահպանում են գիտական բացառիկ հետաքրքրությունը և ձեռք են բերել սկզբնաղբյուրի նշանակություն: Անդրադարձ է կա-

տարվում Արևմտյան Հայաստանի XIX դարի երկրորդ կեսի տնտեսական ու քաղաքական իրավիճակին, բազմաթիվ գավառների ուղեգրական, հնախոսական, վիճակագրական հարուստ նյութերին:

Գ. Սրվանձտյանցը սեփական օրինակով և անձնադիր ջանքերով կորստյան վտանգից փրկում է մեր ժողովրդի ոչ նյութական մշակույթին ժառանգության տարբեր ժանրերի ստեղծագործությունները, որոնց շնորհիվ 1870-ական թվականների սկզբներին նախ՝ հայ բանահյուսությունն ու ազգագրությունը դրվում են իր ժամանակի համար հնարավոր գիտական հիմքերի վրա և ապա՝ այն հետագայում նյութական կայուն հենարան է ծառայում տարբեր բնույթի ժողովրդագիտական հետազոտությունների համար:

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГАРЕГИНА СРВАНДЗТЯНЦА В СФЕРЕ НАРОДОВИДЕНИЕ

ТАМАР АЙРАПЕТЯН

Заведующий кафедрой фольклорной текстологии Института археологии и этнографии
НАН, РА, доктор филологических наук
tamar.hayrapetyan@gmail.com

АЛИНА КИРАКОСЯН

Младший научный сотрудник отдела текстологии фольклора Института
археологии и этнографии НАН РА
alinokkirakosyan@gmail.com

Ключевые слова: Гарегин Срвандзтянц, эпос, сбор фольклора, ритуал, верование, фольклор, план – вопросник.

Активная коллекционная деятельность, распространенная в области армянского фольклора и этнографии со второй половины XIX века, в связи с подъемом национально-просветительского движения и самосознания, включает различные этнографические регионы исторической Армении. 70-е и 80-е годы характеризуются как период создания основного сборника фольклора и вопросника, когда поиск, запись и издание нематериального культурного наследия народа – праздников, ритуалов и верований, разных полей и жанров устной речи, становятся основным занятием передовой интеллигенции того времени.

Цель доклада состоит не только в том, чтобы оценить величайшую заслугу Срвандзтянца (1840-1892) перед армянской фольклористикой в открытии, написании, и публикации народного романа «Давид Сасунский» в этот переломный момент образовательно - культурного подъема, но и в отсутствие единых методологических принципов, начало беспрецедентного плана-вопросника в работе «Гроц и Броц», имевший множество последователей.

В докладе рассматриваются работы Срвандзтянца, сыгравшие важную роль в истории развития армянской этнологической мысли, а включенные в них материалы, как редкие библиографические экземпляры, сохраняют исключительный научный интерес и приобретают значение первоисточников. Делается ссылка на экономическое и политическое положение Западной Армении во второй половине XIX века, на богатые путевые, археологические, статистические материалы многочисленных провинции.

Г. Срвандзтянц собственным примером и самоотверженными усилиями спасает от опаснос-

ти потери произведения разных жанров нематериального культурного наследия, на основе которых в начале 1870-х годов сперва армянский фольклор и этнография ставятся на возможную для своего времени научную основу, а затем в дальнейшем служат стабильной материальной опорой для этнографических исследований различного характера.

ETHNOGRAPHIC AND FOLKLORISTIC ACTIVITY OF GAREGIN SRVANDZTIANTS

TAMAR HAYRAPETYAN

Head of the Department of Textology of Folklore Institute of Archaeology and Ethnography of National Academy of Sciences of Armenia Doctor of Philological Sciences,
tamar.hayrapetyan@gmail.com

ALINA KIRAKOSYAN

Junior researcher of the Department of Textology of Folklore, Institute of Archaeology and Ethnography of National Academy of Sciences of Armenia Yerevan, RA
alinokkirakosyan@gmail.com

Key words: Garegin Srvandztiants, epic poem, collection of folklore, ritual, belief, folklore, plan – questionnaire.

The intensive collection activity, widespread in the field of Armenian folklore and ethnography since the second half of the XIX century, in connection with the rise of the national enlightenment and self-consciousness, includes various ethnographic regions of historical Armenia. The 70s and 80s are characterized as the period of creation of the main collection of folklore and questionnaire, when the search, recording and edition of the intangible cultural heritage of the people, feasts, rituals and beliefs, different genres and genres of oral speech, become the main occupation of front-rank intelligentsia of that time.

The purpose of the report is not only to value the greatest service that Srvandztiants (1840 - 1892) did to Armenian Folklore Studies by revealing, recording and publishing the folk novel “David of Sassoun” at that turning point in the educational and cultural upsurge, but also the initiation of the unprecedented plan – questionnaire in the work “Grots and Brots” in the terms of the absence of unified methodological principles, which had numerous followers. The report examines the works of Srvandztiants, which played an important role in the history of the development of Armenian ethnological thought, and the materials included in them, as rare bibliographic specimens, retain the exceptional scientific interest and have acquired source meaning. Reference is made to the economic and political situation of Western Armenia in the second half of the 19th century, to the itinerary, archaeological, statistical rich materials of numerous provinces.

G. Srvandztiants, by his own example and selfless efforts, saves from the danger of losing works of various genres of intangible cultural heritage, on the basis of which, in the early 1870s, Armenian folklore and ethnography were first put on a scientific basis, possible for their time, and then later serve as a stable material support for ethnographic research of various kinds.

ՍՈՒՐԻՈՅ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՅՈՒՇԱԿՈԹՈՂՆԵՐԸ

Յակոբ Չոլաքեան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտութեան եւ ազգագրութեան ինստիտուտ,
գլխաւոր գիտաշխատող,
բանահիւսութեան տեսութեան ու պատմութեան բաժին, պ. գ. դ.
hagopcholakian@hotmail.com

Հիմնարարներ՝ Եկեղեցի, դպրոց, ակումբ, գերեզմանոց, յուշակոթող, խաչքար, քանդակ, աղբիւր-յուշարձան, հայոց պատմութիւն:

Սուրիոյ Արաբական Հանրապետութեան մէջ կան հայութեան վերագրուող հնագիտական, պատմական, ճարտարապետական յուշարձաններու, նաեւ յուշակոթողներու բազմաթիւ նմոյշներ:

Սուրիոյ հայկական յուշակոթողները առանձին յուշարձաններ են, անոնք կրնան ըլլալ խաչքար, խաչարձան, որմնաքանդակ, արձան, կիսանդրի, աղբիւր-յուշարձան, յուշաքար եւ այլն: Անոնք տեղադրուած են առհասարակ հայկական հաստատութիւններու՝ եկեղեցիներու, դպրոցներու եւ ակումբներու շրջափակերուն եւ գերեզմանատուններու մէջ: Կան նաեւ յուշարձան համալիրներ, որոնք կրնան ներգրաւել ամբողջ կառոյցը, ինչպէս Տէր Զօրի Մեծ եղեռնի հուշարձան համալիրը:

Յուշակոթողները մեծ մասով պատրաստուած են քարէ, մասամբ նաեւ, կիսանդրիներու պարագային, պրոնզէ եւ գաճէ:

Այս յուշարձաններու գլխաւոր նպատակը դաստիարակչականն է: Ըստ բովանդակութեան՝ Սուրիոյ հայկական յուշակոթողները կարելի է ներկայացնել այսպէս՝

- Հայոց ցեղասպանութեան եւ վերականգնումին նուիրուած յուշարձաններ, կը կոչուին Ապրիլեան յուշարձաններ: Կայ շուրջ 15 յուշարձան: Համալիր է Տէր Զօրի յուշարձանախումբը:
- Հայ-արաբ ժողովուրդներու բարեկամութեան նուիրուած յուշարձան:
- Օսմանեան կայսրութեան մէջ մեր գոյամարտին համար ինկած նահատակներուն նուիրուած յուշակոթողներ:
- Հայ ազատագրական պայքարի նորագոյն էջերուն նուիրուած յուշարձան:
- Հայոց պատմութեան որոշ դրուագներու, ինչպէս Գիրերու գիւտին եւ պետականօրէն քրիստոնէութեան դարձին նուիրուած յուշարձաններ:
- Եկեղեցական, միութենական դէմքերու եւ կրթական մշակներու կիսանդրիներ:

АРМЯНСКИЕ ПАМЯТНИКИ СИРИИ

Акоп Чолакян
Институт археологии и этнографии НАН РА,
главный научный сотрудник, доктор ист. наук
hagopcholakian@hotmail.com

Ключевые слова: церковь, школа, клуб, кладбища, монумент, хачкар, скульптура, памятник-родник, армянская история.

В Сирийской Арабской Республике есть многочисленные примеры армянских археологических, исторических, архитектурных, а также мемориальных памятников.

Армянские мемориалы Сирии являются индивидуальными памятниками - это хачкары, барельефы, статуи, бюсты, памятники-родники, памятные плиты и т. д. Они, как правило, размещены в армянских учреждениях - церквях, школах и клубах, а также на кладбищах. Существуют также мемориальные комплексы, которые могут включать в себя все сооружение целиком, как, например, мемориальный комплекс Дейр -эз- Зор, посвященный Геноциду армян.

Мемориалы в основном из камня, а в случае с бюстами-из бронзы и гипса. Основное назначение этих памятников – воспитательное. По содержанию армянские мемориалы Сирии могут быть представлены следующим образом:

- Памятники, посвященные геноциду армян, называемые апрельскими памятниками. Здесь насчитывается около 15 памятников. Памятник Дер Зора- это комплекс.
- Памятники, посвященные дружбе армяно-арабского народов.
- Памятники, посвященные мученикам, павшим в борьбе за существование в Османской империи.
- Памятник, посвященный новейшим страницам армянской освободительной борьбы.
- Памятники, посвященные определенным эпизодам армянской истории, таким как созданию письменности и принятию христианства как государственную религию.
- Бюсты церковных, профсоюзных деятелей и работников сферы образования.

THE SYRIAN ARMENIAN MEMORIAL MONUMENTS

Hagop Tcholakian
Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,
chief researcher, Doctor in history
hagopcholakian@hotmail.com

Key words: Church, school, club, cemetery, monuments, khatchkar, sculpture, fountain-monument, armenian history.

In the Syrian Arab Republic there are numerous examples of Armenian archaeological, historical, architectural, as well as memorial monuments.

Syrian Armenian memorials are individual monuments, they can be khachkar, walls and arcs of various symbolic crafts, statues, busts, fountain-monument, etc.. They are generally placed in the yards of Armenian institutions, such as churches, schools, clubs and in the cemeteries. There are also monument complexes that can include the entire structure, such as Der Zor's monumental complex.

The memorials are mostly made of stone, also bronze and gips.

The main purpose of these monuments is artistic and educational. According to the content, the Armenian memorials of Syria can be presented as follows:

- Monuments dedicated to the Armenian Genocide and restoration are called Aprilian Monuments. There are about 15 monuments. The memorial group of Der Zor is complex.
- Monuments dedicated to the friendship of the Armenian-Arab peoples.
- Memorials dedicated to the martyrs who died for our survival in the Ottoman Empire.
- Monuments dedicated to the newest pages of the Armenian liberation struggle.
- Monuments dedicated to certain episodes of Armenian history, such as the invention of letters and state conversion to Christianity.
- Busts of clerical, social and educational workers.

Ժողովրդական Հավասարաբարձի ԴրսեՎորոհներ և Մեր Գրառոհներ

Արմեն Սարգսյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
առաջատար գիտաշխատող. Բ.Գ.Դ.
armensargg@gmail.com

Հիմնաբաներ՝ Ժողովրդական, պատմաազգագրական շրջաններ, ծիսակարգեր, հայկական արմատներ, որդեգրություն, օտար, անձնանուններ

Օտար, մասնավորապես թուրքական անձնանունների առկայությունը հայության շրջանում հիմնականում բացատրվում է ժողովրդական հավատալիքային դրսևորումների իրագործման հետ: Հայոց մի շարք պատմաազգագրական շրջաններում եթե հայի օջախում ծնված արու զավակները մեռնում էին, հարազատների խորհրդով ծնողները դիմում էին դրա դեմն առնող մի քանի «ամենազոր» մեթոդների, ընդ որում, բոլորն էլ կապված թուրքի հետ: Այսպես,

ա. Երեխային թուրքի անունով էին կոչում, առանց որևէ ծիսակարգի:

բ. Երեխային թուրքի անունով էին կոչում՝ թուրք կնոջ հագուստի վերին մասից՝ օձիքից անց կացնելով և ոտքերի մոտից հանելով, իբր թե թուրքն է ծննդաբերել:

գ. Նորածնին ծախում էին թուրքին ու նորից գնում, իբր թե երեխան թուրքինն է և իրենք առնում են նրանից:

դ. Թուրքի անուն դնելուց հետո նաև աղջկա պես մազ էին պահում, հյուսում ու յոթ տարին լրանալուց հետո էին միայն կտրում:

Վերը թվարկած բոլոր ծիսակարգերն ընկալվում էին որպես չարխափան միջոց, քանզի ժողովրդի մեջ այն մտայնությունն էր արմատավորվել, թե իբր թուրքի կերպարով հանդես եկող սատանան կարող էր հաղթել անգամ հոգեառ Գաբրիել հրեշտակին, քանի որ վերջինս կկարծեր՝ երեխան հայ չի ու հոգին չէր տանի:

Ի դեպ, նույնիսկ XXI դարասկզբին՝ 2003 թվականին, գրանցել ենք «կուրծքը փոխելուն» ներքնազգեստի վերևի մասից՝ օձիքից երեխային մտցնելու և փեշի տակից հանելու նույն գործողությամբ մի իրողություն՝ կատարված Լոռու մարզի Վանաձոր քաղաքում, որն ինքնին հաստատում է հազարամյակներից եկող այդ ծիսակարգի հայկական արմատները:

XX դարավերջին և XXI դարասկզբին Լոռու մարզի Շամուտ գյուղին վերաբերող հավատալիքային դրսևորումների մեր գրառումները (որդեգրության՝ «կուրծքը փոխելու» ծեսը, կարկուտը կանխելուն միտված արարողակարգը, սատանաների կատարած գործողությունների նկարագրությունները, աչքով տալուն առնչվող դրվագները և այլն) ցույց են տալիս, որ ո՛չ հազարամյակներն ու մարդու կրթական մակարդակի ակնառու փոփոխությունները, ո՛չ մերօրյա գիտության և տեխնիկայի աննախադեպ զարգացումը գրեթե չեն ազդել գյուղաշխարհի մարդկանց հավատալիքային մտածողության և առօրյա կյանքում դրանց հանդեպ ունեցած վերաբերմունքի վրա:

НАШИ ПРИМЕЧАНИЯ ПРОЯВЛЕНИЙ НАРОДНЫХ ВЕРОВАНИЙ

Армен Саркисян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
ведущий научный сотрудник, доктор филологических наук
armensargg@gmail.com

Ключевые слова: народный, историко-этнографические регионы, ритуал, армянские корни, обряд усыновления, иноязычный, личные имена

Наличие у армян иноязычных, особенно тюркских личных имен, объясняется главным образом, проявлением народных верований.

В ряде армянских историко-этнографических регионов, если дети мужского пола, рожденные в армянских семьях, умирали, родители по совету родственников прибегали к некоторым “сильнейшим” методам борьбы с этим, причем все они были связаны с турками.

И так:

- а. ребенка называли турецким именем без какого-либо ритуала.
- б. ребенка называли турецким именем, пропуская его с верхней части одежды турчанки, за воротник, и вынимая из-под ног, как будто его родила турчанка.
- в. новорожденного продавали турку и покупали заново, как будто ребенок принадлежал турку и они его у него забирали.
- г. после того, как нарекли турецким именем, они отращивали длинные волосы, как у девочек, заплетали их и стригли только после достижения 7 лет.

Все вышеперечисленные обряды воспринимались как благоприятные меры, поскольку в народе укоренялся менталитет, что дьявол, выступающий в роли турка, может победить даже Архангела Гавриила, потому что последний мог подумать, что ребенок не армянин и не взять его душу.

Кстати, еще в начале XXI века, в 2023 году, мы зафиксировали акт, “перемены груди” с таким же действием засовывания ребенка через воротник верхней части нижнего белья и вынимания его из под юбки, который совершается в городе Ванадзор Лорийской области, что само по себе подтверждает армянские корни обрядов, пришедших из тысячелетий.

В конце XX и начало XXI века наши записи о религиозных проявлениях, связанных с селом Шамут Лорийской области (обряд усыновления, “перемены груди”, ритуал, направленный на предотвращение града, описания действий, совершаемых бесами, эпизодов, связанных со сглазом и т.д.), показывает, что ни тысячелетия, ни выдающиеся изменения в уровне человеческого образования, ни беспрецедентное развитие современной науки и техники почти не повлияли на религиозное мышление сельских жителей и их отношение к ним в повседневной жизни.

OUR RECORDS OF FOLK SUPERSTITIOUS MANIFESTATIONS

Armen Sargsyan

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,

Leading Researcher, Doctor of Philological Sciences

armensargg@gmail.com

Key words: folk, historic-ethnographical regions, rituals, Armenian roots, ritual of adoption, foreign, personal names

The presence of foreign, particularly Turkish personal names among Armenians is mainly explained by folk superstitious manifestations. In a number of historical and ethnographic regions in Armenia, if male babies born in an Armenian family were passing away, the parents, on the advice of the relatives, resorted to several “almighty” methods to oppose it, all of them being related to the Turks.

Thus:

- a. The baby was called by a Turkish name, without any ritual.
- b. The baby was called by a Turkish name, was carried through from the top of a Turkish woman’s garment - from the collar - and pulled out from between the legs, as if a Turk had given birth to the baby.
- c. They sold the infant to a Turk and bought him back again, as if the baby belonged to the Turk and they bought him from the Turk.
- d. After giving a Turkish name to the baby, they kept the baby’s hair long like a girl’s hair, braided it, and cut it only after the child reached the age of seven.

All of the above rituals were perceived as deterrent methods, because a mindset was rooted in the people, according to which the devil in the guise of a Turk could defeat even the soul-taking angel Gabriel, because the latter would think that the baby was not Armenian and would not take the soul.

By the way, even in the beginning of the XXI century, in year 2003, we witnessed an event of “changing the breast” – poking a baby from the top of the underwear - from the collar - and taking the baby out from under the lap - in Vanadzor town of Lori region, which in itself confirms the Armenian roots of that ritual inherited from thousands of years ago.

Our records of superstitious manifestations dated back to the end of the XX century and the beginning of the XXI century, related to Shamut village of Lori region (the “breast-changing” ritual of adoption, the rite aimed at preventing hail, descriptions of actions performed by devils, episodes related to evil spell, etc.) evidence that either the millennia and the eminent changes in the level of human education, or the unprecedented progress of the present-day science and technology, have had almost no impact on the superstitious mindset of rural people and their attitude towards this in everyday life.

«ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ, XIX ԴԱՐՈՒ ՎԱՆԻ ԵՒ XVIII ԴԱՐՈՒ ՀԱՅ ՊՂՆՁԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
ՊՂՆՁԱԳՈՐԾՆԵՐՈՒՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ԵՐԵՔ ՀԱՐՑՈՒՄ ՈՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆ»

Դոկտ. Անդրանիկ Տազեսեան
Հայկազեան Համալսարան, Հայկական Սփիւռքի
Ուսումնասիրութեան Կեդրոնի տնօրէն, Հայկազեան
Հայագիտական Հանդէսի պատասխանատու խմբագիր
adakessian@haigazian.edu.lb

Հիմնաբառեր՝ հայկական պղնձագործութիւն, Երուսաղէմի հայ պղնձագործութիւն, Վանի հայ պղնձագործութիւն, ԺԸ. դարու հայ պղնձագործութիւն, հայատառ կնիք, օսմաներէն արձանագրութիւն, օսմանեան պղնձագործութիւն:

Զեկոյցը՝ շօշափելի փաստարկներու վրայ հիմնուելով կը բարձրացնէ երեք հարցում:

Ա) Առաջինը կը վերաբերի Երուսաղէմի մէջ գործած հայ պղնձագործներուն: Այսօր Երուսաղէմի հայերը կը ժխտեն գոյութիւնը կամ չեն գիտեր թէ աստեղին Երուսաղէմի մէջ գործած են հայ պղնձագործներ: Հեղինակը փաստացի տուեալով եւ հիմնուելով պղնձեայ նոյնանման հինգ ամաններու իրողութեան վրայ (որոնք ունին նոյն արձանագրութիւնը) ու տրամաբանական առարկութիւններով կը հաւաստէ թէ գոյութիւն ունեցած ըլլալու են հայ պղնձագործներ՝ Երուսաղէմի մէջ, որոնք գոյատեւած կրնան ըլլալ առաւելագոյնը մինչեւ այսօր սաղիմաբնակ երէց սերունդի մանկական յիշողութեան տարիներուն, այսինքն առառաւելն 1940-ականներ թերեւ:

Բ) Երկրորդը կը ճշտէ կարմիր եւ դեղին պղինձով պատրաստուած որոշ տեսակի հայկական դոյլերու պատկանելիութիւնը, զանոնք նկատելով Վասպուրականի 19րդ դարակէսի արտադրութիւններ: Այս առումով, դարձեալ հիմնուելով շօշափելի փաստերու վրայ, հեղինակը կը հաւաստէ թէ այն դոյլերը, որոնց ականջակալներուն կնքուած են (տպագրական որակով) այբուբէնի որեւէ գլխագիր (Ա, Մ, Թ), շատ հաւանաբար Վանի պղնձագործներու ԺԹ. դարակէսի արտադրութիւններ են:

Գ) Երրորդը կ'ապացուցէ թէ ԺԸ. դարակէսին ոչ-քրիստոնեայ օսմանաբնակներ կը նախընտրէին հայ պղնձագործներուն գործերը գնել եւ օգտագործել տան համար: Հեղինակը, դարձեալ հիմնուելով շօշափելի ապացոյցի վրայ՝ ԺԸ. դարու բառացիօրէն հայակնիք պնակի ու անոր տիրոջ՝ ոչ-քրիստոնեայ Իսմայիլի անունը կրող արձանագրութեան վրայ, կ'եզրակացնէ թէ այդ շրջանին հայ պղնձագործութիւնը փնտռուած էր նոյնիսկ ոչ-քրիստոնեաներու կողմէ:

Այս վարկածներուն ապացոյցները հիմնուած են մէկական ամուր տուեալներու վրայ եւ ենթակայ են առաւել հաստատման՝ մեկնելով յայտնաբերելի նոր իրերու տուեալներէ: Յիրաւի, նոյն բնոյթի այլ իրերու նոր տուեալներ կրնան ոչ միայն ամրապնդել այս հաստատումները, այլեւ անոնց կրնան տալ ընդհանրացման ուժ եւ անհերքելի ապացոյց՝ նշանակալի դարձնելով վարկածները:

«ТРИ ВОПРОСА И ОТВЕТЫ ОБ ИЕРУСАЛИМЕ, ВАНЕ XIX ВЕКА, А ТАКЖЕ АРМЯНСКОМ МЕДНОМ ДЕЛЕ И МЕДНИКАХ XVIII ВЕКА»

Доктор Андраник Дакесян
Университет Айказян, директор Исследовательского
центра Армянской диаспоры, главный редактор
Арменоведческого журнала «Айказян»
adakessian@haigazian.edu.lb

Ключевые слова: армянское медное дело, армянское медное дело в Иерусалиме, армянское медное дело Вана, армянское медное дело XVIII века, армянская печать, османская надпись, османское медное дело:

Три вопроса, которые обсуждаются в статье, основаны на весомых доказательствах.

В статье обсуждаются три вопроса:

а) Первый вопрос - существовали ли в Иерусалиме армянские медные мастера. Нынешние армяне Иерусалима отрицают или не знают, что в свое время в Иерусалиме были армянские медники. Автор, основываясь на пяти одинаковых медных сосудах, (которые имеют одинаковую надпись), логическими возражениями обосновывает, что в Иерусалиме существовали армянские медники, воспоминания о которых должны были сохраниться в детских воспоминаниях старшего поколения, то есть до 1940-х годов.

б) Второй указывает на происхождение некоторых видов армянских ведер из красной и желтой меди, считая, что они были изготовлены в 19-ом веке в Васпуракане. В связи с этим, вновь основываясь на весомых фактах, автор утверждает, что те кастрюли, на ушках которых запечатаны (с печатным качеством) заглавные буквы армянского алфавита (Ա, Մ, Թ), скорее всего, изготовлены ванскими медниками в 19-ом веке.

с) Третий доказывает, что в XVIII веке османцы, не являющиеся христианами, предпочитали покупать и использовать в быту изделия армянских медных мастеров. Опять же, основываясь на доказательствах, например, на тарелке с армянской печатью и надписью с именем ее владельца-нехристианина Исмаила, автор приходит к выводу, что в то время армянские медные изделия пользовались спросом даже у нехристиан. Доказательства этих гипотез основаны на достоверных данных и подлежат еще большему подтверждению, исходя из данных новых предметов, которые будут обнаружены.

Действительно, новые данные похожих предметов могут не только укрепить эти утверждения, но и придать им силу обобщения и неопровержимых доказательств, сделав эти гипотезы значимыми.

THREE QUESTIONS AND ANSWERS PERTAINING TO THE COPPERSMITHS OF JERUSALEM, MID- XIX CENTURY VAN COPPERSMITHS AND MID- XVIII CENTURY ARMENIAN COPPER UTENSILS

Doctor Antranik Dakessian
Haigazian University, Director of Armenia Diaspora Research Center,
Editor in chief of the *Haigazian Armenological Review*
adakessian@haigazian.edu.lb

Key words: Armenian coppersmiths, Armenian coppersmiths of Jerusalem, Armenian coppersmiths of Van, Armenian coppersmiths in the XVIII century, Armenian seals, Ottoman inscriptions, Ottoman coppersmiths.

Based on valid evidences, the paper raises three questions:

a) The first question is related to whether Armenian coppersmiths existed in Jerusalem. Current Armenian residents do not remember their existence in Jerusalem and have no clue whether there have been any. The paper, based on the solid evidence of five similar copper plates with the same inscription, rationalizes that there should have been Armenian coppersmiths at least prior to the memory span of the current Armenian residents of Jerusalem, i.e. 1940s.

b) The second part of the paper identifies the provenance of a type of red and yellow copper buckets, which have different sizes but all have been imprinted with an Armenian capital letter Ա, Թ, Մ (A, T, M) on the ears (on one or two) of the bucket holders. The paper brings forth a specimen a bucket and its cover, and notes that both the handle and the cover of the bucket have been imprinted ՎՄՄ 1874 (=Van 1874). Moreover, both ears of the handle of this bucket have been imprinted with the capital letter (Մ), like the ones that from time to time we come across in the Beirut flea market or in antique shops. The author infers that, it is highly probable that these buckets are the handwork of Armenian coppersmiths of Van and have been produced in and around the 1870s.

c) In the third part of the paper, the author singles out a unique plate, which has an Armenian stamp several times repeated at the rear center of the plate. The plate has an Arabic inscription, which identifies the owner of the plate, Ismail and its date, 1155 (=1742). The author notes that this specimen is strong evidence that in the mid- XVIII century non-Christians preferred to buy copper plates produced by Armenians due to their quality. Unfortunately, the inscription says nothing about the location, but it is crystal clear that it should be somewhere in Asia Minor.

The paper concludes that these three separate single evidences enable the development of certain hypotheses, which can be further substantiated by similar testimonies or counter-argued by counter proofs. The paper calls all who are interested to look for supporting evidences which may validate the hypotheses for good.

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ ՇԻՐԱԿԱՎԱՆԻ ՅՈԹ ԴԱՄԲԱՐԱՆՆԵՐԻՆ

Լևոն Պետրոսյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
ավագ գիտաշխատող, պ.գ.թ.
petrosyanlevon1936@mail.ru

Հիմնաբաներ¹ Շիրակավան, դամբարանադաշտ, խեցեղեն, ժամանակագրություն, բնակատեղիներ, տեղորոշում, վաղ հայկական մշակույթ

Հայոց ազգագրության թանգարանի պահոցներում են պահվում Շիրակավան հնավայրից հայտնաբերված հնագիտական հավաքածուները: Շիրակավանի բազմաշերտ բնակատեղիում և դամբարանադաշտերում իրականացված հնագիտական աշխատանքների արդյունքում պարզվել է, որ այն գոյատևել է մ.թ.ա. III հազարամյակից մինչև մ.թ.ա VII – VI դարերը:

Ներկայացվող դամբարաններին նվիրված հոդվածում դրանք թվագրվում են մ.թ.ա. VII – VI դարերով: Շիրակավանի հնագիտական ուսումնասիրությունների արդյունքներն ամփոփող «Հին Շիրակավան» գրքում, հրատարակված են նաև մ.թ.ա. VIII-VI դարերով ժամանակագրված յոթ դամբարանային համալիրներ (դամբ. թիվ 36, 67, 74, 75, 120, 122, 123), որոնց ցանկանում ենք անդրադառնալ:

Հարկ է նշել, որ Շիրակավանի արդեն իսկ հրատարակված համալիրներից ամրոցի արևմտահայաց լանջին պեղված յոթ դամբարանները, ինչպես դամբարանադաշտի տեղադրմամբ, այնպես էլ նյութերի տեսականիով տարբերվում են հատկապես խեցեղենի պարունակությամբ: Նյութերի մեծ մասը նոր տեսականիով ունեն միանգամայն նոր դրսևորումներ: Անհրաժեշտ է և կարևոր է նշել, որ ներկայացվող դամբարանները դուրս են Շիրակավանի հիմնական թիվ մեկ դամբարանադաշտից: Դրանք կառուցված են Շիրակավանի բնակատեղիի առաջին դամբարանադաշտից շուրջ 100 մ դեպի հարավ-արևմուտք, ամրոցի ստորոտում գտնվող Շիրակավանի վաղ և միջին բրոնզեդարյան բնակատեղիների լքված տարածքում: Դամբարաններից երկուսը I պեղավայրի կացարանների մեջ իջեցված թաղումներ են, իսկ հինգը՝ պեղվել են II դամբարանադաշտի հյուսիսային հատվածում: Դամբանախցերը կառուցված էին փոքր սալաքարերով և ունեին կառուցվածքային անփոյթ տեսք: Հարկ է նշել, որ գրքում վերոնշյալ դամբարաններից հայտնաբերված նյութի՝ հատկապես խեցեղեն հատվածի, քննարկման ընթացքում, հավանաբար ոչ բավարար համադրելի գույքի բացակայության պատճառով, որպես զուգահեռներ են ներկայացվել անհամադրելի իրեր ինչն իր հերթին հանգեցրել է այս դամբարանների ոչ ճիշտ ժամանակագրմանը: Անդրադառնալով տվյալ յոթ դամբարաններից հայտնաբերված խեցանոթների ձևաբանական և զարդանախշման դրսևորումներին ցանկանում ենք հնարավորինս հստակեցնել դրանց ժամանակագրության և տեղորոշման խնդիրները, որոնք մեր կարծիքով հանգեցնելու են նոր զարգացող վաղ հայկական մշակույթի ձևավորման սկզբներին:

О СЕМИ ГРОБНИЦАХ ШИРАКАВАНА

Левон Петросян

Институт археологии и этнографии НАН РА,

старший научный сотрудник, к.и.н.

petrosyanlevon1936@mail.ru

Ключевые слова. Ширакаван, некрополь, керамика, датировка, поселения, локализация, раннеармянская культура

Археологические коллекции, найденные при раскопках поселения Ширакаван, хранятся в фонде археологии Музея этнографии армян. В результате археологических раскопок, проведенных в многослойном поселении Ширакаван и в некрополях, выяснилось, что оно существовало с III тысячелетия до н. э. по VII – VI вв. до н.э.

В статье, посвященной данным гробницам, они датируются VII-VI веками до н. э. В книге "Древний Ширакаван", в которой обобщены результаты археологических исследований Ширакавана, представлены также семь некрополей, датируемых VIII-VI веками (погребения № 36, 67, 74, 75, 120, 122, 123). Мы хотим обратить наше внимание именно на это.

Следует отметить, что из уже опубликованных материалов о комплексах поселения Ширакаван, семь погребений, раскопанных на западном склоне крепости, отличаются как расположением, так и разновидностью раскопанного материала, в частности, содержанием керамики. Большинство материалов имеют совершенно новые проявления в новом качестве. Необходимо и важно отметить, что представленные погребения расположены за пределами главного некрополя Ширакаван номер один. Они расположены у подножия крепости, примерно в 100 метрах к юго-западу от первого некрополя Ширакавана, на заброшенной территории поселений ранней и средней бронзы. Две из погребений представляют собой захоронения в жилых помещениях на участке раскопок I, а пять были раскопаны в северной части некрополя II. Камеры гробниц были построены из небольших каменных плит и имели небрежный структурный вид. Следует отметить, что в ходе обсуждения обнаруженного из вышеупомянутых погребений материала, особенно керамики, вероятно, из-за отсутствия достаточного сопоставимого материала, в качестве параллелей были представлены несопоставимые предметы, что, в свою очередь, привело к неправильной датировке этих гробниц. Возвращаясь к формам и орнаментировке глиняных сосудов, найденных из семи погребений, хотим по возможности уточнить вопросы датировки и локализации, которые, по нашему мнению, приведут к началу формирования новой развивающейся раннеармянской культуры.

ABOUT THE SEVEN TOMBS OF SHIRAKAVAN

Levon Petrosyan
Institute of Archeology and Ethnography of NAS RA,
Senior researcher, Ph.D
petrosyanlevon1936@mail.ru

Key words: Shirakavan, necropolise, ceramics, dating, settlements, localization, early Armenian culture

The archaeological collections excavated from the settlement of Shirakavan are kept in the storage of Archeology of the Museum of Armenian Ethnography. As a result of excavations carried out in the multilayered settlement of Shirakavan and in the necropolises, it was found out that it existed from the III millennium BC to the VII – VI centuries BC.

In the article devoted to those tombs, they date back to the VII-VI centuries BC. Seven grave complexes (tombs № 36, 67, 74, 75, 120, 122, 123), dating back to the VIII-VI centuries BC, are also published in the book "Ancient Shirakavan", which summarizes the results of archaeological research of Shirakavan, and to which we are going to pay our attention.

It should be noted that of the already published complexes of the Shirakavan settlement, seven tombs excavated on the western slope of the fortress differ both in the location of the tomb and the variety of excavated material, in particular, the ceramics. Most of them have completely new manifestations. It is necessary and important to note that the tombs presented are located outside the main burial site of Shirakavan number one. They are located at the foot of the fortress, about 100 meters southwest of the first necropolis Shirakavan, on the abandoned territory of settlements of the Early and Middle Bronze Age. Two of the tombs are burials lowered into dwellings at the excavation site I, and five were excavated in the northern part of the necropolis II. The tombs were built with small slabs and looked structurally sloppy. It should be noted that during the discussion of the material excavated from the above-mentioned tombs, especially ceramics, probably due to the lack of sufficient comparable material, disparate objects were presented as parallels, which, in turn, led to incorrect dating of these tombs. Back to the shapes and ornamentation of the clay vessels found from the seven tombs, we want to clarify, if possible, the issues of their dating and localization, which, in our opinion, will lead to the beginning of the formation of a new developing early Armenian culture.

ԱՐՄԱՎԻՐԻ ԱՆՏԻԿ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ԿԱՐԱՍԱՅԻՆ ԹԱՂՈՒՄՆԵՐԸ

Ինեսա Կարապետյան
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող, պ.գ.թ.
nanakarap18@gmail.com

Արմինե Գաբրիելյան
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող, պ.գ.թ.
arminegabriel.iae@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ Արմավիր մայրաքաղաք, Արգիշտիխինիլի, արևելյան միջնաբերդ, արևմտյան միջնաբերդ, կարասային թաղումներ, անտիկ դամբարանադաշտ, թաղման ծես, անտիկ խեցեղեն.

Հին Հայաստանի մայրաքաղաք Արմավիրը զբաղեցնում է Արարատյան հարթավայրի կենտրոնական մասում արևմուտք-արևելք ձգվող բլրաշարքի վրա VIII դարում կառուցված Արգիշտիխինիլի քաղաքը արևելքից եզերող համանուն բլրի (հ.80մ) գագաթը և նրա շուրջը սփռված Հայկավան, Ջրաշեն, Արտագերս, Արմավիր գյուղերի միջնատարածքը: 1962 թվականից իրականացվող պարբերական ուսումնասիրությունների արդյունքում հաստատագրվել է Արմավիրի բազմաշերտ բնույթը՝ նախաուրարտական (մ.թ.ա IV - I հազարամյակի սկիզբ), ուրարտական (մ.թ.ա VIII-VII դդ.), հին հայկական (մ.թ.ա. VI – մ.թ. III դդ.) և զարգացած միջնադար (X – XIII դդ.): Աշխատանքների հիմնական ուշադրությունը ուղղորդված է եղել միջնաբերդի և քաղաքային թաղամասերի որոշ հատվածների հետազոտության վրա, իսկ դամբարանադաշտի հետազոտության խնդիրը եղել է անբարենպաստ վիճակում: Թեև ամենատարբեր տնտեսական, շինարարական աշխատանքների, ոռոգման ցանց անցկացնելու և ժամանակակից գերեզմանոցներում թաղումներ կատարելու ժամանակ պատահաբար հայտնաբերվել են վաղ բրոնզից մինչև ուշ միջնադարին պատկանող դամբարաններ, դրանց թվում կան՝ նաև անտիկ դարաշրջանի բոլոր փուլերին պատկանող: Այդ դամբարաններում թաղումները կատարված են ավանդական հիմնահողային, քարարկղային, ձվածիր շարվածքով և մեր խնդրո առարկա անթային ձևերով:

Նյութի քննությունը թույլ է տալիս հստակեցնել Արմավիր մայրաքաղաքի դիանոթային թաղումների սփռվածության սահմանները, դրա դիրքային կողմնորոշումը երկրի կողմերի նկատմամբ, այդ թաղումների թաղման ծեսի, արարողությունների, ուղեկցող նյութերի առկայության դեպքում դրանց տեսականու քննությամբ վերականգնել մայրաքաղաքի դամբարանադաշտի վայրը և գոյատևման ժամանակաշրջանը:

КУВШИННЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ АНТИЧНОГО ВРЕМЕНИ ИЗ АРМАВИРА

Инеса Карапетян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
научный сотрудник, к.и.н.
nanakarap18@gmail.com

Армине Габриэлян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
научный сотрудник, к.и.н.
arminegabriel.iae@gmail.com

Ключевые слова: столица Армавир, Аргиштихинили, восточная цитадель, западная цитадель, кувшинные погребения, античный некрополь, погребальный обряд, античная керамика.

Столица Древней Армении Армавир занимает территорию одноименного холма (высота 80 м), граничащего с городом Аргиштихинили, построенным в XIII веке до н.э. на западно-восточном хребте в центральной части Араратской равнины, и территорию между селами Айкаван, Джрашен, Артагерс, Армавир.

В результате периодических исследований, проводимых с 1962-го года, был выявлен многослойный характер Армавира: доурартский (IV - начало I тыс. до н.э.), урартский (VIII - VII вв. до н.э.), древнеармянский (VI век н.э. – III век н.э.), и развитое средневековье (X - XIII века). Основное внимание исследований было уделено изучению цитадели и некоторых частей городских кварталов, а проблема изучения некрополя оставалась в не лучшей ситуации.

Хотя при различных хозяйственных, строительных работах, прокладке оросительной сети и захоронениях на современных кладбищах случайно выявлялись погребения эпохи ранней бронзы и позднего средневековья, среди них встречаются также погребения, относящиеся ко всем фазам античного периода.

Производившиеся здесь захоронения представлены традиционными видами: грунтовые, каменные ящики, погребения с овальной кладкой, а также кувшинные, которым в данной статье уделено основное внимание.

Изучение материала позволяет уточнить границы распространения кувшинных погребений в столице Армавир, их ориентацию по отношению к сторонам света, погребальный обряд, ритуалы, а в случае наличия сопутствующего материала и путем изучения его ассортимента - установить местонахождение столичного некрополя и определить период его существования.

JAR BURIAL OF THE CLASSICAL PERIOD FROM ARMAVIR

Inesa Karapetyan

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA,
researcher, Ph.D in History
nanakarap18@gmail.com

Armine Gabrielyan

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA,
researcher, Ph.D in History
arminegabriel.iae@gmail.com

Key words: Armavir the capital city, Argishtikhinili, the eastern citadel, the western citadel, jar burials, necropolis of the Classical period, the funeral rite, pottery of the Classical period.

Armavir, the capital of Ancient Armenia, occupies the territory of the eponymous hill (height - 80 m), bordering the city of Argishtikhinili, built in the VIII century BC on the west-east ridge in the central part of the Ararat plain, and the territory between the villages of Haykavan, Jrashen, Artagers, Armavir.

As a result of continuous studies conducted since 1962, it became clear, that Armavir was occupied in different periods. Thus, the following layers were revealed: pre-Urartian (4th - beginning of the 1st millennium BC), Urartian (VIII – VI centuries BC), Ancient Armenian (6th century BC – 3rd century AD), and the High Middle Ages (X-XIII centuries). The main attention of the research was focused on the study of the citadel and some parts of the city quarters, while the problem of studying the necropolis remained unsolved.

Although burials of the Early Bronze Age and the Late Middle Ages were accidentally discovered during various economic activities, construction of irrigation network and other works, and digs in modern cemeteries, among them there are also burials belonging to all phases of the Classical period. The burials made here are represented by traditional types: ground, stone boxes, burials with oval-shaped masonry, as well as jar burials, which are the focus of this article.

The study of the material makes it possible to clarify the boundaries of the distribution of jar burials in the capital Armavir, their orientation in relation to the cardinal points, funeral rites, rituals, and in the case of the presence of related material and by studying its assortment, to establish the location of the necropolis of the capital city and to determine the period of its existence.

ՀԱՅ-ԼԵՀԱԿԱՆ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ 10-ԱՄՅԱԿԸ: ԳԻՏԱԿԱՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՁԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՀԵՏԱԳԱ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ

Դոկտոր Մատեուշ Իսկրա

ՀՄԱ ՈՒՎ գիտաշխատող, Մեծամորի հնագիտական առաքելության
Լեհական մասի փոխտնօրեն

Հիմնաբառեր. Մեծամոր, հայ-լեհական հնագիտական, համագործակցություն, դաշտային աշխատանքներ, մշակութային, ծրագրեր:

Սարդարապատի հուշահամալիրի 55-ամյակը համընկնում է հնագիտության բնագավառում հայ-լեհական համագործակցության տասնամյակի հետ: Սա լավ հնարավորություն է ներկայացնելու մեր ձեռքբերումներն ու ապագայի հեռանկարները: Թեև ավելի քան տասը տարի Մեծամորը եղել է մեր համագործակցության գլխավոր ուղղությունը, բայց այդ ընթացքում զարգացել են նաև այլ գիտական և մշակութային ոլորտներ: Դրանք ներառում են մեկ տասնյակից ավելի համատեղ հողվածների հրատարակում գրախոսվող ամսագրերում, երկու երկրներում մի քանի կարևոր ցուցահանդեսների կազմակերպում, երեք գիտաժողովներ և, վերջապես, մասնագետների երկկողմանի փոխանակում ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի ծրագրի շրջանակներում: Զեկուցման մեջ կլուսաբանվեն վերջին տասը տարիների հիմնական իրադարձությունները, ինչպես նաև հայ-լեհական համագործակցության հետագա բարելավմանն ուղղված ծրագրերի ամփոփումը:

PCMA UW-Վարշավայի համալսարանի միջերկրածովյան հնագիտության Լեհական Կենտրոն: Արևելյան Միջերկրական ծովի, Մերձավոր Արևելքի և Կովկասի տարածաշրջանում լեհական հնագիտական նախագծեր իրականացնող գլխավոր հետազոտական կենտրոն: 2013 թվականից PCMA - ն նաև Մեծամորում հայ-լեհական հնագիտական առաքելության համակազմակերպիչն է:

10-ЛЕТНИЕ АРМЯНО-ПОЛЬСКОГО АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА. НАУЧНЫЕ, КУЛЬТУРНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ НА БУДУЩЕЕ.

Доктор Матеуш Искра НМА UW научный сотрудник,
заместитель директора польской части Мецаморской археологической миссии

Ключевые слова: Мецамор, армяно-польское, археологическое, сотрудничество, полевые работы, культурные, программы.

55-летие Мемориального комплекса сардарapatской битвы совпадает с десятилетием армяно-польского сотрудничества в области археологии. Это хорошая возможность, чтобы представить наши достижения и перспективы на будущее. Хотя на протяжении более десяти лет Мецамор оставался главным направлением нашего сотрудничества, но за это время были развиты и другие научные и культурные области. Они включают в себя публикацию более десятка совместных статей в рецензируемых журналах, организацию нескольких важных выставок в обеих странах, трех научных конференций и, наконец, двусторонний обмен специалистами в рамках программы ЮНЕСКО. В презентации будут освещены основные события последних десяти лет, а также обзор планов по дальнейшему улучшению армяно-польского сотрудничества.

PCMA UW - Польский центр средиземноморской археологии Варшавского университета. Главный исследовательский центр, проводящий польские археологические проекты в регионе Восточного Средиземноморья, Ближнего Востока и Кавказа. С 2013 года PCMA также является соорганизатором армяно-польской археологической миссии в Мецаморе.

**10TH ANNIVERSARY OF ARMENIAN-POLISH
ARCHAEOLOGICAL COLLABORATION. SCIENTIFIC,
CULTURAL ACHIEVEMENTS AND FURTHER PERSPECTIVES.**

Dr Mateusz Iskra PCMA UW research assistant,
deputy director of Polish part of Archaeological Mission in Metsamor

Key words: Metsamor, Armenian-Polish, archaeological collaboration, fieldworks, cultural, programmes

The 55th anniversary of Sardarapat Memorial Complex coincides with celebration of ten years of Armenian-Polish collaboration in the field of archaeology, therefore this is a good opportunity to present what has already been achieved and what are the prospects for the future. Although over ten years Metsamor remained the main focus of our collaboration, there are also other scientific and cultural fields that has been developed during this time. These include completion of over a dozen common articles in peer-reviewed journals, organisation of: several important exhibitions in both countries, three scientific conferences and finally bilateral exchange of specialists under the UNESCO programme. The presentation will highlight major events from the past ten years along with an overview of plans for further improvement of Armenian-Polish collaboration.

PCMA UW- Polish Centre of Mediterranean Archaeology, University of Warsaw. Is the main research centre conducting Polish archaeological projects in the area of the eastern Mediterranean, the Near East and Caucasus. Since 2013 PCMA is also co-organizer of Armenian-Polish Archaeological Mission in Metsamor.

**ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅՈՑ
ԿԱԹՆԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

Հասմիկ Գալստյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող, ք.գ.թ.
hasmikgalstyan1979@gmail.com

Հասմիկ Հարությունյան
ԵՊՀ հնագիտության և ազգագրության ամբիոնի դոցենտ,
պատմ. գիտ. թեկնածու
h.harutyunyan@ysu.am

Հիմնաբառեր՝ կաթը փոխ տալ, կաթնատնտեսության մշակույթ, համագործակցություն, ճիպոտ, մաքուր և ազնիվ հարաբերություններ, հարևան կանայք, մտահղացում

Հայոց կաթնատնտեսության մշակույթում տնտեսական համագործակցության դասական դրսևորում է **կաթը փոխ տալու** երևույթը, երբ գյուղում կամ ամառանոցում համայնքի մի խումբ հարևան կանայք պայմանավորվում են կաթը մշակել հերթով՝ բոլորի օրվա կաթը տալով նրանցից մեկին: Այս երևույթն անցյալում տարածված է եղել հայոց ազգագրական տարբեր շրջաններում, իսկ այժմ կենցաղավարում է հիմնականում Շիրակում, Զավախքում և հայտնի է **խաբ ու խազ** անունով: Ընդունված կարգի համաձայն՝ **խաբի** մասնակիցներից ամեն մեկն ունի ճիպոտ, որի վրա արվող խազերով նշվում է կաթի չափը:

Կաթփոխը ենթադրում է մաքուր և ազնիվ հարաբերություններ, այլ պարագայում այն չէր կարող կայանալ: Կանայք անգամ հավատացել են, որ խաբողը կարող է չարաչար տուժել. նրա կովերը կցամաքեն, կաթը հաճախ **կկորվի՝** կփչանա, ևն: Ժողովրդական այս պատկերացումը հստակորեն արտացոլված է «Այրի կինը և իր որդին» միջնադարյան առակում, նաև առած-ասացվածքներում՝ «Խաբ էնողը խաբի տիրոջը չի խաբի»: Դաշտային նյութերը վկայում են, որ **խաբի** անդամ ընտանիքների համագործակցությունը փոխանցվում է սերնդեսերունդ:

խաբը կարելի է համարել ապրուստի կարիքները հոգալու՝ հայ տնտեսուհու հրաշալի մտահղացում, արտադրական մշակույթը կազմակերպելու հմտության ինքնատիպ դրսևորում: **խաբ ու խազի** խմբերը ձևավորվել են հարևան կանանց հավաքների ու քննարկումների ընթացքում: **խաբ** երևույթը վկայում է, որ հայ կինը ունակ է նաև հասարակական գործունեության, կարևոր դեր է ունեցել ոչ միայն ընտանեկան, այլև արտադրական մշակույթում:

խաբի հիմնական նպատակը գյուղացու ապրուստի կենսական միջոցների, հատկապես յուղ ու պանրի տարեկան պաշարի պատրաստումն էր, որն, առանց խմբերի ձևավորման, գրեթե հնարավոր չէր իրականացնել:

СОТРУДНИЧЕСТВО В КУЛЬТУРЕ МОЛОЧНОГО ХОЗЯЙСТВА АРМЯН

Асмик Галстян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
научный сотрудник, канд. фил. наук
hasmikgalstyan1979@gmail.com

Асмик Арутюнян

Доцент кафедры археологии и
этнографии ЕГУ, канд. ист. наук
h.harutyunyan@ysu.am

Ключевые слова: одалживание молока, культура молочного хозяйства, сотрудничество, палочка, чистые и честные отношения, соседки, идея

Классическим проявлением экономической кооперации в культуре молочного хозяйства армян является обычай одалживания молока, когда группа соседских женщин в деревне или на летовке договаривается обрабатывать молоко по очереди, каждый день отдавая молоко одной из них. В прошлом этот обычай был широко распространен в различных армянских этнографических регионах, а сейчас бытует в основном в Шираке, Джавахке и известен как **хаб у хаз**. Согласно принятому порядку, у каждого из участников группы есть палочка, на которой насечками отмечают количество молока. Одалживание молока подразумевает чистые и честные отношения, иначе оно не могло бы состояться. Женщины даже верили, что обманщица может сильно пострадать: коровы засохнут, молоко часто будет сворачиваться, портиться и так далее. Это народное представление ярко отражено в средневековой басне “Вдова и ее сын”, а также в пословице “Участник **хаб-а** не обманет хозяйке **хаб-а**”. Полевые материалы показывают, что сотрудничество семей, входящих в состав **хаб**, передается из поколения в поколение. Явление **хаб** можно считать прекрасной идеей армянских домохозяек позаботиться о средствах к сущ-

ествованию, оригинальным проявлением навыков организации культуры производства. Группы формировались в ходе собраний и обсуждений соседских женщин. Обычай **хаб** свидетельствует, что армянская женщина способна и к общественной деятельности, она играла важную роль не только в семейной, но и в производственной культуре. Основной целью **хаб** была подготовка годового запаса жизненно необходимых средств к существованию крестьянина, особенно масла и сыра, что без образования групп осуществить было почти невозможно.

COOPERATION IN ARMENIAN DAIRYING CULTURE

Hasmik Galstyan

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,
researcher, Ph.D in Philology
hasmikgalstyan1979@gmail.com

Hasmik Harutyunyan

Associate professor of the Chair of
Archeology and Ethnography YSU, Ph. D
h.harutyunyan@ysu.am

Key words: milk-lending, dairying culture, cooperation, stick, pure and honest relations, neighboring women, idea

A classic manifestation of economic cooperation in the Armenian dairying culture is the phenomenon of **milk-lending**, when a group of neighboring women of the community in a village or summer mountain pasture agree to process the milk in turn, giving their milk for the day to one of them. In the past, this phenomenon was widespread in various Armenian ethnographic regions, and now it exists mainly in Shirak, Javakhk, and is known as **khab u khaz**.

According to the accepted order, each of the participants of the group has a stick, on which the amount of milk is marked with notches. **Milk-lending** requires pure and honest relations otherwise it could not be held. Women even believed that the deceiver could suffer badly – her cows will **dry up**, the milk will often **curdle**, spoil, and so on. This folk perception is vividly reflected in the medieval fable “The Widow and Her Son”, as well as in the proverb: «The one, who **makes khab**, will not deceive the **owner of the khab**». Field materials prove that the cooperation of family-members of the group is passed down from generation to generation.

The **khab** can be considered a wonderful idea of an Armenian housewife to take care of the needs of living, an original manifestation of the skill of organizing the economic culture. **Khab u khaz** groups were formed during gatherings and discussions of neighboring women. The **khab** phenomenon proves that the Armenian woman is also capable of social activities, she had an important role not only in the family, but also in the economic culture.

The main purpose of **khab** was to prepare the annual supply of vital means of peasant’s livelihood, especially butter and cheese which, without the formation of groups, was almost impossible to realize.

**ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՈՒՒՏԱՎԱՅՐԵՐԸ ԿԱՊԱՆՈՒՄ, ԸՍՏ
ԱՐՏԱՇԵՍ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆԻ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ**

Լիանա Ավետիսյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտ, գիտաշխատող
lavetisyang@gmail.com

Հիմնաբառեր¹ Կապան, ուխտավայրեր, ուխտագնացություն, մատաղ, Խուստուփ, Չորեք-դռնի վանք, Կավարտա սբ. Գևորգ

Արտաշես Ծատուրյանի «Ժողովրդական տոները, ուխտագնացությունները, ուխտավայրերը, ծիսակատարությունները ու սովորույթները Ղափանի շրջանում» արխիվային ազգագրական նյութերը գրի են առվել 1965 թ.: Այդ աշխատության մեջ ընդգրկված են Կապանի շրջանի բնակչության մեջ ժողովրդականություն վայելող սովորույթները, հավատալիքները, ժողովրդական տոները, ուխտագնացությունները, ծիսակատարությունները, պաշտամունքի և հավատալիքների սովորույթները, որոնց մի մասն այժմ վերացած է: Ծատուրյանը գրանցել է ոչ միայն այն սովորույթները, որ կենցաղավարել են իր կյանքի օրոք, այլև այն, ինչը մնացել էր նախորդ սերնդի հուշերում: Ապրելով այդ միջավայրում և մասնակցելով ավանդական տոնական հանդեսներին, ուխտագնացություններին, տոնախմբություններին, ճշգրիտ կերպով նկարագրել է տարբեր ժամանակաշրջաններում գոյություն ունեցած իրողությունները:

Բովանդակային վերլուծության մեթոդով կատարված հետազոտությունը ներառում է համեմատությունը դաշտային նորոյա (2017 թ. գիտարշավի) նյութերի հետ:

Մեր նպատակն է հանրայացնել և հրատարակության հանձնել այս արժեքավոր նյութերը՝ վերհանելով դրանց ուրույնությունը և բացառիկ նշանակությունը հայ ժողովրդի ոչ նյութական մշակութային ժառանգության ուսումնասիրության գործում:

**НАРОДНЫЕ ПАЛОМНЫЕ МЕСТА В КАПАНЕ ПО Э
ТНОГРАФИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛАМ АРТАШЕСА ЦАТУРЯНА**

Лиана Аветисян
Институт археологии и этнографии НАН РА,
научный сотрудник
lavetisyang@gmail.com

Ключевые слова: Капан, места паломничества, паломничество, жертвоприношение, Хуступ, монастырь Чорекдрни, Каварта св. Геворг.

Архивные этнографические материалы Арташеса Цатуряна «Народные праздники, паломничества, паломные места, обряды и обычаи в Капанском районе» написаны в 1965 году. Эта работа включает в себя обычаи, верования, народные праздники, паломничества, обряды, культы и обычаи верований, популярные среди жителей Капанского региона, некоторые из которых в настоящее время исчезли из быта. Цатурян зафиксировал не только обычаи, которые практиковались при его жизни, но и то, что осталось в памяти предыдущего поколения. Живя

в этой среде и принимая участие в традиционных празднествах, паломничествах, ритуалах он точно описывал реалии, существовавшие в разные периоды.

Исследование, проведенное методом контент-анализа, включает сравнение с вновь выявленными полевыми материалами (научная экспедиция 2017 г.).

Наша цель – сделать достоянием общественности и опубликовать эти ценные материалы, подчеркнув их уникальность и исключительную важность в изучении нематериального культурного наследия армянского народа.

FOLK PILGRIMAGE SITES IN KAPAN, ACCORDING TO THE ETHNOGRAPHIC MATERIALS OF ARTASHES TSATURYAN

Liana Avetisyan

Institute Archaeology and Ethnography of NAS RA, Researcher
lavetisyang@gmail.com

Key words: Kapan, places of pilgrimage, pilgrimage, sacrifice, Khustup, Chorekdrni monastery, Kavarta st. Gevorg.

Artashes Tsaturyan's archival ethnographic materials "Folk holidays, pilgrimages, pilgrimage sites, rituals and customs in Ghapan region" were written in 1965. This work includes the customs, beliefs, folk festivals, pilgrimages, rituals, worship and belief, and customs popular among the people of Ghapan region, some of which have disappeared now. Tsaturyan recorded not only the customs that were practiced during his lifetime, but also what was left in the memories of the previous generation. Living in that environment and taking part in traditional festivals, pilgrimages, celebrations, he accurately described the realities that existed in different periods.

The research carried out by the method of content analysis includes the comparison with the materials of the new field data (2017 research campaign).

Our goal is to make public and publish these valuable materials, highlighting their uniqueness and exceptional importance in the study of the intangible cultural heritage of the Armenian people.

ԳԱՐԴՄԱՆԻ (ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԱՐՑԱԽ) ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՌՆՉՎՈՂ ԱՎԱՆԴԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐԸ

Գևորգ Գյուլումյան

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
ավագ լաբորանտ
gyulumyan1910@mail.ru

Հիմնաբառեր՝ Գարդման գավառ, աղբյուրներ, ավանդազրույցներ, բացատրական-ստուգաբանական, վարքաբանական ավանդազրույցներ, բուժիչ հատկություններ, հավատալիքներ

Գարդման գավառը, ինչպես և Հայաստանի մյուս գավառները, հարուստ է բնական և արհեստական աղբյուրներով, որոնցից շատերի հետ կապված են եղել զանազան հավատալիքներ ու գեղեցիկ ավանդազրույցներ: Սույն զեկուցման մեջ փորձ է կատարվում վերլուծելու և

դասակարգելու առկա բանահյուսական նյութը, որը հավաքված է գրավոր աղբյուրներից և մեր անձնական գրառումներից:

Աղբյուրները և դրանց առնչվող պատկերացումները բաժանել ենք մի քանի խմբի.

ա) Աղբյուրներ, որոնց անվանումները մեկնվել են բացատրական-ստուգաբանական ավանդազրույցներով. այս աղբյուրների առաջացման և անվանումների ծագման բացատրությունը տեղի ժողովուրդը փորձել է մեկնել յուրովի:

բ) Աղբյուրներ, որոնց հետ կապված են եղել վարքաբանական ավանդազրույցներ. այս աղբյուրների առաջացման պատմությունները կապվել են այս կամ այն անձի կամ անձանց կենսագրությունների հետ՝ վերաբերելով պատմական որոշակի շրջանների:

գ) Աղբյուրներ, որոնց վերագրվել են բուժիչ հատկություններ, օրինակ՝ մկնատամի, հոգեկան և այլ հիվանդություններ, անստղություն ու հաշմանդամություն, ևն:

դ) Աղբյուրներ, որոնց հետ կապված են եղել այլ հավատալիքներ, օրինակ՝ սնահավատական, ծիսական և կամ՝ կենցաղի հետ կապված:

Բերված օրինակներն ի մի գալով՝ խճապատկերի տեսքով կազմում են երկրամասի բնակչության հոգևոր և աշխարհիկ ընկալումները աղբյուրների վերաբերյալ:

РОДНИКИ ГАРДМАНА (СЕВЕРНЫЙ АРЦАХ) И СВЯЗАННЫЕ С НИМИ ЛЕГЕНДЫ

Геворг Гюлумян

Институт археологии и этнографии НАН РА,

старший лаборант

gyulumyan1910@mail.ru

Ключевые слова: провинция Гардман, родники, легенды, толково-этимологические, поведенческие предания, лечебные свойства, верования

Как и другие провинции Армении, Гардман богат природными и искусственными родниками, со многими из которых были связаны различные верования и красивые легенды. В данном докладе мы попытались проанализировать и классифицировать существующий фольклорный материал, собранный из письменных источников и наших личных записей.

Родники и связанные с ними представления мы разделили на несколько групп:

а) Родники, названия которых были интерпретированы толково-этимологическими преданиями: объяснение происхождения этих родников и их названий местные жители пытались истолковать по-своему.

б) Родники, с которыми были связаны поведенческие предания: истории возникновения этих родников были связаны с биографиями того или иного человека или лиц определенного исторического периода.

в) Родники, которым были приписаны лечебные свойства, например, при следующих заболеваниях: герпес, психические и другие заболевания, бесплодие, инвалидность и т.д.

г) Родники, связанные с другими верованиями, например, суеверными, ритуальными или связанными с повседневной жизнью.

Приведенные примеры составляют духовное и светское восприятие населения региона о родниках в виде мозаики.

GARDMAN SPRINGS (NORTHERN ARTSAKH) AND RELATED LEGENDS

Gevorg Gulumyan
Institute of Archeology and Ethnography of the NAS RA,
senior laboratorian
gyulumyan1910@mail.ru

Key words: province of Gardman, springs, legends, explanatory etymological, behavioral legends, medicinal properties, beliefs

Like other provinces of Armenia, Gardman is rich in natural and artificial springs, many of which were associated with various beliefs and beautiful legends. In this report we have tried to analyze and classify the existing folklore material collected from written sources and our personal records.

We have classified the springs and perceptions associated with them into several groups:

- a) Springs which names have been interpreted by explanatory etymological legends: the locals tried to interpret the explanation of the origin of these springs and their names in their own way.
- b) Springs associated with behavioral legends: stories of the origin of these springs were associated with the biographies of a particular person or persons of a certain historical period.
- c) Springs to which medicinal properties have been attributed, for example, for the following diseases: herpes, mental and other diseases, infertility, disability, etc.
- d) Springs associated with other beliefs, for example, superstitious, ritual or related to everyday life.

These examples constitute the spiritual and secular perception of the population of the region about the springs in the form of a mosaic.

ԿՈՂՔ ԳՅՈՒՂԻ ՍՐՔԱՎԱՅՐԵՐԸ ԵՎ ՈՒՆՏԱԳՆԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կարեն Հովհաննիսյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող, պատմ. գիտ. թեկնածու

Լիլիթ Սիմոնյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
ավագ գիտաշխատող, պատմ. գիտ. թեկնածու
simonian_lilit@mail.ru

Հիմնաբաներ՝ Տավուշ, սրբավայր, բնակավայր, ուխտագնացություն, ավանդազրույց, սովորույթ, վաղքրիստոնեական:

Տավուշի մարզի Կողք գուղը Հայաստանի հնագույն բնակավայրերից է: Գյուղի տարածքում գտնվող բոլոր սրբավայրերը հին եկեղեցիներ են, որոնց անվանումները կապված են երբեմնի առանձին գյուղերի հետ՝ Վարդիգեղի խեչ, Տվարաեղցի, Ագեղցի և այլն:

Համալիր հետազոտությունն ընդգրկել է սրբավայրերի դիտարկումը, դրանց հետ կապված զրույցները, ուխտագնացությունը, ինչպես նաև մարդկանց կենցաղը և այլ սովորույթները: Նպատակ է դրվել պարզել, թե ինչ տեղ է գրավում մարդկանց կյանքում սրբավայրը և դրա հետ կապված սովորույթները:

Նշանավոր ուխտատեղի է գյուղի մեջ գտնվող Վարդապետի խեչը, որը վերաշինվելու ընթացքում սկսել է կապվել Երեսուն Ամուրիների ավանդազրույցի հետ:

Պատմական կարևոր նշանակություն ունի Ագեղցի վաղմիջնադարյան եկեղեցին գյուղի արևմտյան կողմում: Հիմքեր կան համարելու, որ դա Ս. Նշան եկեղեցի-ուխտավայրն է, որում պահվել է անվանի Կողբա Ս. Նշանը:

Գյուղի սրբավայրերի ուսումնասիրությունը՝ համատեղված այլ հարցումների հետ, վկայում է, որ բնակիչների մեծ մասի նախնիներն այստեղ են տեղափոխվել Արցախից և առնչություն չունեն Եզնիկ Կողբացու հայրենի գյուղի հետ:

Առավել հռչակված ուխտավայրը տարածաշրջանի համար Դովեղի Ս. Սարգիս վանքն է, որի ուխտագնացության սովորույթներից առանձնանում են հոգեկան հիվանդների և ալկոհոլի կախվածություն ունեցողների բուժման ծեսերը:

Ալնհայտ է սրբավայրերում վաղքրիստոնեական կոթոնների նշանակությունը, որոնք գյուղում առատ են, և որոնք պատրաստված են տեղական ֆելզիտ քարից:

СВЯТИЛИЩА И ПАЛОМНИЧЕСТВА СЕЛА КОХБ

Карен Оганнисян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
научный сотрудник, канд.ист. наук

Лилит Симонян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
старший научный сотрудник, канд.ист. наук
simonian_lilit@mail.ru

Ключевые слова: Тавуш, святилище, поселение, паломничество, сказание, обычай, ранехристианский.

Село Кохб в марзе Тавуш – одно из древнейших поселений Армении. Все святые места на территории села – это древние церкви, названия которых связаны с некогда отдельными деревнями: Вардигехи хеч, Твараехци, Агехци и т. д.

Комплексное исследование включает изучение самих святилищ, связанных с ними сказаний, паломничества и обычаев.

Значимое паломное место, находящееся на территории села – Вардапети хеч. Во время восстановления святилища оно стало связываться с легендой о Тридцати Неженатых.

Важное историческое значение имеет церковь Агехци в западной части деревни. Есть основания считать, что это церковь – паломное место Сурб Ншан, в котором хранился именитый Кохбский Св. Знак.

Исследование святилищ села наряду с интервьюированием на другие темы свидетельствует, что предки большинства местных жителей переселились сюда из Арцаха и не имеют отношения к родине Езника Кохбаци.

Наиболее прославленным паломным местом региона является монастырь Св. Саркиса с. Довех, среди паломнических обрядов которого выделяются ритуалы излечения душевнобольных и алкоголезависимых.

Очевидна значимость в святилищах ранехристианских четырехсторонних стел, которых в селе много, и которые изготовлены из местного фельзита.

SANCTUARIES AND PILGRIMAGE OF THE VILLAGE KOGHB

Karen Hovhannisyan
Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA,
researcher, Ph. D

Lilit Simonian
Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA,
senior researcher, Ph.D
simonian_lilit@mail.ru

Key words: Tavush, sanctuary, settlement, pilgrimage, traditional story, custom, early medieval.

The village Koghb in Tavush region is one of the most ancient settlements of Armenia. All the sacral sites in the area of the village are old churches the names of which are connected with separate villages such as Vardigeghi khech, Tvaraeghtsi, Ageghtsi etc.

The holistic investigation included survey of the sanctuaries, picking of traditional stories around them, pilgrimage as well as everyday life and customs of people. The research aims at having idea on what a meaning the sanctuaries and related customs have in the life of people.

A considerable pilgrimage site within the village is Vardapeti khech that acquired association with the legend of the Thirty Unmarried while being renovated.

A significant historical site is the early medieval church Ageghtsi on the western side of the village. There are reasons to consider it as the church-pilgrimage site Surb N'shan where formerly the famous Koghb St. Symbol was stored.

The inquiry of the rural sanctuaries in complexity with interviews on other topics witness that the ancestors of the most village dwellers have moved here from Artsakh and have no filiation with the inhabitants of the homeland of Yeznik Koghbatsi.

The most renowned sanctuary in the region is Dovegh St. Sargis convent. Among the pilgrimage habits of it the healing rituals for the mentally ill and alcohol addicts are very special.

The significance of the early medieval four-sided steles is obvious for the sacral places of Koghb. There is plenty of them, and they are made of local felsite stone.

ԱՐՋԸ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ԱՎԱՆԴԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ

Լիլիթ Մկրտումյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
կրտսեր գիտաշխատող
lilushmkrtumyan@yahoo.com

Հիմնաբառեր՝ հեքիաթ, արջ, գրույց, հավատալիք, ծես, առասպելաբանական պատկերացումներ, ժանր

Սույն հոդվածի նպատակը հայ ժողովրդական հրաշապատում և իրապատում հեքիաթներում, ստուգաբանական ավանդազրույցներում, հավատալիքներում և առասպելական գրույցներում արջի մասին պահպանված նյութերի վերհանումն է, նրա շուրջ ձևավորված սրբազան-պաշտամունքային մոտիվների վերլուծությունը:

Այս կենդանու մասին առասպելաբանական պատկերացումները լավագույնս պահպանվել են հրաշապատում հեքիաթներում և ավանդազրույցներում. այս պատկերացումները փոխարացվում են բանահյուսական այլ ժանրերի պատկանող նյութերով (հանելուկներ, զրույցներ):

Հրաշապատում հեքիաթներում տիրապետող են արջի պաշտամունքի, կենդանու հետ ազգակցման և արյունակցական կապի մասին հնագույն հավատալիքը (մարդու և արջի ամուսնություն, արջակերպ հերոսի ծնունդ) արտացոլող սյուժեները: Այս սյուժեներին զուգամիտվում են առասպելական զրույցներն ու հավատալիքները, որոնցում արջին վերագրվում է մարդկային ծագում: Որոշ հեքիաթներում պահպանվել են տոտեմական պատկերացումների շուրջ ձևավորված մոտիվներ: Հրաշապատում հեքիաթների մեկ այլ խմբում արտացոլված են արջի՝ որպես անդին աշխահին պատկանող էակի մասին պատկերացումները:

Իրապատում հեքիաթներում արջը չունի առասպելաբանական հատկանիշներ, հեքիաթների հերոսը գերծ է սրբազան-ճիսական բոլոր մոտիվներից: Այս սյուժեներում պահպանված է կենդանու առաջնային ընկալումը՝ նա զորեղ ուժի տեր է, սակայն միամիտ է ու դյուրահավատ, երբեմն՝ վախկոտ, շատ հաճախ՝ խաբված ու հիմարացված: Ապասրբայնացած հերոսի այս կոնտրաստային ընկալումն էլ հենց ստեղծում է հատկապես կենդանապատում հեքիաթին այնքան բնորոշ երգիծանքի յուրահատուկ մթնոլորտը:

Ստուգաբանական ավանդազրույցները արջին մարդկային ծագում վերագրելուց բացի նաև անուղղակիորեն արտացոլում են այս կենդանու կերպարում պտղաբերության-առատության մոտիվը: Այս մոտիվը հաստատվում է հայկական հանելուկներով և, հատկապես, անտառաշատ ազգագրական շրջանների (Դերսիմ, Համշեն) հավատալիքներով և ծեսերով: Հետաքրքիր են նաև ավանդազրույցների այն խումբը, որտեղ պատմվում է ուխտատեղիներ դարձած Արջի գերեզմանների մասին:

МЕДВЕДЬ В СКАЗКАХ И ПРЕДАНИЯХ

Лилит Мкртумян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
младший научный сотрудник
lilushmkrtyan@yahoo.com

Ключевые слова: сказка, медведь, сказание, поверье, обряд, мифологические представления, жанр.

Цель данной статьи - представить сохранившиеся материалы о медведе в армянских волшебных сказках и в сказках о животных, в этимологических легендах, поверьях и мифологических сказаниях, а также проанализировать сложившиеся вокруг него сакрально-культурные мотивы.

Мифологические представления об этом животном лучше всего сохранились в волшебных сказках и легендах: эти представления дополняются материалами, относящимися к другим фольклорным жанрам (загадки, сказания).

В волшебных сказках преобладают сюжеты, отражающие древние поверья о культе медведя, родстве с этим животным и кровных узак (брак человека и медведя, рождение медведеподобного героя). Эти сюжеты сопровождаются мифическими сказаниями и поверьями, в которых медведю приписывается человеческое происхождение. В некоторых сказках сохранились

мотивы, сформированные вокруг тотемистических представлений. В другой группе волшебных сказок медведь предстает как существо, имеющее отношение к потустороннему миру.

В сказках о животных медведь не наделен мифологическими чертами, герой лишен всех сакрально-обрядовых мотивов. В сюжетах этих сказок сохраняется первичное восприятие животного: оно обладает могучей силой. В то же самое время оно наивно и доверчиво, иногда трусливо, которого очень часто обманывают и выставляют глупым. Это контрастное восприятие героя, лишённого сакральных черт, создаёт ту неповторимую атмосферу сатиры, которая особенно характерна для сказок о животных.

Помимо приписывания медведю человеческого происхождения, этимологические легенды также косвенно отражают *мотив плодородия-изобилия* в образе этого животного. Этот мотив подтверждается армянскими загадками и, особенно, верованиями и обрядами лесистых этнографических районов (Дерсим, Амшен). Интересна и группа легенд, в которых повествуется о медвежьих могилах, ставших местами паломничества.

BEAR IN FAIRY TALES AND LEGENDS

Lilit Mkrtumyan

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA,

junior researcher

lilushmkrtumyan@yahoo.com

Key words: fairy tale, bear, legend, belief, ritual, mythological ideas, genre.

The main goal of this article is to present the surviving materials about bears in Armenian magic tales and animal tales, etymological legends, beliefs and mythological tales, as well as to analyze the sacred and cult motifs that have developed around that animal.

Mythological ideas about bear are best preserved in fairy tales and legends: these ideas are supplemented by materials related to other genres of folklore (riddles, legends).

Fairy tales are dominated by stories that reflect ancient beliefs about the cult of the bear, kinship with this animal and blood ties (the human-animal marriage, the birth of a bear-like hero). These plots are accompanied by mythical tales and beliefs, where the bear is given human qualities. Motifs formed around their totemistic representations have been preserved in some fairy tales. In another group of fairy tales, the bear appears as a creature related to the other world.

In animal tales, the bear is not endowed with mythological features, the hero is deprived of all sacral and cult motifs. The primary perception of the animal is preserved in the plots of these tales: The primary perception of the animal, its powerful strength, is preserved in the plots of these tales. At the same time it is naive and trusting, sometimes - cowardly, and is very often deceived and is made to look fool. This contrasting perception of the hero, devoid of sacred features, creates that unique atmosphere of satire, which is especially characteristic of tales about animals.

In addition to attributing human origin to the bear, etymological legends also indirectly reflect the *motif of fertility and abundance* in the image of this animal. This motif is confirmed by Armenian riddles and, especially, beliefs and rituals of wooded ethnographic regions (Dersim, Hamshen). An interesting group of legends talks about bear graves that have become places of pilgrimage.

ՌԱԶՄԱՊԱՐԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ

Նարինե Շամամյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող, պ.գ.թ.
dancenano@mail.ru

Հիմնաբաներ՝ պար, մշակույթ, պատերազմ, ազգագրություն, պատմություն, ռազմապար, նորակոչիկ:

Հայկական ռազմապարերը՝ որպես մշակութային ֆենոմեն, կարևոր դեր ունեն ազգային ինքնության պահպանման գործում: Մարտապարերը հայերի մեջ ավանդաբար ձևավորել են հոգու արիություն և հայրենիքը պաշտպանելու պատրաստակամություն: Թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր աղբյուրներում հանդիպում են մարտապարերի վկայություններ, որոնցում արտացոլված են հայերի պատմական իրադարձությունները և հերոսական անցյալը:

Մեր զեկուցման նպատակն է անդադառնալ ինչպես հայ ազատագրական պայքարում ռազմապարերի գործառույթին, այնպես էլ՝ մեր օրերում դրանց հանրայնացմանը:

Մեր օերում ռազմապարերի հանրայնացման, ինչպես նաև տարածման գործում կարևոր դեր են խաղում ՀՀ քաղաքների հանրային տարածքներում, զբոսայգիներում, հրապարակներում կազմակերպվող պարի բաց դասերը, որտեղ տղաների մեծամասնությունը գալիս է ռազմապարեր սովորելու նպատակով, որի արդյունքում էլ՝ հնարավոր եղավ կյանքի կոչել «Ազգային պարը հայոց բանակում» դասավանդման ծրագիրը: Վազգեն Սարգսյանի անվան ռազմական համալսարան ռազմապարն որպես առանձին դասավանդվող առարկա ներառվեց ուսումնական ծրագրում:

Վերջին տասնամյակում ՀՀ տարբեր մարզերի զինկոմիսարիատների բակերում՝ աստիճանաբար ավանդույթ դարձավ նորակոչիկներին բանակ ճանապարհելուց առաջ ռազմապարեր կատարելը:

ВОЕННЫЕ ПЛЯСКИ В АРМЯНСКОЙ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ

Нарине Шамамян
Институт археологии и этнографии НАН РА,
научный сотрудник, к.и.н.
dancenano@mail.ru

Ключевые слова. пляски, культура, война, этнография, история, военный танец, новобранец.

Армянские военные пляски, как культурный феномен, играют важную роль в сохранении армянской идентичности. Военные пляски традиционно формировали у армян мужество души и готовность защищать Родину. Как в письменных, так и в устных источниках есть свидетельства о боевых плясках, отражающих исторические события и героическое прошлое армян.

Цель нашего доклада – отражать роль воинских танцев в армянской освободительной борьбе, а также их популяризацию в наши дни.

Важную роль в популяризации и распространении военных танцев играют открытые уроки танцев, организуемые в общественных местах, парках и скверах городов Армении, где большинство мальчиков приходит учиться военные пляски. В результате удалось реализовать программу обучения «Национальный танец в Армянской Армии». 2018 г. военные пляски были включены в учебную программу Военного университета им. Вазгена Саркисяна как отдельный предмет.

В последнее десятилетие во дворах военных комиссариатов разных областей Армении постепенно стало традицией исполнять военные пляски перед отправкой новобранцев в армию.

WAR DANCES IN THE ARMENIAN LIBERATION STRUGGLE

Narine Shamamyan
Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,
Researcher, Ph.D in history
dancenano@mail.ru

Keywords: dance, culture, war, ethnography, history, military dances new recruit.

Armenian military dances, as a cultural phenomenon, have an important role in preserving the Armenian identity. Battle dances have traditionally formed courage of the soul and willingness to defend the homeland among Armenians. In both written and oral sources have evidences of battle dances, which reflects the historical events and heroic past of Armenians.

The purpose of our report is to reflect on the function of military dances in the Armenian liberation struggle, as well as their popularization nowadays.

Open dance classes organized in public spaces, parks and squares in the cities of the Republic of Armenia playing an important role in the popularization and dissemination of military dances in our country, where most boys come to learn military dances, as a result of which it was possible to implement the teaching of the program which called "National Dance in the Armenian Army". In 2018 Military dances was included in the curriculum of Vazgen Sargsyan Military University as a separately taught subject.

In the last decade, in the courtyards of military commissariats of different regions of Armenia, military dances gradually became a tradition to perform before seeing off new recruits to the army.

ՏՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Նոնա Շահնազարյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
ավագ գիտաշխատող, պատմ. գիտ. թեկնածու,
Անկախ սոցիոլոգիական ուսումնասիրությունների կենտրոն,
Սանկտ Պետերբուրգ
nonashahnazar@gmail.com

Հիմնաբաներ՝ կենսագրական մեթոդ, ինտիմ պատմողական արտադրանք, տուն, հայրենիք, հայկական սփյուռք, էթնիկ ինքնություն, Ռուսաստան, տրանս(միգրանտների) փորձառություններ:

Հետազոտության առանցքում Ռուսաստանի ժամանակակից մեգապոլիսներում հայ հնա-
բնակների և ներգաղթյալների ընտանիքներն են: Հակամարտությունների և արտագաղթի վե-
րաբերյալ ազգաբանական ուսումնասիրությունները բացահայտել են այն օրինաչափություն-
ները, թե ինչպես են արտագաղթողները հորինում նոր ինքնություններ, առաջնահերթություն-
ներ և կյանքի ռազմավարություններ՝ նոր համայնքներ տեղափոխվելու դիմակայելու համար:
Սոցիալական դերերն ու սովորությունները, ընտանեկան հարաբերությունների մոդելը խաչաձև
մշակութային և ենթամշակութային մակարդակներում հաճախ տարբերվում են և կարող են
կամ տեղափոխվել նոր պայմաններ՝ համաձայն հին օրինաչափությունների, կամ վերափոխվել
փոփոխվող հանգամանքների արդյունքում: Արագ ձևավորված տարբերությունների քաղաքա-
կանությունը հաճախ հանգեցնում էր խմբի սոցիալական մարզինալացման: Արտագաղթողների
բարդ փորձը, մասնավորապես, պայմանավորված է տարբեր սոցիալական գործոններով,
որոնք հատվում են բազմաթիվ հետազոտող և ջնջում յուրայինի և օտարի միջև եղած սահման-
ները: Ընդլայնված կամ միջուկային ընտանիքը հաղթահարում է տեղափոխման դժվարություն-
ները, միևնույն ժամանակ (վեր)արտադրում է ինտիմ պատմողական արտադրանք, որն աստի-
ճանաբար փոխակերպում է երիտասարդ սերնդի գիտակցությունը: Ինչպիսի՞ն է ընտանեկան
պատմության միջսերնդային փոխանցման զարգացումը՝ մասնավոր դրական և դրամատիկ
փորձի ներկայացմամբ: Ինչպիսի՞ն է ինքնությունների և ընտանեկան հարաբերությունների
վերափոխման ընթացքը գլոբալացված քաղաքի նոր պայմաններում: Հիմնվելով փորձնականու-
րեն հաստատված տվյալների վրա, որոնք ձեռք են բերվել հիմնականում կենսագրական
հարցազրույցներից, սույն ուսումնասիրությունը կփորձի պատասխանել վերը նշված հարցերին:
Խորքային մոտեցման նպատակով ընտրվել է մի քանի ընտանիք հետազոտության յուրաքանչ-
յուր վայրում (Մոսկվա, Պետերբուրգ, Դոնի Ռոստով, Կրասնոդար, Գելենջիկ, Տուապսե և
Ստավրոպոլ), որոնք բաղկացած էին երկու-երեք սերնդների ներկայացուցիչներից: Հետազո-
տության մասնակիցների ընտրությունը պայմանավորված է մի քանի խորացված հարցազրույց-
ներ տալու նրանց պատրաստակամությամբ՝ կենտրոնանալով ընտանեկան հարաբերություն-
ների և միջսերնդային հաղորդակցության ձևերի վրա: Ընտանիքների սոցիալական կազմը
տարբեր է. մայր-դուստր-թոռներ (պայմանականորեն, Ջինա-Էլինա-Միլենա-Ջախար) պատկա-
նում են միջին խավին: Ժենյան-Լաուրան-Կարինան-Էրիկը/Ռիտան իրենց համարում են ան-
հատ ձեռներեցներ, ովքեր հարստացել են ազատ շուկայի հնարավորությունների պայմաննե-
րում: Ժաննան-Միխայիլը-Նորան նախկինում եղել են գյուղաբնակներ, որ բնակություն են հաս-
տատել մեծ քաղաքում: Էռնան-Ռեգինան-Յուլիան պատկանում են բարձր մտավորականության
դասին (Էռնան բժիշկ է, Ռեգինան դաշնակահար է՝ դասական կրթությամբ, Յուլիան՝ սոցիոլո-
գիայի մագիստրոս, Միչիգանի համալսարանի շրջանավարտ), ովքեր կարողացել են պահպա-
նել իրենց մասնագիտական կարգավիճակները՝ չնայած արտագաղթի բարդ հետազոտին:

ДОМ И РОДИНА В ИДЕНТИЧНОСТЯХ АРМЯНСКИХ СООБЩЕСТВВ РОССИИ

Нона Шахназарян

Институт Археологии и Этнографии НАН РА,
Центр независимых социологических исследований (ЦНСИ),
Санкт Петербург, старший научный сотрудник
nonashahnazar@gmail.com

Ключевые слова – биографический метод, интимный нарративный продукт, дом, родина, армянская диаспора, этническая идентичность, Россия, (транс)мигрантские опыты.

В фокусе исследования – семьи старожилов и мигрантов-армян в современных мегаполисах России. Этнографические штудии по конфликтам и миграциям выявили модели того, как мигранты заново изобретают новые идентичности, приоритеты и жизненные стратегии, чтобы совладать с переездом в новые сообщества. Социальные роли и привычки, модель семейных отношений часто кросс-культурно и суб-культурно различаются и могут быть или перемещены в новые условия в соответствии со старыми образцами, или трансформироваться в ответ на меняющиеся обстоятельства. Быстро сформировавшиеся политики различий часто становились причиной социальной маргинализации группы. Сложный мигрантский опыт, в частности, порождался различными социальными акторами, пересекаясь в многочисленных траекториях и размывая границы Своего и Чужого. Расширенная или нуклеарная семья преодолевает трудности переезда, в то же время (вос)производит интимный нарративный продукт, постепенно трансформирующий сознание молодого поколения. Какова динамика межпоколенческой передачи семейного нарратива – репрезентация частного позитивного и драматичного опыта? Какова динамика трансформации идентичностей и семейных отношений в новых условиях глобализованного города? Базируясь на эмпирически выверенных данных, полученных в основном из биографических интервью, в этом исследовании будет предпринята попытка ответить на поставленные выше вопросы. Для генерирования глубинного подхода я выбрала по паре семей в каждой локации исследования (Москва, Петербург, Ростов-на-Дону, Краснодар, Геленджик, Туапсе и Ставрополь), которая содержала представителей двух-трех поколений. Выборка участников исследования обусловлена их готовностью дать неоднократные глубинные интервью с фокусом на отношениях в семье и формах межпоколенческого общения. Социальный состав семей различный – мать-дочь-внуки (условно, Зина-Элина-Милена-Захар) относятся к среднему классу; Жения-Лора-Карина-Эрик/Рита считают себя self-made бизнесменами, разбогатевшими в условиях возможностей свободного рынка; Жанна-Михаил-Нора – в прошлом жители села, поселившиеся в большом городе; Эрна-Регина-Юлия относятся к классу высокой интеллигенции (Эрна-врач, Регина пианистка с консерваторным образованием, Юлия – магистр социологии, выпускница университета Анн-Арбор, Мичиган), сумевшие сохранить свои профессиональные статусы невзирая на сложную траекторию миграций.

HOUSE AND HOMELAND IN THE IDENTITIES OF THE ARMENIAN COMMUNITIES IN RUSSIA

Nona Shahnazaryan

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA, senior researcher;

Centre for Independent Social Research (CISR), Saint Petersburg

nonashahnazar@gmail.com

Key words – biographical method, intimate narrative product, home, homeland, Armenian diaspora, ethnic identity, Russia, (trans)migrant experiences.

The focus of this research study is families of old-timers and migrants-Armenians in modern mega/cities of Russia.

Ethnographic studies for conflicts and migrations revealed models of how migrants again invent new identities, priorities and life strategies, to cope with moving to new communities. Social roles and habits, a model of family relations often cross-culturally and sub-culturally differ. Either they are moved to new conditions in accordance with the old samples, or they get transformed in response to changing circumstances. The rapidly formed policies of differences often caused the social marginalization of the group. Complex migrant experience, in particular, was generated by various social actors, intersecting in numerous trajectories and blurring the boundaries of We and They. An expanded or nuclear family overcomes the difficulties of moving, at the same time produces an intimate narrative product, gradually transforming the consciousness of the young generation. What are the dynamics of the intergenerational transmission of the family narrative-representations of a positive and dramatic experience? What are the dynamics of transformation of identities and family relations in the new conditions of a globalized city?

Based on empirically verified data obtained mainly from biographical interviews, in this study I will try to answer the above questions. To generate a deep approach, I chose a pair of families in each study location (Moscow, Petersburg, Rostov-on-Don, Krasnodar, Gelendzhik, Tuapse and Stavropol), which contained representatives of two or three generations. The social composition of the families is different.

ԼԱՆԴՇԱՖՏԻ ՅՈՒՐԱՑՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Ռաֆիկ Գաբրիելյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
կրտսեր գիտաշխատող
rafik.gabrielyan.93@gmail.com

Հիմնաբառեր¹ բնական միջավայր, լանդշաֆտ, ինքնություն, կենսագործունեություն, անվտանգություն, խորհրդանշական բնույթ, ազգագրական ուսումնասիրություն:

Բնական միջավայրի ուսումնասիրությունը երբևէ չի անտեսվել ազգագրության կողմից, նույնիսկ գիտության սկզբնական փուլում բանահավաքները մեծ ուշադրություն էին դարձնում այն էկոլոգիական միջավայրին, որտեղ ձևավորվել և շարունակում է գոյատևել կոնկրետ խումբը իր մշակույթով: Մարդը փոփոխելով բնական միջավայրը իր համար ստեղծել է որոշակի ենթակառուցվածքներ, որոնք նրան պետք էին իր կենսագործունեությունը և անվտանգությունը ապահովելու համար: Սույն զեկուցման շրջանակներում մեր առջև խնդիր ունենք տեսական քննարկման արդյունքում վերաիմաստավորել լանդշաֆտի ու մարդու կապը և հնարավորության չափով վերհանել այն հիմնական չափանիշները, որոնք բնութագրում են բնակավայրի որպես՝ համակարգի ձևավորումը ու այս կոնտեքստում ինքնության բնույթը: Լանդշաֆտը կամ տարածքը մեծ կարևորություն ունի ժողովրդի ինքնության ձևավորման գործընթացում, տարածքին ադապտացվելու միջոցով է, որ առաջանում է որոշակի ինքնություն¹: Առանձին խորհրդանշական բնույթ ունեն լանդշաֆտի համակարգում առկա տարբեր երևույթները՝ գետերը, լեռները և այլն: Երբեմն, նույնիսկ շրջապատող աշխարհում աջ և ձախ կողմնորոշումը կապված է լինում լանդշաֆտում առկա ինչ-որ աշխարհագրական օբյեկտի հետ²: Տարածքի մասին խոսելիս այն փորձում են նույնականացնել լեզվի և կոնկրետ հանրության հետ, օրինակ, «*Հայոց աշխարհ*», այսինքն հայերի աշխարհ, կամ «*Երկիր հայկական լեզվի*» արտահայտությունները ցու-

ցում են այն մասին, որ լեզուն, տարածքը և հանրությունը միասնաբար են ներկայացվում և նույնականանում են:

Այսպիսով, լանդշաֆտը իր յուրահատկություններից ելնելով ստիպում է մարդուն համակեցության այնպիսի ձևեր, որոնց շնորհիվ հնարավոր կլինի տարածքի յուրացումը և օգտագործումը: Միասնականությունը, հատկապես լեռնային գոտիներում ապրողների համար առաջնային գործոն է, որը երբեմն կոտրում է էթնիկ ու լեզվական բարիերները, կարևորությունը տալով անվտանգության ապահովմանը:

СПОСОБЫ ПРИСПОСОБЛЕНИЯ К ЛАНДШАФТУ В КОНТЕКСТЕ ИДЕНТИЧНОСТИ

Рафик Габриелян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
младший научный сотрудник
rafik.gabrielyan.93@gmail.com

Ключевые слова: окружающая среда, ландшафт, идентичность, жизнедеятельность, безопасность, символический характер, этнографическое исследование

Изучение окружающей среды никогда не игнорировалось со стороны этнографов. Еще на начальном этапе развития науки собиратели устного народного творчества уделяли большое внимание той экологической среде, в которой была сформирована и до сих пор продолжает существовать конкретная группа со своей культурой. Человек, изменяя окружающую среду, создал для себя определенные инфраструктуры, необходимые для обеспечения своей жизнедеятельности и безопасности. В рамках данного доклада перед нами стоит задача провести теоретическое обсуждение о взаимосвязи ландшафта и человека и по мере возможности выявить те основные критерии, которые характеризуют формирование поселения как системы и характер идентичности в данном контексте. Ландшафт или территория имеют большое значение в процессе формирования идентичности народа. Именно через адаптацию к территории возникает определенная идентичность. Различные явления в ландшафтной системе - реки, горы и т.д. - имеют отдельный символический характер. Иногда, даже ориентация направо и налево в окружающей среде связана с каким-то географическим объектом в ландшафте. Говоря о территории, ее пытаются отождествить с языком и конкретным обществом, например, выражения "Айоц Ашхар", то есть "мир армян", или "страна армянского языка" указывают на то, что язык, территория и общество представляются и идентифицируются совместно.

Таким образом, ландшафт, в силу своих особенностей, диктует человеку такие формы сосуществования, благодаря которым можно будет приспособиться и использовать данную территорию. Единство, особенно для тех, кто живет в горных районах, является первостепенным фактором, который иногда преодолевает этнические и языковые барьеры, придавая большое значение безопасности.

WAYS OF ADAPTATION TO THE LANDSCAPE IN THE CONTEXT OF IDENTITY

Rafik Gabrielyan
Institute of Archeology and Ethnography of NAS RA,
Junior researcher
rafik.gabrielyan.93@gmail.com

Key words: environment, landscape, identify, life activity, safety, symbolic character, ethnographic study.

The study of the environment has never been ignored by ethnographers. Even at the initial stage of the development of science, recorders of oral folk art paid great attention to the ecological environment in which a specific group with its own culture was formed and still continues to exist. By changing the environment, a person has created for himself certain infrastructures necessary to ensure his life and safety. Within the framework of this report, we are faced with the task of conducting a theoretical discussion about the relationship between landscape and man and, as far as possible, to identify the main criteria that characterize the formation of a settlement as a system and the nature of identity in this context. Landscape or territory is of great importance in the process of forming the identity of a people. It is through adaptation to the territory that a certain identity arises. Various phenomena in the landscape system have a separate symbolic character - rivers, mountains, etc. Sometimes even the orientation to the right and to the left in the environment is associated with some geographical object in the landscape. Speaking about the territory, they try to identify it with the language and a specific society, for example, the expressions "Hayots Ashkharh", that is, "the world of Armenians", or "the country of the Armenian language" indicate that the language, territory and society are represented and identified together.

Thus, due to its peculiarities, the landscape dictates to a person such forms of coexistence, thanks to which it will be possible to get adapted and use this territory. Unity, especially for those who live in mountainous areas, is a significant factor that sometimes breaks ethnic and language barriers, giving importance to security.

ԸՆՏԱՆԻՔԸ ՏԱՎՈՒՇՈՒՄ XIX ԴԱՐՈՒՄ ՄԻՆՉԵՎ 1870-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԸ, XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ, ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ (ըստ Հայաստանի Ազգային արխիվի նյութերի)

Վարդիթեր Մադաթյան
ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, ավագ լաբորանտ,

Հիմնաբանք. անհատական փոքր և մեծ ընտանիքներ, նահապետական գերդաստան, ընտանեկան համայնք, սոցիալական մշակույթ, ներընտանեկան սեզմենտներ, արենակից ազգակցություն հոր, մոր գծով, արենակից ազգակցության ուղիղ, կողմնային գծեր և աստիճան:

Ընտանիքը կարևոր հասարակական մարմիններից է, որի հատկությունները բնութագրում են այն էթնիկական կազմավորումների **սոցիալական մշակույթը**, որոնցում այն սոցիալական կազմակերպության հետ ամբողջությամբ փոխհյուսված չէ: Այդ դեպքում ազգաբաններն ուսումնասիրում են ընտանիքը նաև որպես առանձին թեմա՝ **հասարակական մշակույթի** կողքին, թեև, ընտանիքը ևս ըստ էության սոցիալական մարմին է, հետևաբար՝ **սոցիալական**

մշակույթի մաս: Երբ ընտանիքն ու սոցիալական կազմակերպությունը փոխհյուսված են, ավելի ճիշտ է օգտագործել **սոցիալական մշակույթ** եզրը մշակույթի ամբողջ չորրորդ մասի համար՝ **նյութականի, հոգևորի, և մարդու մշակույթի** կողքին: Երբ ընտանիքն ինքնուրույն, առանձին մարմին է ընդհանուր սոցիալական կառուցվածքում, այդ դեպքում՝ կարելի է խոսել էթնոսի **հասարակական** և **ընտանեկան** մշակույթների մասին, օգտագործելով եզրերն առանձին, երբ դրանցից մեկն է ուսումնասիրվում, և՛ «**հասարակական և ընտանեկան մշակույթ**» կամ «**հասարակական-ընտանեկան մշակույթ**», եթե երկուսը միասին, միաժամանակ են ուսումնասիրվում: Ընդամին, կան ուսումնասիրողներ, ում կարծիքով՝ ընտանիքը հասարակության մանրապատկերն է, որի հատկությունները դրսևորվում են նաև ընտանիքի ներսում: Ընտանիքում կան ցանկացած էթնոսի ինքնության ցուցիչներ ևս, տվյալ դեպքում՝ հայերի, ինչին վերաբերում է գիտաժողովը:

Սույն զեկույցը Տավուշի հայերի ընտանիքին նվիրված ուսումնասիրության առաջին մասն է՝ դրան կհաջորդի 1886թ. նյութերի քննությունն առանձին հոդվածով: Սույն աշխատանքում նշվող ժամանակահատվածներում տավուշյան ընտանիքը միատիպ էր, առավելապես փոքր և փոքր-ո՛չ լրիվ ընտանիքներ (մեծ ընտանիքները և՛ս ինչ-որ չափով դեռ երկար պահպանվում էին), թեև XX դարի սկզբին պայմաններն ու գործոններն այլ էին: Այսպիսով հաստատվում է ուսումնասիրողների այն կարծիքը, որ հայոց մեջ, այդ թվում տավուշցիների, փոքր ընտանիքը գոյություն է ունեցել հնուց: Ռուսական վարչական բաժանմամբ, ուսումնասիրվող ժամանակներում Տավուշը Ելիզավետպոլի նահանգի Շամշադինի և Ղազախի դիստանցիաների (ավելի ուշ՝ գավառների) կազմում էր: Զեկույցում բնութագրվում են արխիվային նյութերը խմբերի (տարածաշրջանի գյուղերի տարբեր տարիների Կամերալ նկարագրություններ, 1897թ. Մարդահամար) որպես աղբյուր տավուշյան ընտանիքի յուրահատկությունները բացահայտելու համար:

СЕМЬЯ В ТАВУШЕ В XIX ВЕКЕ, ДО 1870-ЫХ ГОДОВ, И В НАЧАЛЕ XX ВЕКА, В КОНТЕКСТЕ СЕЛЬСКОЙ ОБЩИНЫ (по материалам Национального архива Армении)

Вардигер Мадатян
ИАЭ НАН РА, старший лаборант

Ключевые слова: индивидуальные малые и большие семьи, патриархальная семья “гердастан”, семейная община, социальная культура, внутрисемейные сегменты, кровное родство по линии отца и матери, прямая и боковая ветви и степень кровного родства.

Семья является одним из важных общественных институтов, свойства которого характеризуют **социальную культуру** тех этнических образований, в которых она не в полной мере взаимосвязана с социальной организацией. В данном случае этнологи изучают семью как отдельную тему, наряду с **социальной культурой**, хотя семья также, по сути, является социальным институтом, следовательно, частью **социальной культуры**. Если семья и социальная организация взаимосвязаны, правильнее использовать термин “**социальная культура**” для обозначения четвертой части культуры, наряду с **материальной, духовной** культурами и культурой **человека/личности**. Когда семья является самостоятельным, отдельным институтом в общей социальной структуре, тогда можно говорить об **общественной и семейной культурах** этноса, используя термины отдельно, а если они изучаются вместе, одновременно, то- “**общественная и семейная культура**” или “**общественно-семейная культура**”. В то же время некоторые исследователи считают, что семья - это маленькая

модель общества, свойства которого проявляются внутри семьи. В семье также есть показатели идентичности любой этнической группы, в данном случае армян, чему и посвящена конференция. Данный доклад является первой частью исследования, посвященного семье армян Тавуша. После этого в отдельной статье будет дан анализ материалов 1886 года. В периоды, рассматриваемые в этой статье, тавушская семья была однотипной, в основном маленькой и неполной (большие семьи в какой-то степени в течение длительного периода еще сохранялись), хотя в начале XX века условия и факторы были иными. Таким образом, подтверждается мнение исследователей о том, что небольшая семья среди армян, в частности у тавушцев, существовала со старых времен. Согласно российскому административному делению, в исследуемый период Тавуш входил в состав Шамшадинской и Казахской областей (позже уездов) Елизаветпольской губернии. В докладе дана характеристика архивным материалам об общинах, как источник для выявления особенностей тавушской семьи (камеральные описания деревень региона разных лет, перепись населения 1897 года).

**FAMILY IN TAVUSH IN THE XIX CENTURY, BEFORE THE 1870S AND IN
THE EARLY XX CENTURY, IN THE CONTEXT OF A RURAL COMMUNITY
(based on the materials of the National Archive of Armenia)**

Varditer Madatyan

IAE NAS RA, Senior Laboratory Assistant

Key words: individual small and large families, patriarchal family “gerdastan”, family community, social culture, intrafamily segments, consanguinity on the father's and mother's side, direct and lateral branches and degree of consanguinity.

Family is one of the important social institutions, the properties of which characterize the **social culture** of those ethnic formations in which it is not fully interconnected with the social organization. In this case, ethnologists study the family as a separate topic, along with **social culture**, although the family is also, in fact, a social institution, therefore, part of **social culture**. When the family and social organization are interconnected, it is more correct to use the term "**social culture**" to refer to the fourth part of culture, along with **material**, **spiritual** and **human/personality** cultures. When the family is an independent, separate institution in the general social structure, it is possible to talk about the **social** and **family** cultures of an ethnic group, using the terms separately if one of them is studied, and "**social and family culture**" or "**social - family culture**" if they are studied together, simultaneously. At the same time, some researchers believe that the family is a *miniature* reflection of **society**, the properties of which are manifested within the family. The family has also indicators of the identity of any ethnic group, in this case Armenians. So the conference is devoted to these issues.

This report is the first part of the study dedicated to the Tavush Armenian family. Following this, an analysis of the materials of 1886 will be given in a separate article. During the periods discussed in the article, the Tavush families were of the same type, mostly small and incomplete (to some extent large families also existed for a long time), although at the beginning of the XX century the conditions and factors were different. Thus, the belief of researchers that a small family among Armenians, in particular among the Tavush people, has existed since old times, is confirmed. According to the Russian administrative division, at the time under study, Tavush was part of the Shamshadin and Kazakh regions (later counties) of Elizavetpol Governorate. The report characterizes the archival materials about communities as a source for identifying the peculiarities of the Tavush family (cameral descriptions of the region's villages in different periods, Population Census of 1897).

**ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԶԱԼԱԼՅԱՆՑԻ
ՀԱՅԱՊԱՀՊԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Սուսաննա Ադամյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող
susannaiae@mail.ru

Հիմնարաներ՝ Վասպուրական, տեղագիր-ճանապարհորդ, Շուշի, Թիֆլիս, Սանահին, դպրոց, տպարան, եկեղեցի, մանկավարժություն, առաջնորդարան:

XIX դարի կեսերին հոգևորականները ակտիվ հոգևոր, հայագիտական, շինարարական և կրթամշակութային գործունեություն են ծավալել Հայաստանի տարբեր բնակավայրերում: Նրանցից էր բանասեր, գրող և տեղագիր-ճանապարհորդ Սարգիս արքեպիսկոպոս Զալալյանցը, ով սերվում է Արցախի Խաչեն գավառում իշխող նշանավոր Հասան-Զալալյան տոհմից:

Սարգիս Զալալյանցը ծնվել է Վասպուրականի Եղինդ գյուղում, 1810 թվականին: Եղել է Սանահինի վանքի ներքին և արտաքին կառավարության պատասխանատուն, որի ընթացքում շինարարական մեծ գործունեություն է ծավալել՝ բարեկարգելով վանքը, վանական սենյակները, պարիսպը: Ս. Զալալյանցի շնորհիվ Ռուսաստանի հայաբնակ մի շարք քաղաքներում (Ղզլար, Մոզդոկ, Արմավիր) նոր շունչ են ստացել դպրոցներն ու եկեղեցիները:

1857-1863թթ. լինելով Վրաստանի և Իմերեթիայի թեմական առաջնորդը՝ Ս. Զալալյանցի աջակցությամբ Վիրահայոց թեմում դպրոցներ են բացվել Թելավի, Գորի, Քութայիս, Գանձակ քաղաքներում: 1861թ. նա ավարտին է հասցրել Թիֆլիսում հայոց առաջնորդարանի շենքի կառուցումը, նորոգել է առաջնորդարանի պարիսպը, կարգավորել է թեմի եկամուտները, դպրոցների ծախսերը, ավելացրել է եկամուտները:

1870թ. Ս. Զալալյանցը հաստատվել է Արցախում և սկսել է ակտիվ շինարարական գործունեություն ծավալել: Իր միջոցներով Շուշիում նա ընդարձակել է առաջնորդարանի շենքը, որտեղ գտնվում էր դպրոցը, կոնսիստորիան, տպարանը, բարեկարգել է եկեղեցիներ, հիմնադրել է Շուշիի Ս. Հռիփսիմեան օրիորդաց դպրոցի երկհարկանի շենքը: Սերն ու նվիրվածությունը դեպի մանկավարժությունը և կրթալուսավորական գործունեությունը ստիպում էին ամենուր բացել դպրոցներ և կրթել հարյուրավոր մանուկների: Դրան էր ուղղված Ս. Զալալյանցի կտակը, որը նախատեսում էր ֆինանսավորել հայկական դպրոցները թե՛ հայրենիքում, թե՛ դրա սահմաններից դուրս:

**КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
АРХИЕПИСКОПА САРКИСА ДЖАЛАЛЯНЦА**

Сусанна Адамян
Институт археологии и этнографии,
научный сотрудник, канд. ист. наук
susannaiae@mail.ru

Ключевые слова- Васпуракан, путешественник, Шуши, Тифлис, Санаин, школа, типография, церковь, педагогика, префектура.

В середине 19 века духовенство вело активную духовную, арменоведческую, строительную и просветительскую деятельность в разных населенных пунктах Армении. Среди них был филолог, писатель, путешественник, архиепископ Саргис Джалалянц, происходящий из известного рода Гасан-Джалалян, правившего в Хаченском регионе Арцаха.

Саргис Джалалянц родился в селе Егинд Васпуракане в 1810 году. Он отвечал за внутреннее и внешнее управление Санаинского монастыря, в ходе которого провел много строительных работ, благоустроив монастырь, монастырские помещения, стену. Благодаря Джалалянцу новую жизнь получили школы и церкви в ряде армянонаселенных городов России (Гзлар, Моздок, Армавир).

1857-1863 гг. Будучи епархиальным главой Грузии и Имерети, при поддержке С. Джалалянца в Армянской епархии были открыты школы в городах Телави, Гори, Кутаиси и Гандзак. В 1861 г. Он завершил строительство здания Армянского пресвитерия в Тифлисе, отремонтировал стену пресвитерия, упорядочил доходы епархии, расходы школ.

В 1870 г. С. Джалалянц обосновался в Арцахе и начал активную строительную деятельность. На его средства он расширил здание префектуры в Шуши, где располагались школа, консистория и типография, благоустроил храмы, основал в Шуши двухэтажную школу Св. Рипсимэ. Любовь и преданность педагогике и просветительской деятельности способствовали тому, что школы открывались повсеместно и воспитывали сотни детей. Завещание С. Джалалянца, было отдано на финансирование армянских школ, как на родине, так и за рубежом.

ARMENIAN PROTECTION ACTIVITY OF SARGIS ARCHBISHOP JALALYANTS

Susanna Adamyan
Institute of Archeology and Ethnography of NAS RA,
researcher, Ph.D
susannaiae@mail.ru

Key words –Vaspurakan, traveler, church, school, Shushi, Tiflis, Sanahin, painting house, prefectural building.

In the middle of the 19th century, the clergymen were expanding active spiritual, Armenological, construction and educational activities in different settlements of Armenia. Among them was the philologist, writer and traveller, Archbishop Sargis Jalalyants, who is սերժնւմ է from the famous Hasan-Jalalyan family ruling in the Khachen province of Artsakh.

Sargis Jalalyants was born in Yeghind village of Vaspurakan in 1810. He was responsible for the internal and external government of Sanahin Monastery, during which he carried out a lot of construction activities, improving the monastery, monastic rooms, and the enclosure. Thanks to Jalalyants, schools and churches in a number of Armenian-populated cities of Russia (Ghazlar, Muzdok, Armavir) have received a new form. In 1857-1863 being the diocesan leader of Georgia and Imereti, with the support of Jalalyants, schools were opened in the Armenian Diocese of Georgia in the cities of Telavi, Gori, Kutaisi and Gandzak. In 1861 he completed the construction of the building of the Armenian presbytery in Tiflis, repaired the wall of the presbytery, regulated the revenues of the diocese, the expenses of the schools, and increased the revenues.

In 1870 S. Jalalyants settled in Artsakh and began active construction activities. With his funds, he expanded the prefectural building in Shushi, where the school, consistory, and printing house were located, improved churches, founded building of the school Shushi St. Hripsime. Love and devotion to pedagogy and educational activities made schools open everywhere and educate hundreds of children. S. Jalaloyants lived his testament, which planned to finance Armenian schools both in the homeland and abroad.

ԹՈՆԻՐԸ ՀԱՅ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Սիրանույշ Առաքելյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող
nrane3@yahoo.com

Հիմնաբառեր՝ թոնիր, օջախ, հայ բանահյուսություն, տոնածիսական համակարգ, պաշտամունք, հավատալիք, մշակութային տեքստ:

Թոնիրը (օջախը) հայոց մեջ սերտորեն կապված է կրակի և նախնիների պաշտամունքի հետ, որն իր հետքն է թողել թե՛ ժողովրդական ավանդություններում, թե՛ հավատալիքային, թե՛ տոնածիսական համակարգերում, թե՛ սովորույթներում և այլն: Այն սոսկ կենցաղային բնույթ չի կրել հայ գյուղացու առօրյայում. ունենալով բազմազործառույթային բնույթ՝ նաև սրբազնացվել է՝ ծառայելով ընտանիքի և համայնքի կրոնածիսական կարիքներին: Թոնրի գործառույթները ձգվում են հաց թխելուց մինչև պսակ ու կնունք, բժշկելուց մինչև չարխափանություն ու չարահալածություն, գուշակությունից մինչև կերպափոխում, մուրազատվություն և որպես ուխտագնացության սրբազան վայր:

Թեև արդի հայկական առօրյայում թոնրի (օջախի) նկատմամբ ունեցած հավատալիքներն ու ավանդական պատկերացումները կորցրել են իրենց երբեմնի կենցաղավարությունը, բայց պահպանվել է թոնրին մատուցվող հարգանքը և խնամքը՝ որպես «հնից եկող սովորություն»:

Հայ բանահյուսության մեջ թոնրին վերաբերող հիշատակություններ գտնում ենք գրեթե բոլոր ժանրերում՝ ժողովրդական վեպերում, երգումներում, օրհնանք-անեծքներում, հանելուկներում, երգ-խաղիկներում, տաղերում և այլն: Ըստ ավանդության՝ թոնիրն այն սրբազան վայրն է, ուր իր փրկությունն է գտնում ամուսնու անմիտ վրեժից խուսափող կինը՝ դառնալով ձուկ, իսկ թոնիրը՝ ջրհոր, օտարության մեջ գտնվող Ծովինարի զույգ զավակներին՝ Սանասարին և Բաղդասարին, քահանան կնքում ու անվանադրում է թոնրի վրա՝ ցուցելով նրանց հայեցիությունը՝ միաժամանակ հաստատելով Ծովինարի կուսածնությունը, «տաճար թունդիրը» Չարմահալի հայերի վստահելի երդումն էր, որը դիմացինին ստիպում էր հավատալ երգվողի խոսքի ճշմարտացիությանը, Կաղ դևը, որը խնդրել էր Լուսավորչին իրեն չչղթայել, ուխտել էր մինչև Մեծ դասատանի օրը ծառայել Մշո Ս. Կարապետի վանքին՝ որպես վանքի թոնրի փոշեհան և այլն:

Ուսումնասիրության նպատակն ու խնդիրն է համահավաք կերպով ներկայացնել թոնրին (օջախին) վերաբերող բանահյուսական նյութը, կրոնաառասպելաբանական պատկերացումներն ու հավատալիքները, դասակարգել գործառույթները՝ զուգահեռելով հնագիտական հարուստ նյութի հետ՝ հնարավոր չափով ամբողջացնելու համար այս կարևոր մշակութային տեքստի նկարագիրը: Ուսումնասիրությունը կատարվել է պատմահամեմատական և տեքստաբանական վերլուծությունների մեթոդներով՝ մեր դաշտային հետազոտությունների համադրմամբ:

ТОНИР В АРМЯНСКОЙ ТРАДИЦИИ

Сирануйш Аракелян
Институт археологии и этнографии НАН РА,
научный сотрудник
nrane3@yahoo.com

Ключевые слова - Тонир, очаг, армянский фольклор, празднично - обрядовая система, культ, верование, культурный текст.

Тонир (очаг) у армян тесно связан с огнем и культом предков. Он оставил свой след в народных традициях, в верованиях, в празднично – обрядовой системе, обычаях и т.д.. В жизни армянского крестьянина она носила не только бытовой но и многофункциональный характер. Тонир был освящен - обслуживая религиозно-ритуальным нуждам семьи и общества. Функции тонира тянутся от выпечки хлеба до бракосочетания и крещения, от исцеления до срывания и изгнание зла, от гадания до преображения, исполнение мечты и также как место паломничества.

Хотя поверья и традиционные представления о тонире утратили свое прежнее значение в современном армянском обиходе, но уважение и забота в отношении тонира сохранились, как «обыча грядущая от древности».

В армянском фольклоре мы находим упоминания о Тонире почти во всех жанрах: в народных романах, в клятвах, в благословениях и в проклятиях, в загадках, в песнях и в играх, в стихах и т.д..

Согласно преданию, тонир - это тот святое место, где женщина, избежавшая бессмысленной мести мужа, находит свое спасение, превращаясь в рыбу, а тонир - в колодец. Священник окрестил Санасару и Багдасару на тонире и именовал их: указывая их армянство и девственную чистоту Цовинара. «Храм тундир» был надежной клятвой армян Чармахала, которая заставляла поверить в истинности слова клянущегося. Хромой демон умоляя Просветителя не арестовывать его, поклялся служить до дня Великого Суда в монастыре Мушского святого Карапета, как пылеочистителем тонира и т.д..

Цель и задача исследования комплексно представить фольклорный материал связанный с тониром (очагом), религиозно-мифологические понятие и верования, классифицировать функции, параллельно представить археологический материал, попробовать всесторонне описать этот важный культурный текст.

Исследование проводилось методами историко-сравнительного и текстового анализа в сочетании с нашим полевым исследованием.

TONIR IN ARMENIAN TRADITION

Siranuysh Arakelyan
Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA, Researcher
nrane3@yahoo.com

Key words - Tonir, hearth, Armenian folklore, festive - ritual system, cult, belief, cultural text.

Tonir (hearth) among Armenians is closely related to fire and ancestor cult. It has left its mark in folk traditions, belief and festive - ritual systems, customs, etc.. It was not be only domestic nature in the everyday life of an Armenian peasants: having a multifunctional character, it was consecrated: the tonir was sanctified - serving the religious - ritual needs of the family and community. The functions of the tonir stretch from baking bread to marriage and baptism, from healing to the thwarting of evil and the persecution of evil, from divination to transformation, dream implementation and as a place of pilgrimage.

Although the beliefs and traditional ideas about tonir have lost their former meaning in modern Armenian everyday life, but respect and care for tonir have been preserved as “a custom coming from antiquity.”

In Armenian folklore we find references to Tonir in almost all genres: in folk novels, in oaths, in blessings and curses, in riddles, in songs and games, in poems and etc.. According to legend, the tonir is the holy place where a woman who escapes her husband's senseless revenge finds her salvation by turning into a fish and the tonir into a well. The priest baptised Sanasar and Bagdasar on the tonir and named them, indicating their Armenianness and the virginal purity of Tsovinar. The "temple toondir" was a reliable oath of the Armenians of Charmahal, which made one believe in the truth of the word of the one who swore. The lame demon begging the Enlightener not to arrest him vowed to serve until the day of the Great Judgment in the monastery of Mush Saint Karapet, as a dust cleaner for the tonir and etc..

The aim and task of the study is to present in a comprehensive way folklore material related to tonir (hearth), religious and mythological concepts and beliefs, to classify functions, in parallel present archaeological material, to try to comprehensively describe this important cultural text.

The research was conducted by methods historical - comparative and textual analysis in conjunction with our field research.

**ԿԱՍԿԱԴ ՀԱՄԱԼԻՐԸ ՈՐՊԵՍ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ
ՊԱՐԻ ՓՈԽԱՆՑՄԱՆ ԵՎ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐ**

Հայարփի Անանյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
ավագ լաբորանտ
ananyanhg@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ ավանդական պար, պահպանում, փոխանցում, տարածում, Կասկադ, ինքնություն, հայրենասիրություն:

Գեղջկական համայնքներում որքան նահանջում է ավանդական պարերի, պարերգերի կենցաղավարումը, քաղաքային միջավայրում այնքան ավելի խորն է գիտակցվում դրանք պահպանելու պահանջը: Վերջին տասնամյակում ավանդական պարի պահպանման մտայնությամբ Երևանում կազմակերպվում են պարուսուցման, երգուսուցման դաս-համերգներ, միջոցառումներ, որոնցից ամենազանգվածայինը Կասկադ համալիրի տարածքում Գագիկ Գինոսյանի նախաձեռնությամբ 2005 թ.-ից իրականացվող «Մենք ենք մեր պարերը» նախաձեռնությունն է: Այդ դաս-համերգները դրանց մասնակիցների, դիտողների, աջակիցների համար ընկալվում են

պարի միջոցով «հայ տեսակի», «ինքնության պահպանման», «ազգային գաղափարների փոխանցման», «հայրենասիրության» դրսևորման միջավայր:

Ներկայումս հարկ է ուսումնասիրել Կասկադ համալիրի միջոցառումների ազդեցությունը հասարակական որոշակի շրջանակների վրա, դրանց դերը ավանդական պարի (որպես ինքնության ցուցիչ) վերաիմաստավորման, պահպանման և փոխանցման հարցում: Մեր խնդիրն է դուրս բերել Կասկադում ավանդական պարի վերարտադրման ձևերը՝ որպես անընդհատականություն ապահովող միջավայր և ցույց տալ պարի տարածման ճանապարհները՝ Կասկադից դեպի գյուղական համայնքներ, սփյուռք, դպրոց, բանակ, ընտանիք:

Որակական հետազոտությունը կատարվում է մասնակիցների հետ հարցազրույցների, հիշողությունների գրանցման, առցանց հարցումների, ինքնաազգագրության և բովանդակային վերլուծության մեթոդներով: Այդ ճանապարհով հետազոտվում են մի կողմից այդ ձևով տարածվող երկացանկը, մյուս կողմից՝ պարից անդին բարոյահոգեբանական այն գործոնները, որոնց շնորհիվ մարդիկ ներգրավվում են պարի պահպանման գործի մեջ:

КОМПЛЕКС КАСКАД КАК СРЕДА ДЛЯ ОБМЕНА И СОХРАНЕНИЯ ТРАДИЦИОННЫХ ТАНЦЕВ

Айарпи Ананян

Институт археологии и этнографии НАН РА,

старший лаборант

ananyanhg@gmail.com

Ключевые слова: традиционный танец, сохранение, передача, распространение, Каскад, идентичность, патриотизм:

Чем меньше традиционные танцы и пляски живут в сельских общинах, тем больше осознают необходимость их сохранения в городской среде. В последнее десятилетие в целях сохранения традиционных танцев в Ереване были организованы уроки-концертные. Самым массовым было мероприятие «Мы – есть наши танцы», организованное Гагиком Гиносяном в 2005 году на территории комплекса Каскад. Для участников, зрителей и болельщиков эти уроки-концерты воспринимаются как среда проявления через танец «армянского типажа», «сохранения идентичности», «передачу национальных идей», «патриотизма».

В настоящее время необходимо изучить влияние деятельности комплекса Каскад на определенные социальные круги, их роль в переосмыслении, сохранении и передаче танца как индикатора идентичности. Наша задача – выявить формы воспроизведения традиционного танца в Каскаде как среды, обеспечивающей преемственность, показать пути распространения танца из Каскада в сельские общины, диаспору, школу, армию, семью.

Качественное исследование проводится с помощью интервью с участниками, записи воспоминаний, онлайн-опросов, автобиографий и контент-анализа. Таким образом, с одной стороны рассматривается расспросяемый репертуар, а с другой – морально-психологические факторы вне танца, благодаря которым люди вовлечены в сохранение танца.

CASKAD COMPLEX AS AN ENVIRONMENT FOR EXCHANGE AND PRESERVATION OF TRADITIONAL DANCE

Hayarpi Ananyan
Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,
senior laboratorian
ananyanhg@gmail.com

Keywords: traditional dance, preservation, transfer, spread, Cascade, identity, patriotism.

The necessity to conserve traditional dances in urban settings is becoming more and more apparent as they disappear from rural communities. In Yerevan, dancing lessons-concerts and other events have been held during the past ten years with the goal of conserving traditional dances. The most massive of them is the "We Are Our Dances" initiative initiated by Gagik Ginosyan in 2005 in the territory of the Cascade Complex. These class-concerts are seen by the people who attend them as a place where "Armenian type," "identity preservation," "transmission of national concepts," and "patriotism" may be expressed via dancing. Currently, research is needed to determine how the Cascade complex events affected certain social groups and how they affected the interpretation, transmission, and preservation of traditional dance (as an indicator of identity). Our objective is to highlight the ways that traditional dance is reproduced in Cascade as a setting that promotes continuity and to demonstrate the ways that dances is disseminated from Cascade to rural communities, the diaspora, schools, the army, and families. Participant interviews, memory recording, online surveys, autoethnography, and content analysis are all used in qualitative research. This allows for the investigation of both the double list that is shared in this way, as well as the moral and psychological aspects outside of dance that influence people's involvement in dance preservation.

ՔԱՂՅՐԱՎԵՆԻՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ ՀԱՅՈՑ ՈՒՏԵՍՏԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ (ԱՎԱՆԴՈՒՅԹ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ)

Անժելա Ամիրխանյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող
anjela.nersisyan.1969@mail.ru

Հիմնաբաներ՝ քաղցրավենիք, ուտեստ, այգեգործություն, մեղվապահություն, շաքար, արդի համակարգ, ժողովրդական բժշկություն

Քաղցրավենիքը հայոց ուտեստի ավանդական համակարգում բավականին բազմազան է, որը պայմանավորված է Հայկական լեռնաշխարհում ձևավորված հնագույն երկրագործական, մասնավորապես այգեգործական զարգացած մշակույթով և մեղվապահությամբ: Հիմնական քաղցրավենիքը, որ մեծ կիրառություն է ունեցել հայոց ավանդական ուտեստում, մեղրն է, ածիկը, դոշաբը, չրերն ու քաղցր պաստեղը, որոնք առանձին կիրառելուց բացի, որպես հումք են ծառայել բազմազան անուշեղենների, ինչպես նաև քաղցր ապուրների պատրաստման համար: Կարևոր և ուրույն տեղ ունեն նաև շաքարը, որն, ի տարբերություն վերոհիշյալ քաղցրավենիք-

ների, ներմուծվում էր և շատ չէր կիրառվում: Չնայած մեծ բազմազանությանը, հայոց ավանդական ուտեստում քաղցրավենիքն ամենօրյա կիրառություն չի ունեցել:

20-րդ դ. կեսերից, պայմանավորված շաքարի ճակնդեղի մասսայական արտադրությամբ և քաղցրավենիքի արտադրության նոր տեխնոլոգիաների ներմուծմամբ, հայոց ուտեստի համակարգում ձևավորվեց քաղցրավենիքի նոր մշակույթ: Արդյունքում շաքարով պատրաստվող քաղցրեղենը դարձավ ուտեստի ամենօրյա բաղադրիչ, իսկ մեղրով և դոշաբով պատրաստվող բազմաթիվ քաղցրավենիքներ աստիճանաբար մոռացության մատնվեցին:

Տեղի ունեցավ ավանդականի և արդիականի համադրություն, որի արդյունքում ավանդական քաղցրավենիքը դարձավ խիստ հարգի, դրանց մի մասն ավելի շատ կարևորվեց որպես քաղցր դեղամիջոց:

Ուտեստի արդի համակարգում կարևոր տեղ գրավեցին նաև մուրաբաները, որոնց մի մասը կիրառվում է նաև որպես քաղցր դեղամիջոց, որը ժողովրդական բժշկության ավանդական ճյուղերից մեկի՝ սննդաբուժության մեջ քաղցրի կիրառության հետևանք է:

СЛАДОСТИ В СИСТЕМЕ ПИТАНИЯ АРМЯН: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Анжела Амирханян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
научный сотрудник

Ключевые слова. сладость, пища, садоводство, пчеловодство, современная система, сахар, народная медицина

Широкий ассортимент сладостей в традиционной системе питания армян обусловлен благоприятными для пчеловодства и садоводства климатическими условиями Армянского нагорья.

Основными сладостями, которые широко использовались в традиционной системе питания армян, а также в народной медицине, были мед, дошаб, солод, сухофрукты и пастила, которые, помимо того, что использовались отдельно, служили сырьем для различных десертов, таких как сладкие блюда. Особое место занимал тростниковый сахар, который, в отличие от вышеупомянутых сладостей, импортировался, в связи с чем и не получил широкого распространения. Несмотря на широкий ассортимент, сладости в традиционной системе питания армян не использовались ежедневно.

С середины 20 века из-за массового производства сахарной свеклы традиционные способы приготовления сладостей изменились, поскольку эти ингредиенты были заменены сахаром. В результате доступность свекольного сахара не только значительно расширила ассортимент сладостей, но и блюда из сахара стали употребляться на ежедневной основе. В системе питания армян стали занимать значительное место варенья, некоторые из которых используются в народной медицине в качестве лекарственных средств.

SWEETS IN THE ARMENIAN FOOD SYSTEM: TRADITION AND MODERNITY

Anzhela Amirkhanyan

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA, Researcher

Key words: sweet, food, садоводство, пчеловодство, современная система, сахар, folk medicine

A wide range of sweets in the traditional food system of Armenians is due to the favorable climatic conditions of the Armenian Highlands for beekeeping and horticulture/gardening. The main sweets that were widely used in the traditional food system of Armenians, as well as in folk medicine, were honey, malt, mulberry syrup (*doshab*), dried fruits and fruit leather, which, in addition to being used separately, served as raw materials for various desserts, such as sweet dishes. A special significance has had cane sugar, which, unlike the aforementioned sweets, was imported, and therefore did not become widespread. Despite the wide assortment, sweets were not used daily in the traditional food system of Armenians. Since the mid-20th century, due to the mass production of sugar beets, the traditional methods of making sweets have changed as these ingredients have been replaced by sugar. As a result, the availability of beet sugar has not only significantly expanded the range of sweets, but sugar dishes have begun to be consumed on a daily basis. Jams began to occupy a significant place in the food system of Armenians. Some of jams are used in folk medicine as medicines.

ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՈՒՏԵՍԸ ՇԻՐԱԿՈՒՄ

Օաննա Հարոյան

«Շիրակի մարզի երեխայի և ընտանիքի աջակցության կենտրոն»

Սոցիալական մանկավարժ

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, հայցորդ

jyat@list.ru

Հիմնաբաներ՝ Շիրակի ավանդական ուտեստ, տոնածիսական հացկերույթ, ըմպելիք, ծիսական կերակուրներ, կենաց, սնման առանձնահատկություններ, ավանդազրույց, վարվելակարգի առանձնահատկություններ:

Զեկուցման թեմայի կարևորությունը և արդիականությունը պայմանավորված է Շիրակի ավանդական ուտեստի/ծիսական և առօրյա/ առանձնահատկությունների բացահայտման, մոնացության տրված և քիչ գործածվող կերակրատեսակների ներկայացման, օտարամուտ և ժամանակակից կերակուրների հետ փոխհարաբերակցությամբ: Դաշտային ազգագրական նյութերի, հարցազրույցների միջոցով ներկայացվում է ծիսական կերակուրների առանձնահատկությունները, ավանդազրույցի և համեմատական վերլուծության միջոցով՝ ծիսական կերակուրները, դրանց անվան բացատրությունը, կենացների առանձնահատկությունը՝ պայմանավորված կոնկրետ կերակրատեսակով, տոնական սեղանի շուրջ վարվելակարգի առանձնահատկություններով: Անդրադարձ է կատարվում խաշի պատրաստման և մատուցման առանձնահատկություններին: Ներկայիս գլոբալիզացիայի պայմաններում առանձնահատուկ ուշադրություն և վերադարձ է կատարվում դեպի ավանդական խոհանոցը՝ որպես էթնիկ պատկանելության ցու-

ցիչ, որը կարևոր նշանակություն ունի ոչ միայն ազգային մշակույթը, այլ նաև ազգային ինքնությունը պահպանելու գործում:

Հարիսան, քաշկան և առանձնապես խաշը ներկայացված են որպես ծիսական կերակուրներ և կազմում են մեծ հացկերույթների սեղանի զարդը:

Հատիկեղեն կերակուրների մեջ հատուկ ուշադրության է առանձնանում հարիսան, որը որպես հնագույն ծիսական կերակուր նվիրված էր հատիկամշակությանը, խաշը՝ անասնապահության հաջողությանը, կաթնապուրը՝ կաթնամթերքների առատության ապահովմանը: Խաշի վերաբերյալ պահպանված ավանդազրույցների ու ստուգաբանության միջոցով ներկայացվում է կերակուրի պատրաստման և սնման առանձնահատկությունները, զբոսաշրջիկների ու երիտասարդ սերնդի մեծ հետաքրքրությունը՝ դեպի ավանդականը, ազգայինն ու մարզի բնիկների նիստ ու կացը: Տոնածիսական հացկերույթներում վառ կերպով դրսևորվում են ավանդականի, օտարամուտ և ժամանակակից կերակրատեսակների համադրումը:

ПРАЗДНИЧНО- РИТУАЛЬНЫЕ ПИЦЦА ШИРАКА

Оанна Ароян

“Центр поддержки ребенка и семьи Ширакского марза”

Социальный педагог

Институт археологии и этнографии НАН РА, соискатель

jjat@list.ru

Ключевые слова: традиционные пицца Ширака, праздничное-ритуальное пиршество, напитки, ритуальные блюда, тосты, особенности питания, сказания, особенности этикета.

Важность и актуальность темы доклада обусловлены выявлением особенностей традиционных блюд Ширака (ритуальных и повседневных), представлением мало употребляемых и забытых блюд, взаимосвязью с блюдами зарубежной и современной кухонь. Особенности ритуальных блюд представлены с помощью полевых этнографических материалов и нарративных интервью. А этимология их названий, специфика тостов с конкретными блюдами, особенности этикета за праздничным столом представлены с помощью сказаний и сравнительного анализа. Указано на особенности приготовления и подачи “хаша”. В условиях современной глобализации особое внимание уделяется традиционной кухне, как индикатору этнической принадлежности, имеющее важное значение для сохранения не только национальной культуры, но и национальной идентичности.

“Хариса”, “кяшка” и, в частности, “хаш” представлены как ритуальные блюда, которые являются украшением праздничного стола.

Среди блюд из зерновых культур особое внимание уделяется “арисе” - древнему ритуальному блюду, посвященному обработке зерновых культур, “хаш” обеспечивал успех в скотоводстве, а молочный суп - обилие молочных продуктов. Особенности приготовления и приема “хаша” представлены с помощью сохранившихся сказаний и этимологии названия данного блюда. Среди туристов и молодого поколения наблюдается большой интерес к традиционному, национальному образу жизни коренных жителей региона. В празднично-ритуальных трапезах ярко проявляется сочетание традиционных, иностранных и современных блюд.

FESTIVE AND RITUAL DISHES OF SHIRAK

Oanna Haroyan

“Child and Family Support Center of Shirak marz” Social pedagogue

Institute of Archeology and Ethnography of NAS RA, dissertator

jyat@list.ru

Key words: traditional Shirak dishes, festive-ritual feast, drinks, ritual dishes, toasts, eating habits, legends, peculiarities of etiquette.

The importance and actuality of the topic of the report are due to the identification of the features of traditional Shirak dishes (ritual and everyday), the presentation of little-used and forgotten dishes, mutual relationship with dishes of foreign and modern cuisines. The features of the ritual dishes are presented with the help of field ethnographic materials and narrative interviews. The etymology of their names, the specifics of toasts with certain dishes, the peculiarities of etiquette at the festive table are presented with the help of legends and comparative analysis. Peculiarities of cooking and serving “khash” are described in the report. In the conditions of modern globalization, special attention is paid to traditional cuisine as an indicator of ethnicity, which is important for the preservation of both national culture and identity.

“Harisa”, “kyashka” and, in particular, “khash” are presented as ritual dishes which are the decoration of the festive table.

Among cereal and grain dishes, special attention is paid to “harisa”, an ancient ritual dish dedicated to the cultivation of grain crops, “khash”, which ensured the success in cattle breeding, and milk soup, which is associated with an abundance of dairy products. The peculiarities of the cooking and eating “khash” are presented with the help of preserved legends and etymology of the name of this dish. Among tourists and the younger generation, there is a great interest in the traditional, national way of life of the native inhabitants of the region. The combination of traditional, foreign and modern dishes is clearly manifested in festive and ritual meals.

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՍԱՐԴԱՐԱՊԱՏԻ ՀՈՒՇԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Արևիկ Մելիքյան

Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր,

Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության

ազգային թանգարան, բաժնի վարիչ

arevikmeliqyan@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ հաղթանակ, հուշահամալիր, դժվարություն, հուշեր, ազգային զարթոնք, զանգակատուն, հիմն:

2023 թվականի մայիսի 25-ին լրանում է հայ ժողովրդի հաղթանակը հավերժացնող Սարդարապատի հուշահամալիրի բացման 55-ամյակը: Այս առիթով ներկայացնում ենք Սարդարապատի հուշահամալիրի կառուցման պատմությունը: Զեկուցման մեջ անդրադարձել ենք հուշահամալիրի գաղափարի հղացման, շինարարական աշխատանքների, ի հայտ եկած դժվարու-

թյունների և համալիրի կառուցման գործում մեծ դերակատարում ունեցած անհատների հետ կապված պատմություններին:

Որպես սկզբնաղբյուր օգտագործել ենք անվանի մարդկանց հուշերը, այդ ժամանակաշրջանի մամուլի նյութերը, ինչպես նաև շրջակա գյուղերի բնակիչների պատմությունները:

1960-ական թվականների ազգային զարթոնքով պայմանավորված, հայ առաջադեմ մտավորականությունն ու Խորհրդային Հայաստանի որոշ ղեկավարներ միավորվել են մի նպատակի շուրջ՝ Սարդարապատում հայ ժողովրդի հաղթանակը հավերժացնելու հուշակոթողով: Մտահղացման հեղինակը եղել է գրող Հրաչյա Քոչարը: Նախաձեռնությամբ հանդես է եկել Հայաստանի ԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Յակով Զարոբյանը: Այն հնարավոր է դարձել իրականացնել Հոկտեմբերյանի շրջկոմի կուսակցության առաջին քարտուղար Վլադիմիր Դարբինյանի ջանքերի շնորհիվ: 1965թ. սկսվել են հուշահամալիրի կառուցման նախնական աշխատանքները:

1966թ. Անտոն Քոչինյանի օրոք, Վլադիմիր Դարբինյանի ղեկավարությամբ Հոկտեմբերյանից 11 կմ հեռավորության վրա գտնվող 5-րդ սովխոզին հարակից բարձունքում սկսվեցին հուշահամալիրի շինարարական աշխատանքները՝ շրջանի աշխատավորության մասնակցությամբ:

Ըստ առկա արխիվային փաստաթղթերի, հանգանակության արդյունքում (Հոկտեմբերյանի շրջանի 28 կոլխոզների մասնակցությամբ՝ 383 հազար ռուբլի) հավաքված գումարի և պետական հատկացումների շնորհիվ հնարավոր է դառնում հուշարձան-զբոսայգու կառուցումը:

Կառուցման աշխատանքները հեշտ չեն ընթացել: Նույնիսկ հնչել են հուշարձանի կառուցումը դադարեցնելու պահանջներ, բայց մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանի ջանքերով հնարավոր է եղել համոզել ԽՄԿԿ կենտկոմի գլխավոր քարտուղար (1964-1982) Լ. Բրեժնևին կառույցը ավարտին հասցնելու կարևորությունը:

1968թ ճարտարապետ Ռաֆայել Իսրայելյանի, քանդակագործներ Սամվել Մանասյանի, Արա Հարությունյանի և Արշամ Շահինյանի ջանքերով վեր է խոյացել համալիրն իր զանգակատնով, թևավոր ցլերով, արժիվներով, հուշապատով և «Վարդավառ» սեղանատնով:

Հուշահամալիրի հանդիսավոր բացումը տեղի է ունեցել 1968 թ. մայիսի 25-ին՝ ՍՍՀՄ և ՀՍՍՀ պետական հիմների հնչյունների տակ: Հանդիսավոր միտինգի ժամանակ ելույթ են ունեցել ղեկավար անձինք, գրող ու շինարար, կոլտնտեսության վարչության նախագահ, ինչպես նաև Սարդարապատի ճակատամարտի մասնակից Ա. Մուրադյանը:

ИСТОРИИ О СТРОИТЕЛЬСТВЕ МЕМОРИАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА САРДАРАПАТСКОЙ БИТВЫ

Аревик Меликян

Мемориальный комплекс Сардарapatской битвы, Национальный музей
этнографии и истории освободительной борьбы армян, зав. отделом
arevikmeliqyan@gmail.com

Ключевые слова: победа, мемориальный комплекс, трудность, мемуары, национальное пробуждение, колокольня, гимн.

25 мая 2023 г. исполняется 55 лет со дня открытия мемориала Сардарapat, посвященного победе армянского народа над турецкими захватчиками. Учитывая этот факт, мы представ-

ляем историю строительства мемориального комплекса. В докладе освещаются истории, связанные с идеей создания мемориального комплекса, его строительством, возникшими трудностями и личностями, которые сыграли значительную роль в строительстве комплекса.

В качестве первоисточника мы использовали мемуары знаменитостей, материалы прессы того периода времени, а также истории, рассказанные жителями окрестных деревень.

В результате национального пробуждения 1960-х годов армянская прогрессивная интеллигенция и некоторые лидеры Советской Армении объединились вокруг общей цели – увековечить победу армянского народа в Сардарapatской битве путем возведения мемориала. Автором идеи был писатель Грачья Кочар. С инициативой выступил первый секретарь ЦК Компартии Армении Яков Заробян. Это стало реальностью благодаря усилиям первого секретаря Октемберянского райкома партии Владимира Дарбиняна. Предварительные работы по возведению мемориала начались в 1965 году.

В 1966 году под руководством Антона Кочиняна, на высоте, прилегающей к 5-му совхозу, в 11 км от Октемберяна, начались строительные работы мемориального комплекса под руководством Владимира Дарбиняна и при участии работников района.

Согласно имеющимся архивным документам, строительство парка-памятника стало возможным благодаря сбору средств (при участии 28 колхозов Октемберянского района – 383 тысячи рублей) и государственным ассигнованиям.

В ходе строительных работ было преодолено много препятствий. Даже звучали требования прекратить строительство памятника. Благодаря усилиям маршала Ованеса Баграмяна удалось убедить генерального секретаря ЦК КПСС Л. Брежнева (1964-1982) в важности завершения строительства.

В 1968 г. усилиями архитектора Рафаэля Израеляна, скульпторов Самвела Манасяна, Ара Арутюняна и Аршама Шагиняна был возведен комплекс с колокольной, крылатыми быками орлами, мемориальной стеной и трапезным залом " Вардавар".

Церемония торжественного открытия мемориального комплекса состоялась 25 мая 1968 года с исполнением государственных гимнов СССР и Армянской ССР. На мероприятии выступили официальные лица, писатели и строители, глава колхоза, а также участник Сардарapatской битвы А. Мурадян.

STORIES ABOUT THE CONSTRUCTION OF THE MEMORIAL COMPLEX OF SARDARAPAT BATTLE

Arevik Meliqyan

Memorial complex of Sardarapat battle, National museum of Armenian ethnography and history of the liberation struggle, Head of Department
arevikmeliqyan@gmail.com

Key words: victory, Memorial Complex, difficulty, memories, national awakening, bell tower, anthem.

May 25, 2023 marks the 55th anniversary of the opening of Sardarapat Memorial dedicated to the victory of the Armenian people over the Turkish invaders. Considering this fact, we present the history of the memorial construction. The report covers the stories related to the idea of creating a project for

the memorial complex, its construction, difficulties encountered and individuals who played a significant role in the construction of the complex.

Memoirs of celebrities, press materials of that period of time, as well as stories told by residents of surrounding villages were used as a primary source.

As a result of the national awakening of the 1960s, the Armenian progressive intelligentsia and some leaders of Soviet Armenia united around a common goal - to immortalize the victory of the Armenian people in Sardarapat Battle by erecting a memorial. The author of the idea was the writer Hrachya Kochar. The initiative was taken by the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Armenia Yakov Zarobyan. The construction was made possible thanks to the efforts of the First Secretary of the Communist Party of the Hoktemberyan Central Committee Vladimir Darbinyan. The preliminary work on the memorial construction started in 1965.

The actual construction work of the memorial complex commenced in 1966 under Anton Kochinyan. The Memorial Complex was laid out on a higher spot, in the village of Araks, 11 km southwest of Hoktemberyan. The construction was carried out under the supervision of Vladimir Darbinyan and with the participation of local employees.

According to available archival documents, it became possible to build a monument park due to the money collected through fundraising (villagers from 28 collective farms of Hoktemberyan district raised a sum of 383 thousand rubles) and state allocations.

Many obstacles were overcome during the construction work. Marshal Hovhannes Baghramyan managed to convince the General Secretary of the CPSU Central Committee L. Brezhnev (1964-1982) of the importance of finishing the construction work.

In 1968, a complex with a bell tower, winged bulls, eagles, a memorial wall and a refectory hall "Vardavar" was erected by the efforts of architect Rafayel Israyelyan, sculptors Samvel Manasyan, Ara Harutyunyan and Arsham Shahinyan.

The ceremony of solemn opening of the memorial complex took place on May 25, 1968, with the playing of national anthems of the USSR and the Armenian SSR. Officials, writers and builders, head of a collective farm, as well as participant of Sardarapat Battle A. Muradyan made speeches at the event.

ՎԼԱՂԻՄԻՐ ՍԱԿԿԻԼԱՐԻ. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՀՈՒՅՆ ԶԱՎԱԿԸ

Սամվել Ռամազյան
ԳԱԱ ՀԱԻ գիտաշխատող, ք.գ.թ., ԵՊՀ ավագ դասախոս,
ԶՈՒ պահեստազորի գնդապետ
sramaz@mail.com

Հիմնաքառեր՝ Վլադիմիր Սակկիլարի, հույն, Ռուսական (կայսերական) բանակ, կապիտան, հրետանի, Հայկական կորպուս, Հայկական բանակ, Սարդարապատ, Բաշ-Ապարան:

1-ին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ մինչև հայոց պետականության վերականգնումը սկսեց կազմավորվել հայոց զինուժը, որի շարքերում ծառայություն են անցել նաև մեծ թվով օտարազգի սպաներ:

1918-1920 թթ. հերոսամարտերում նրանցից աչքի է ընկել հրետանու սպա ազգությամբ հույն Վլադիմիր Սակկիլարին (1891-1938 թթ.): Վերջինս սերում էր Ռուսական կայսրությունում հաստատված ազնվական հույն ընտանիքից, որը մշտապես սպաներ է տվել Ռուսական բանա-

կին և նավատորմին: Կադրային զինվորական լինելով՝ Վ. Սակկիլարին 1914-1918 թթ. Կովկասյան ռազմաճակատում մասնակցել է 1-ին համաշխարհային պատերազմին, աչքի ընկել մարտական գործողությունների ընթացքում, պարգևատրվել բազմաթիվ մեդալներով ու շքանշաններով: 1918 թ. հունվարից կապիտան Սակկիլարին ծառայության է նշանակվել Հայկական կորպուսում, որպես 2-րդ հրետանային մարտկոցի հրամանատար, աչքի ընկել 1918 թ. Ապրիլին Իգդիր-Օրգով ճակատում:

Երևանյան զորախմբի Սակկիլարիի հրամանատարությամբ գործած մարտկոցը մեծապես նպաստել է Սարդարապատի ճակատամարտում ձեռք բերված հաղթանակին: Միննույն ժամանակահատվածում Սակկիլարին իր մարտկոցով մասնակցել է Բաշ-Ապարանի ուղղությամբ մղված մարտական գործողություններին, ինչպես նաև 1918 թ. հուլիսին օսմանյան զորքերի հետ շփման գծում արձանագրված տեղական մարտերին:

1918 թ. վերջին փոխգնդապետ Սակկիլարին նշանակվել է 6-րդ լեռնային մարտկոցի հրամանատար, իսկ 1919 թ. նոյեմբերին՝ 4-րդ առանձին հրետանային դիվիզիոնի հրամանատար:

Խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո Սակկիլարին ընտանիքով մնացել է Հայաստանում և ծառայության անցել ՀԽՍՀ Կարմիր բանակի շարքերում, զբաղեցրել հրամանատարական պաշտոններ ԽՍՀՄ տարբեր տարածքներում տեղակայված հրետանային զորամասերում: Մինչ բռնադատվելը 1938 թ. Սակկիլարին զբաղեցրել է Կիևի ռազմական օկրուգի 51-րդ հրետանային գնդի հրամանատարի պաշտոնը, գնդապետի կոչումով: 1938 թ. Սակկիլարին ձերբակալվել է և գնդակահարվել:

Վ. Սակկիլարիի կյանքը հայ ժողովրդին անմնացորդ նվիրման օրինակ է, ճիշտ այնպես, ինչպես միննույն դրամատիկ ժամանակներում հայազգի բազմաթիվ զինվորականների ծառայությունը եղբայրական Հունաստանին: Ըստ այդմ, փորձ է արվել համապարփակ կերպով ներկայացնել նրա կյանքն ու գործունեությունը:

ВЛАДИМИР САККИЛАРИ: ГРЕЧЕСКИЙ СЫН АРМЯНСКОГО НАРОДА

Самвел Рамазян

Научный сотрудник Института археологии и этнографии НАН РА,
канд. фил. наук, Старший преподаватель ЕГУ, Полковник запаса
sramaz@mail.com

Ключевые слова: Владимир Саккилари, грек, Российская (Императорская) армия, капитан, артиллерия, Армянский корпус, Армянская армия, Сардарапат, Баш-Апаран.

В годы 1-й мировой войны, до восстановления армянской государственности, начали формироваться армянские вооруженные силы, в рядах которых также служило большое количество офицеров разных национальностей. Среди них в героических сражениях 1918-1920 гг. выделился офицер артиллерии грек по национальности Владимир Саккилари (1891-1938).

В. Саккилари происходил из обосновавшегося в Российской империи знатного греческого рода, который постоянно давал офицеров Русской армии и флоту. Будучи кадровым военным, В. Саккилари 1914-1918 гг. участвовал в 1-й мировой войне на Кавказском фронте, отличился в боевых действиях, был награжден многими медалями и орденами. С января 1918 г. капитан Саккилари был назначен на службу в Армянский корпус командиром 2-й артиллерийской батареи, отличившейся в апреле на фронте Игдыр-Оргов.

Батарея Ереванского отряда, под командованием Саккилари, во многом способствовала победе, достигнутой в Сардарпатском сражении. В это же время Саккилари участвовал со своей батареей в боевых действиях на Баш-Апаранском направлении, а также в локальных боях, зафиксированным на линии соприкосновения с османскими войсками в июле 1918 г.

В конце 1918 г. подполковник Саккилари был назначен командиром 6-й горной батареи, а в ноябре 1919 г. - командиром 4-го отдельного артиллерийского дивизиона.

После установления советской власти Саккилари остался с семьей в Армении и вступил в ряды Красной Армии Арм. ССР, занимал командные должности в артиллерийских частях, дислоцированных на разных округах СССР. До репрессии в 1938 г. Саккилари служил командиром 51-го артиллерийского полка Киевского военного округа, в звании полковника. В 1938 году Саккилари был арестован и расстрелян.

Жизнь В. Саккилари является примером непоколебимой преданности армянскому народу, как и служба многих армянских военных братской Греции в те же драматические времена. Поэтому, данная статья является попыткой представить его жизнь и деятельность всесторонне.

VLADIMIR SAKKILARI: GREEK SON OF ARMENIAN PEOPLE

Samvel Ramazyan

Institute Archaeology and Ethnography, NAS RA, Research, PhD,

Senior Lecturer of Yerevan State University (YSU), Colonel (rtd)

sramaz@mail.com

Key words: Vladimir Sakkilari, Greek, Russian (Imperial) Army, Captain, artillery, Armenian Corps, Armenian Army, Sardarapat, Bash-Aparan.

During the World War I, before the restoration of Armenian statehood, the Armenian Armed Forces began to be formed, and a large number of foreign officers also served in its ranks.

Among them the artillery officer Vladimir Sakkilari (1891-1938), with Greek origin, participated in heroic battles of 1918-1920.

V. Sakkilari was descended from a noble Greek family established in the Russian Empire, which constantly provided officers to the Russian Army and Navy. Being a professional officer, in 1914-1918 V. Sakkilari participated in World War I on the Caucasian front, distinguished himself during combat operations, and was awarded with many medals and orders. Since January of 1918 Captain Sakkilari was appointed to the service in the Armenian Corps as the commander of the 2nd artillery battery, distinguished himself in April of 1918, on the Igdır-Orgov front.

The battery of the Yerevan detachment, under the command of Sakkilari, largely contributed to the victory achieved in the battle of Sardarapat. At the same time, Sakkilari participated with his battery in the combat operations in the direction of Bash-Aparan, as well as to the local battles recorded on the line of contact with the Ottoman troops in July of 1918.

In the end of 1918 Lieutenant Colonel Sakkilari was appointed the commander of the 6th mountain battery, and in November 1919 - the commander of the 4th separate artillery division.

After the establishment of the Soviet regime, Sakkilari stayed with his family in Armenia and joined the ranks of the Red Army of the Soviet Armenia, held command positions in artillery units located in different parts of the USSR. Before being repressed in 1938 Sakkilari served as the commander of the

51st Artillery Regiment of the Kyiv Military District with the rank of Colonel. In 1938 Sakkilari was arrested and shot.

The life of V. Sakkilari is an example of unwavering devotion to the Armenian people, as well as the service of many Armenian officers to fraternal Greece in the same dramatic times. Therefore, this article is an attempt to present his life and work comprehensively.

ԴԱՎԻԹ ԲԵԿԻ ԿԵՐՊԱՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄԸ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Արմինե Շահբազյան
Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր,
Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի
պատմության ազգային թանգարան, գիտաշխատող
shahbazyan9494@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ Դավիթ Բեկ, Սյունիք, ազատագրական պայքար, դպրոց, ուսուցիչ, աշակերտ, դասագիրք:

Դավիթ Բեկը XVIII դարի 20-ական թթ. սյունյաց ազատագրական պայքարի և առհասարակ հայոց պատմության ամենաակնառու դեմքերից է: Այս ամենը հաշվի առնելով, որպես գեկուցման թեմա ընտրեցինք Սյունիքի ազատագրական պայքարի առաջնորդ՝ Դավիթ Բեկի կերպարի դիտարկումը և ուսումնասիրումը դպրոցական համակարգում, առավել մանրամասն հասկանալու սերունդների վերաբերմունքը հայոց պատմության հերոսական էջերի և նշանավոր գործիչների վերաբերյալ:

Թեման արդիական է, քանի որ Սյունիքը և վաղ անցյալում, և ներկայում իր տարածաշրջանային և քաղաքական հանգամանքների բերումով օրահարց է, և անհրաժեշտ է դպրոցներում ուսուցիչների կողմից սերունդների հիշողության մեջ արմատավորել մեր անցյալի կարևոր էջերը և հատկապես սյունյաց ազատագրական պայքարի ակունքներում կանգնած զորավարի՝ Դավիթ Բեկի կատարած նվիրական գործը, որի թողած ուխտերով էլ առաջնորդվել են նշանավոր գործիչներ Գարեգին Նժդեհը և ուրիշներ:

Աշխատանքի նպատակն է դաշտային ազգագրական նյութերի՝ հարցազրույցների, ուսումնասիրությունների, տեղեկատվական աղբյուրների հիման վրա՝ համադրելով և վերլուծելով ներկայացնել հայկական արդի դպրոցում ուսուցիչների կատարած աշխատանքը տվյալ թեմայի ուսուցման շրջանակում, աշակերտների վերաբերմունքը, ընկալումները և պատկերացումները: Զեկուցման տեքստը շարադրելիս խնդիր ենք դրել համեմատել դպրոցական դասագրքերում եղած նյութերը Դավիթ Բեկի կերպարի և գործունեության մասին, փորձագիտական հետազոտություններ և հարցազրույցներ իրականացնել ուսուցիչների և աշակերտների շրջանում՝ բացահայտելու ինչպես են դասապրոցեսում ուսումնասիրում այս թեման, ինչպիսի մեթոդներ և գործիքակազմ են օգտագործում դասը բացատրելիս, կազմակերպվում են արդյո՞ք միջոցառումներ, խաղեր ուսուցչի կողմից, հանձնարարվում են լրացուցիչ նյութեր և կան որևէ առաջարկներ դասագրքերում փոփոխություններ կատարելու և թեման հարստացնելու առնչությամբ:

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ОБРАЗА ДАВИДА БЕКА В ШКОЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

Армине Шахбазян

Мемориальный комплекс Сардарapatской битвы, национальный музей этнографии армян и истории освободительной борьбы, научный сотрудник
shahbazyan9494@gmail.com

Ключевые слова: Давид Бек, Сюник, освободительная борьба, школа, учитель, ученик, учебник.

Давид Бек был одним из выдающихся деятелей освободительной борьбы Сюника и армянской истории в целом в 20-х гг. XVIII века. Учитывая этот факт, мы выбрали в качестве темы доклада наблюдение и изучение образа лидера освободительной борьбы Сюника Давида Бека в школьной системе, чтобы более подробно понять отношение нового поколения к героическим страницам армянской истории и к ее выдающимся деятелям.

Тема актуальна, поскольку сюникский вопрос был и остается актуальным как в прошлом, так и в настоящее время, в силу его региональных и политических обстоятельств. Учителя должны укоренить в памяти поколений важные страницы нашего прошлого и особенно заветное дело Давида Бека, который стоял у истоков освободительной борьбы Сюника. Его заветами руководствовались видные деятели Гарегин Нжде и другие.

Цель доклада - представить путем сравнения и анализа, как преподается эта тема в современной армянской школе, выявить отношение, восприятие и идеи учащихся на основе полевых этнографических материалов - интервью, исследований, источников информации.

Задача данного доклада - сравнить материалы школьных учебников об образе и деятельности Давида Бека, провести экспертное исследование и взять интервью среди учителей и учащихся, чтобы выяснить, как они изучают эту тему во время урока, какие методы и средства используют при объяснении урока, проводит ли учитель мероприятия, игры и есть ли дополнительные материалы и какие-либо предложения по внесению изменений в учебники и обогащению темы.

PRESENTING THE CHARACTER OF DAVID BEK IN THE SCHOOL PROGRAM

Armine Shahbazyan

Memorial Complex of Sardarapat Battle, National Museum
of Armenian Ethnography and History of Liberation Struggle, Researcher
shahbazyan9494@gmail.com

Key words: David Bek, Syunik, liberation struggle, school, teacher, pupil, schoolbook.

David Bek is one of the most outstanding figures of the Syunik liberation struggle and the Armenian history in general. Considering this fact, study and observation of the leader of Syunik liberation struggle David Bek in the school program are chosen as a report topic in order to thoroughly understand the attitude of the new generation towards heroic pages of the Armenian history and prominent figures.

The topic is actual as the Syunik issue was and still remains actual both in the past and at the present time because of its regional and political circumstances. Teachers should root in the memory of generations the important pages of our past and especially the cherished cause of David Bek, who stood at the origins of the liberation struggle of Syunik, whose precepts were guided by the prominent figure Garegin Nzhdeh and others.

The report aims to present through comparison and analysis how the topic is taught at a modern Armenian school, to reveal the attitude, perceptions and ideas of students based on the field ethnographic materials - interviews, researches, sources of information.

The purpose of the report is to compare the information of the school textbooks on the character and activity of David Bek, to conduct researches and take interviews with teachers and students to find out how they study the topic in the classroom, what methods and materials they use when explaining the lesson, whether the teacher holds events, games and if there are any suggestions for making changes to textbooks and enriching the knowledge on the topic.

ՉԻՖԹԱԼԱՐՅԱՆՆԵՐԻ ՏՈՀՄԸ ՈՐՊԵՍ ԿԱՐՆՈ ՉԻՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿՐՈՂ

Գրիգոր Աղանյան

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող

Հիմնաբառեր. Կարին, Ախալցխա, զինագործություն, ՀԱԹ, Չիֆթալարյաններ, զինագործական գործիք, մրցանակ

Հայոց ազգագրության թանգարանում աշխատելու տարիներին ինձ բախտ է վիճակվել 1986-1987թթ. ընթացքում մասնակցել Ախալցխայի գիտարշավներին և հավաքել բավականին հետաքրքիր նյութեր հայկական զինագործության վերաբերյալ: Գրանցված նյութերի արժեքը մեծանում է նրանով, որ որպես բանասաց հանդես է եկել վերջին հայ տոհմիկ զինագործ, արմատներով կարնեցի Փաշիկ (Մկրտիչ-կրտսեր) Հակոբի Չիֆթալարյանը (1900-1990թթ.), ով նույնիսկ կյանքի 9-րդ տասնամյակում շարունակում էր պարապել իր զբաղմունքով: Վարպետ Փաշիկի և ՀԱԹ տնօրինության միջև պայմանավորվածությունների արդյունքում հաջողվեց թանգարան բերել զինագործական գործիքների և հարմարանքների հավաքածուն, որոնց մեջ ամենաարժեքավորը երկթևանի ավանդական փուքսն է, որը բերվել էր Կարինից 1830թ.: Ախալցխայում հաստատված Այվազյան եղբայրները՝ Մկրտիչն ու Օհանեսը, անբաժանել էին և տեղացիները նրանց անվանում էին չիֆթալար (զույգ, երկվորյակ), այստեղից էլ նրանց նոր ազգանվան Չիֆթալարյան ձևը: Չիֆթալարյաններից զատ Ախալցխայում հաստատվեցին Օսմանյան կայսրությունում մեծ համբավ ունեցող այլ տոհմիկ զինագործներ, որոնցից ամենաաչքի ընկնողը սառը զենքի անզուգական վարպետ մահտեսի Գևորգ Բուռունսուզյանն էր: Չիֆթալարյան տոհմի առաջին ներկայացուցիչը, ով մեծ համբավ վաստակեց Ռուսաստանում և նրա սահմաններից դուրս Մկրտիչ /ավագ/ Չիֆթալարյանն էր, ով 1862թ. Լոնդոնի և 1867թ. Փարիզի համաշխարհային ցուցահանդեսներում ներկայացրել է իր պատրաստած հրազենը և արժանացել ոսկե մեդալի: Ավագ Չիֆթալարյանի գործը շարունակեցին նրա Հակոբ և Եղիշե որդիները: Վերջինս երկար չպարապեց զինագործությամբ և սկսեց հրապուրվել տարբեր մեխանիկական սարքեր հնարելով, որոնցից մեղր քամելու հարմարանքը՝ մեխանիկական ցենտրիֆուգան,

միջազգային ցուցահանդեսում մրցանակ ստացավ և պատենտավորվեց: Հայրական արհեստին հավատարիմ մնաց Հակոբ Չիֆթալարյանը, ով իր երկու զավակների՝ Փաշիկի և Արամի հետ Ախալցխայի թուրքական պաշարման ժամանակ «Ջինգեր» մակնիշի կարի մեքենան հարմարեցրել էր փամփուշտի պարկուճ պատրաստելուն: Տոմի վերջին գործող զինագործը Փաշիկ Չիֆթալարյանն էր, ով նաև բարձր որակավորմամբ փականագործ էր, մեխանիկական սարքերի վերանորոգող, բարձրարվեստ ոսկերիչ-արծաթագործ և փորագրիչ էր: Փաշիկ Չիֆթալարյան տաղանդավոր զինագործի ու գյուտարարի մասին ամենախոսուն վկայությունը 1944թ. դեկտեմբերի 14-ի ԽՍՀՄ հրետանու գլխավոր մարշալ Ն.Ն.Վորոնովի հրամանով նրան 300 ռուբլով պարգևատրելն է «հրետանային զենքի կատարելագործման բնագավառում գյուտարարության համար»: Վարպետ Փաշիկի վկայությամբ, խոսքը գնում էր հաուրիցի փակաղակի կատարելագործման մասին:

РОД ЧИФТАЛАРЯНОВ КАК НОСИТЕЛЕЙ ОРУЖЕЙНЫХ ТРАДИЦИЙ КАРИНА

Григор Аганян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
научный сотрудник

Ключевые слова: Карин, Ахалцих, оружейное дело, ГМЭА, Чифталаряны, оружейный инструмент, награда

За годы работы в Армянском этнографическом музее мне повезло в 1986-1987 гг. принять участие в научных экспедициях в Ахалцих и собрать весьма интересный материал относительно армянского оружейного дела. Ценность зафиксированных материалов повышается еще и тем, что в качестве информатора выступал последний оружейник армянского происхождения родом из Карина Пашик (Мкртич младший) Акобович Чифталарян (1900-1990), продолжавший заниматься своей профессией даже на девятом десятилетии жизни. В результате договоренности между мастером Пашиком и администрацией Государственного музея этнографии Армении (ГМЭА) удалось передать в музей коллекцию оружейных инструментов и принадлежностей, наиболее ценным из которых являются традиционные двуручные кузнечные меха, привезенные из Карина в 1830г.. Братья Мкртич и Оганес Айвазяны, поселившиеся в Ахалцихе, были неразлучны и местные жители называли их Чифталар (пара, близнец), отсюда и новая форма их фамилии Чифталаряны. Помимо Чифталарянов, в Ахалцихе поселились и другие родовые оружейники, пользующиеся большим авторитетом в Османской империи, самым заметным из которых был несравненный мастер по изготовлению холодного оружия Геворг Бурунсузян. Первым представителем династии Чифталарянов, получившим большую известность в России и за ее пределами, был Мкртич (старший) Чифталарян, кто представил изготовленное им огнестрельное оружие на всемирных выставках в Лондоне в 1862 г. и в Париже в 1867 г. и был награжден золотой медалью. Дело старшего Чифталаряна продолжили его сыновья Акоп и Егише. Последний недолго занимался оружейным делом и начал увлекаться изобретением различных механических приспособлений, из которых устройство для отжима меда — механическая центрифуга — получило награду на международной выставке и было запатентовано. Акоп Чифталарян остался верен ремеслу своего отца и вместе с двумя сыновьями, Пашиком и Арамом, приспособил швейную машину марки Zinger для изготовления гильз во время турецкой осады Ахалциха. Последним действующим оружейником династии был Пашик Чифталар-

ян, который был также высококвалифицированным слесарем, ремонтником механических устройств, высокохудожественным ювелиром-серебряником и гравировщиком. Самым красноречивым свидетельством о талантливом оружейнике и изобретателе Пашике Чифталаряне было присуждение ему приказом главного маршала артиллерии СССР Н.Н.Воронова от 14 декабря 1944 года 300 рублей «за изобретение в области совершенствования артиллерийского вооружения». По свидетельству мастера Пашика, речь шла об усовершенствовании гаубичного затвора.

THE LINEAGE OF CHIFTALARIANS AS CARRIERS OF CARIN GUNSMITHING TRADITIONS

Grigor Aghanyan

Institute of Archeology and Ethnography NAS RA,

Researcher

Key words: Karin, Akhaltskha, gunsmithing, SEMA, Chiftalarians, weaponry tool, award

During the years of working in the State Ethnographical Museum of Armenia (SEMA), I was lucky to participate in the process of scientific expeditions of Akhaltskha and collecting quite interesting materials on Armenian gunsmithing. The value of the recorded materials is increased by the fact that the last armourer of Armenian origin from Karin Pashik (Mkrtich Jr.) Hakob Chiftalaryan (1900-1990), who continued to practice his profession even in the ninth decade of his life, acted as an informant. As a result of an agreement between master Pashik and the administration of the State Ethnographical Museum of Armenia (SEMA), it was possible to transfer to the museum a collection of weaponry tools and accessories, the most valuable of which is traditional two-handed furs brought from Karin in 1830. The brothers Mkrtich and Hovhannes Ayvazyan, who settled in Akhaltsikhe, were inseparable and the locals called them Chiftalar (pair, twin), hence the new form of their surname Chiftalarians. In addition to the Chiftalarians, other tribal gunsmiths who enjoyed great prestige in the Ottoman Empire settled in Akhaltsikhe, the most notable of which was the incomparable master of bladed weapons, Gevorg Burunsuzyan. The first representative of the Chiftalaryan dynasty, who gained great fame in Russia and abroad, was Mkrtich (senior) Chiftalaryan, who presented the firearms he made at the world exhibitions in London in 1862 and in Paris in 1867 and was awarded a gold medal. The work of the elder Chiftalaryan was continued by his sons Hakob and Yeghishe. The latter was not long engaged in weapons business and began to get involved in the invention of various mechanical devices, from which a device for squeezing honey - a mechanical centrifuge - received an award at an international exhibition and was patented. Hakob Chiftalaryan remained faithful to his father's craft and, together with his two sons, Pashik and Aram, adapted a Zinger brand sewing machine for making cartridge cases during the Turkish siege of Akhaltsikhe. The last active gunsmith of the dynasty was Pashik Chiftalaryan, who was also a highly skilled locksmith, mechanical repairer, highly artistic gold and silversmith and engraver. The most eloquent evidence of the talented gunsmith and inventor Pashik Chiftalaryan was awarded him 300 rubles by order of the Chief Marshal of Artillery of the USSR N. N. Voronov dated December 14, 1944 "for an invention in the field of improving artillery weapons." According to master Pashik, it was about improving the howitzer bolt.

**ՀԱՅՈՑ ԱՂԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՂԳԱՅԻՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱԿՐԹԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ 1978-2004ԹԹ.**

Ալվարդ Գրիգորյան

Խ. Արքովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի
Թանգարանագիտության, գրադարանագիտության և մատենագիտության ամբիոնի դոցենտ,
մանկ. գիտ. թ., Խ. Արքովյանի անվան ՀՊՄՀ պատմության թանգարանի տնօրեն
aspumuseum@gmail.com

Հիմնաբառեր. կրթական հարացույցեր, գաղափարական զենք, տեղեկատվական համա-
կարգ, թանգարանային հաղորդակցություն, երկխոսություն, կրթադաստիարակչական ծրագրեր:

1978-1990-ական թվականներին Հայաստանում այցելուների համար նախատեսված կր-
թական բազմաշերտ ծրագրերի կազմակերպման յուրատիպ դպրոցի էր վերածվել Հայաստանի
ազգագրության պետական թանգարանը, որը հայտնի էր այցելուների տարիքային ու սոցիալա-
կան տարբեր շերտերի համար իրականացվող բազմաբնույթ և բովանդակալից կրթական աշ-
խատանքով, ինչի շնորհիվ էլ 1980-ական թվականներին մտնում էր խորհրդային թանգարան-
ների լավագույն հնգյակի մեջ: Այն դարձել էր Հոկտեմբերյանի (այժմ՝ Արմավիրի մարզ) շրջանի
մշակութային կենտրոն: Տարբեր դպրոցներում, տեխնիկումներում, հիմնարկներում, զորամա-
սերում և գյուղերում թանգարանը կազմակերպում էր «Կուլտուրայի ժողովրդական համալսա-
րանի» դասընթացներ, կինոլեկտորիումներ, ակումբներ, խմբակներ և այլն:

Նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունում՝ 1988թ. աղետաբեր երկրաշարժից հե-
տո, Արցախյան պատերազմի, շրջափակման, էներգետիկ և տնտեսական ճգնաժամերի տարի-
ներին (1991-1995թթ.) թանգարանները հայտնվեցին բարդ կացության մեջ, քանզի դժվար էր
իրականացնել կրթական ծրագրեր նվազագույն ֆինանսավորման և ազգաբնակչության սո-
ցիալ-հոգեբանական բարդ պայմաններում: Թանգարանների գերխնդիրը հավաքածուներն ու
շենքերը պահպանելն էր: Թանգարանային մնացյալ գործառույթները մղվել էին երկրորդ պլան:

Հետագա տարիներին թանգարանային ոլորտի գործունեության բարելավումն ու թանգա-
րանների դերի բարձրացումը նպաստեցին թանգարանում մշակութակրթական ծրագրերի ակ-
տիվացմանը:

**КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОГО
МУЗЕЯ АРМЯНСКОЙ ЭТНОГРАФИИ В 1978-2004 ГГ.**

Алвард Григорян

доцент кафедры музейного дела, библиотековедения и библиографии Армянского
государственного педагогического университета им. Х. Абовяна, канд. пед. наук,
директор Музея истории АГПУ им. Х. Абовяна
aspumuseum@gmail.com

Ключевые слова: образовательные модели, идеологическое оружие, информационная
система, музейная коммуникация, диалог, образовательные программы.

В 1978-1990 годах Государственный музей этнографии Армении превратился в уникальную
школу по организации многоуровневых образовательных программ, известную своей разноплано-
вой и содержательной воспитательной работой для посетителей разного возраста и разных со-

циальных слоев, благодаря чему в 1980-х годах он вошел в пятерку лучших музеев Советского Союза. Он стал культурным центром Октемберяна (ныне Армавирская область). В различных школах, техникумах, учреждениях, воинских частях и селах музей организовывал курсы «Народного университета культуры», кинолектории, кружки, клубы и т.д.

В новой независимой Республике Армения после катастрофического землетрясения, в годы Арцахской войны, блокады, энергетического и экономического кризисов (1991-1995 гг.) музеи оказались в сложном положении, так как при минимальном финансировании и в условиях тяжелого социально-экономического и психологического состояния населения страны трудно было реализовывать образовательные программы. Основной задачей музеев было сохранение коллекций и зданий. Остальные музейные функции отошли на второй план.

В последующие годы совершенствование деятельности музейного сектора и повышение роли музеев способствовало активизации культурно-просветительских программ в музее.

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE NATIONAL MUSEUM OF ARMENIAN ETHNOGRAPHY IN 1978-2004

Alvard Grigoryan

Associate Professor of the Department of Museum Affairs, Library Science and
Bibliography of the Armenian State Pedagogical University after
Kh. Abovyan, Ph.D., Director of the Museum of History of ASPU after Kh. Abovyan
aspumuseum@gmail.com

Key words: educational models, ideological weapon, information system, museum communication, dialogue, cultural and educational programs

In 1978-1990, the State Museum of Ethnography of Armenia turned into a unique school for organizing multi-level educational programs, known for its diverse and meaningful educational work for visitors of different ages and social strata, thanks to which in the 1980s it entered the top five museums of the Soviet Union. It became the cultural center of Hoktemberyan (now Armavir region). In various schools, technical schools, institutions, military units and villages the museum organized courses of the "People's University of Culture", film lectures, circles, clubs, etc.

In the newly independent Republic of Armenia, after the catastrophic earthquake, during the years of the Artsakh war, blockade, energy and economic crises (1991-1995) museums found themselves in a difficult situation, since with minimal funding and in the conditions of a difficult socio-economic and psychological state of the population of the country it was difficult to implement educational programs. The main task of museums was to preserve collections and buildings. Other museum functions faded into the background.

In subsequent years, the improvement of the activities of the museum sector and the enhancement of the role of museums contributed to the activation of cultural and educational programs in the museum.

**ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ «ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԻՐՔԸ» ՈՐՊԵՍ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԿԶԲՆԱԴՐՅՈՒՐ
(ԸՍՏ «ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ»-Ի ՆՅՈՒԹԵՐԻ)**

Լիաննա Գևորգյան

ԿԳՄՍՆ «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ-ի գլխավոր ֆոնդապահ, ՀՊՄՀ թանգարանգիտության, գրադարանագիտության և մատենագիտության ամբիոնի դոցենտ, պ.գ.թ.
e-mail: glp61@mail.ru

Հիմնաբաներ՝ «Տպավորությունների գրքեր», թանգարան, այցելու, գրառում, պատմական հիշողություն, գործառույթ, հույզեր

Յուրաքանչյուր թանգարանում կան «Տպավորությունների գրքեր»: Դրանք լավ թե վատ են կազմված, այցելուների կողմից պահանջված են, թե ոչ, բոլոր դեպքերում դրանք կան: Իսկ ո՞ւմ կամ ինչի՞ համար են այդ գրքերը: Փորձը ցույց է տալիս, որ նույնիսկ թանգարանի աշխատակիցները հազվադեպ են թերթում դրանք, առավել ևս վերլուծում գրառումները: Այսպիսով, գրառումները մնում են չգնահատված պատմական աղբյուր, մինչդեռ դրանք կարևոր սկզբնաղբյուր են թանգարանագիտական ուսումնասիրությունների համար, պարունակում են տեղեկատվության տարբեր շերտեր, որոնք կարող են հետաքրքրել ոչ միայն թանգարանագետներին և թանգարանների պատմության հետազոտողներին, սոցիոլոգներին, շուկայագետներին, այլև գրաֆոլոգներին, հոգեբաններին, փիլիսոփաներին, պատմաբաններին:

Թանգարանն իր բնույթով ստեղծված է պատմական հիշողությունը պահպանելու համար, տպավորությունների գրքերը այդ գործընթացի անբաժանելի մասն են: «Տպավորությունների գրքի» գոյությունը վկայում է այն մասին, որ թանգարանը փակ համակարգ չէ: Տպավորությունների գրքերի գրառումներն արտահայտում են նաև մարդկանց զգացողությունները, հոգեվիճակն ու վերաբերմունքը ինչպես մշակույթի, այնպես էլ տվյալ ժամանակաշրջանի իրադարձությունների վերաբերյալ:

Այսօր այդ դերը փորձում են կատարել նաև թանգարանի կայքում կամ սոցցանցերում կատարված գրառումները:

Հայոց ազգագրության թանգարանի գիտական արխիվում պահվում են «Տպավորությունների գրքի» բազմաթիվ հատորներ, որոնց գրառումները տեղեկություն են պարունակում ոչ միայն թանգարանի ցուցադրության և էքսկուրսիոն աշխատանքների վերաբերյալ, այլև արտահայտում են տվյալ ժամանակաշրջանի տրամադրությունները, պատմական իրադարձությունների վերաբերյալ դիտարկումները, ինչպես նաև առաջարկություններ և ցանկություններ: Մեր կողմից ուսումնասիրվել է Հայոց ազգագրության թանգարանի «Տպավորությունների գրքում» տարբեր լեզուներով շուրջ 350 գրառում՝ կատարված տարբեր ազգությունների, սոցիալական, տարիքային խմբերի ներկայացուցիչների կողմից, որոնք վերլուծվել և դասակարգվել են՝ ըստ թեմատիկ խմբերի:

«КНИГА ОТЗЫВОВ» МУЗЕЯ КАК ПЕРВОИСТОЧНИК ДЛЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ (ПО МАТЕРИАЛАМ МУЗЕЯ ЭТНОГРАФИИ АРМЯН)

Лианна Геворгян

«Служба по охране исторической среды и историко-культурных музеев-заповедников» ГНКО
МОНКС, главный хранитель, Кафедра музееведения, библиотековедения и библиографии
АГПУ, доцент, канд. ист. наук
e-mail: glp61@mail.ru

Ключевые слова: «Книги отзывов», музей, посетитель, запись, историческая память, функции, переживания

В каждом музее есть «Книги отзывов». Они хорошо или плохо оформлены, востребованы посетителями или нет, но они есть. Но для кого или чего они существуют? Опыт показывает, что даже сотрудники музеев редко их просматривают, не говоря уже об анализе записей. Таким образом книги отзывов остаются недооцененным историческим первоисточником. Между тем, книги содержат разные пласты информации, которые могут быть интересны не только социологам, маркетологам и исследователям истории музеев, но и графологам, психологам, философам.

Музей, как институт хранения исторической памяти, хранит и книги отзывов. Сам факт, что в музее есть книга отзывов, говорит о том, что музей это не закрытая система. Записи в книге отзывов также отображают чувства, душевное состояние и отношение людей как к культуре, так и к событиям данного периода.

Сегодня эту роль пытаются выполнять также посты на сайте музея или в социальных сетях.

В архиве Музея этнографии армян хранятся несколько томов «Книги отзывов», записи которых содержат информацию не только об экспозиционно-экскурсионной работе музея, но и выражают настроения данного периода, отношение к историческими событиями, а также предложения и пожелания. Нами изучено около 350 записей в «Книге отзывов» Музея этнографии армян на разных языках, сделанных представителями разных национальностей, социальных и возрастных групп, которые были проанализированы и классифицированы по тематическим группам.

"VISITOR IMPRESSION BOOK" OF THE MUSEUM AS A PRIMARY SOURCE FOR SCIENTIFIC RESEARCH (BASED ON THE MATERIALS OF THE MUSEUM OF ARMENIAN ETHNOGRAPHY)

Lianna Gevorgyan

Associate Professor of the Department of Museology and library science ASPU,
Chief Curator of "Service for the Protection of Historical Environment and Cultural
Museum-Reservations" NCSO, Ph.D in History
e-mail: glp61@mail.ru

Key words –"Visitor Impression Books", museum, visitor, record, historical memory, functions, experiences

Every museum has "Visitor Impression Books". No matter how well or poorly they are decorated, in demand by visitors or not, they are there. But who or what do they exist for? Experience shows that even museum staff rarely look through them, much less analyze the records, which, as a

result remain an underestimated historical primary source. Meanwhile, the books are significant for the museological research and they contain different layers of information that may be of interest not only to sociologists, marketers, museologists and researchers of the history of museums, but also to graphologists, psychologists, philosophers and historians.

The museum, as an institute for the preservation of historical memory, also stores visitor impression books. The very fact that the museum has that kind of book suggests that it is not a closed system. The records in the book also reflect the feelings, state of mind and attitude of people both to the culture and to the events of the given period.

Today, posts on the museum's website or on social networks also try to act as a kind of visitor impression book.

The archive of the Museum of Armenian Ethnography stores several volumes of the "Visitor Impression Books". The records in them contain information not only about the excursions and exhibitions of the museum, but they also express the mood of that period, attitude to historical events, suggestions and wishes. We have studied about 350 records in the "Visitor Impression Books" of the Museum of Armenian Ethnography. They are in different languages, made by representatives of different nationalities, social and age groups, which were analyzed and classified into thematic groups.

ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐ ԲԱՑ ԵՐԿՆՔԻ ՏԱԿ ՀԵՏԱՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ (ԲՈՒԼՂԱՐԱԿԱՆ ՓՈՐՁ)

Սվետլա Դիմիտրովա

Գաբրովոյի բացօթյա թանգարանի տնօրեն, պրոֆեսոր

Հիմնաբաներ՝ թանգարաններ, հետսոցիալիստական շրջան, բուլղարական փորձ, բարեփոխումներ, նոր օրենք, մշակութային ժառանգություն, սահմանների բացում:

Անցած հազարամյակի վերջում Արևելյան Եվրոպայի պետություններն ընդգրկվում են քաղաքական, հասարակական, տնտեսական և մշակութային կյանքի վերակառուցման գործընթացներում: Բուլղարիայում փլուզվել է կառավարման սոցիալիստական համակարգը: Երկկուսակցական վարչակարգը փոխարինվել է բազմակուսակցականով, իսկ տոտալիտար կառույցները՝ ժողովրդավարականով: Բարեփոխումների է ենթարկվել նաև թանգարանային ոլորտը: Ընդունվել է մշակութային ժառանգության մասին նոր օրենք, փոխվում է թանգարանային ցանցի կառուցվածքը, ստեղծվում են մասնավոր թանգարաններ, փակվում են սոցիալիստական բնույթի ցուցադրությունները:

Բուլղարիան ունի մեկ բացօթյա թանգարան և շատ հնագիտական պեղավայրեր: Հետսոցիալիստական ժամանակաշրջանում (քսաներորդ դարի 90 - ականներ-XXI դարի 20-ականներ)՝ շուկայական հարաբերությունների և նոր օրենսդրության արդյունքում, ամեն ինչ ենթարկվում է փոփոխությունների: Մասնավոր նախաձեռնությունների և Եվրոմիության կողմից ֆինանսավորման արդյունքում ստեղծվում են նոր բացօթյա ցուցադրություններ: Դրանք անվանվում են թանգարաններ, թեև դրանց մի մասը այդպես կոչվելու իրավունք չունի, քանի որ գրանցված չի Մշակույթի նախարարությունում: Հետսոցիալիստական շրջանում բացօթյա թանգարանները շարունակում են վայելել այցելուների մեծ հետաքրքրվածությունը: Սակայն սահմանների բացումը ստիպում է նրանց իրականացնել մշտական նորամուծություններ, որպեսզի դառնան մրցունակ ժամանակակից գլոբալ աշխարհում:

МУЗЕИ ПОД ОТКРЫТЫМ НЕБОМ В ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ПЕРИОДЕ (БОЛГАРСКИЙ ОПЫТ)

Светла Димитрова, профессор
Директор Музея под открытым небом в Габрово

Ключевые слова: музеи, постсоциалистический период, болгарский опыт, реформы, новый закон, культурное наследие, открытие границ.

В конце прошедшего тысячелетия государства в Восточной Европе охвачены процессами перестройки политической, общественной, экономической и культурной жизни. В Болгарии распалась социалистическая система управления. Двухпартийный режим заменен многопартийным, тоталитарные структуры – демократическими. Реформы затрагивают и музейное дело. Принят новый закон о культурном наследии, меняется структура музейной сети, создаются частные музеи, закрываются экспозиции, посвященные социалистическому развитию.

В Болгарии есть один музей под открытым небом и много археологических объектов. В постсоциалистический период (90-ые годы XX века – 20-ые годы XXI века) все они проходят через перемены в следствие рыночных условий и нового законодательства. В результате частных инициатив и финансирования со стороны Европейского союза создаются новые экспозиции под открытым небом. Они называются музеями, но некоторые из них не имеют на это никакого права, так как у них нет необходимой регистрации в Министерстве культуры. В постсоциалистическом периоде музеи под открытым небом продолжают пользоваться большим интересом со стороны посетителей. Открытие границ однако заставляет их вводить постоянно новшества, чтобы быть конкурентоспособными в современном глобальном мире.

OPEN-AIR MUSEUMS IN THE POST-SOCIALIST PERIOD (BULGARIAN EXPERIENCE)

Svetla Dimitrova, Prof.
Director of The Open- Air Ethnographic Museum in Gabrovo

Key words: museums, post-socialist period, bulgarian experience, reforms, new law, cultural heritage, opening of borders.

At the end of the last millennium, the States in Eastern Europe were involved in the processes of restructuring political, social, economic and cultural life. The socialist system of government collapsed in Bulgaria. The two-party regime was replaced by a multiparty one, and totalitarian structures were replaced by democratic ones. The reforms affected the museums as well. A new law on cultural heritage was adopted, the structure of the museum chains was changed, private museums were created, exhibitions dedicated to socialist development were closed.

There is one open-air museum and many archaeological sites in Bulgaria. In the post-socialist period (the 90s of the XX century – the 20s of the XXI century), they all went through changes as a result of market conditions and new legislation. Due to private initiatives and funding from the European Union, new open-air exhibitions were held. They are called museums, but some of them have no right to do so, since they do not have the necessary registration in the Ministry of Culture. In the post-socialist period, open-air museums keep being greatly enjoyed by visitors. The opening of borders, however, forces them to constantly innovate in order to be competitive in today's global world.

**ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԳՈՐԳԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐԻՆ
ԲՆՈՐՈՇ ԳՈՐԳԵՐԻ ՏԻՊԵՐԸ /XIX-XX Դ. ՍԿԻԶԲ/**

Աշխունջ Պողոսյան
Մշակութային արժեքների փորձագիտական կենտրոն,
փորձագետ, պ.գ.թ.
ashkhunjoghosyan@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ Վասպուրական, ժողովրդագրություն, վարդակավոր գորգ, բուսածաղկային հորինվածք, «կենաց ծառ», նշանախաչ, միջնաթել, կրկնակի հանգույց:

Սույն զեկուցման մեջ հնարավորինս բացահայտված են Վասպուրականի գորգագործական կենտրոններին բնորոշ գորգերի տիպերն ու դրանց տարածման արեալները: Այդ նպատակով հետազոտվել են տարածաշրջանի պատմագագաթական նկարագրին վերաբերող գրականությունն ու սկզբնաղբյուրները և մեր ձեռքի տակ եղած առաջավորասիական գորգագործական մշակույթին վերաբերող ուսումնասիրությունները: Խնդրո առարկա հարցադրումների բացահայտման հարցում հատկապես կարևորել ենք Հայոց ազգագրության թանգարանի գորգերի, ինչպես նաև այլ թանգարաններում և անհատ քաղաքացիների մոտ պահվող գորգերի հավաքածուները:

Մեզ հետաքրքրող հարցադրումների պարզաբանման համար համառոտակի դիտարկվել են նաև տարածաշրջանում տեղի ունեցած ժողովրդագրական գործընթացներն ու նաև ներկայացրվել դրանց պատմամշակութային հետևանքները: Մասնավորապես անդրադարձ է արված XIX դարում տարածաշրջանի բնակչության կազմում մեծամասնություն կազմած քրդական ցեղերին բնորոշ գորգագործական ավանդույթներին: Այդ բոլորի պատմահամեմատական համադրումը հնարավորություն է ընձեռել որոշակի պատկերացում կազմել Վասպուրականի հայոց գորգագործական կենտրոններին բնորոշ տեխնիկատեխնոլոգիական, գեղազարդման համակարգերի տարրերի ու գուներանգների հետ կապված ավանդույթների մասին: Հնարավորինս պատմահամեմատական հետազոտություններ ենք իրականացրել նաև քրդական գորգագործական մշակույթի ավանդույթների վերաբերյալ: Նախնական հետազոտությունների արդյունքում արված բացահայտումներից ելնելով ու նաև հաշվի առնելով զեկուցման ծավալային հնարավորությունները, նպատակահարմար ենք գտնում այստեղ ներկայացնել միայն բուսածաղկային հորինվածքներով գեղազարդված գորգերի տիպերը: Ընդհանուր առմամբ դրանք չորսն են, ունեն նաև տարբերակներ և հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմել այդ խմբին պատկանող վասպուրականյան գորգերի առանձնահատկությունների մասին: Բացահայտված է նաև արտերկրի գորգագետների կողմից խնդրո առարկա տարածաշրջանում ստեղծված գորգերի մի սովոր մասին քրդական ծագում վերագրելու տեսակետների անհիմն լինելն ու ընդհանրապես այդտեղ ձևավորված գորգագործական մշակույթի ավանդույթներում հայոց ունեցած առանցքային դերի անտեսումը:

ТИПЫ КОВРОВ В КОВРОТКАЦКИХ ЦЕНТРАХ ВАСПУРАКАНА /XIX- НАЧ. XX ВВ./

Ашхундж Погосян
Экспертный центр культурных ценностей,
эксперт, канд. исторических наук
ashkhunjoghosyan@gmail.com

Ключевые слова: Васпуракан, ковер с розетками, растительно-цветочный узор, «древо жизни», миндалевидный узор, уток, двойной узел.

В данной статье выявлены типы ковров, характерных для центров ковроткачества Васпуракана, и, по возможности, представлены ареалы их распространения. С этой целью исследованы соответствующие источники и научная литература, относящиеся к историко-этнографическому описанию региона, и вообще, исследования по традиционному ковроткачеству Передней Азии. Как первоисточники особую значимость имеют коллекции ковров Музея этнографии Армении и других музеев Армении, а также ковры хранящиеся у частных коллекционеров.

Для раскрытия интересующих нас вопросов рассмотрены демографические процессы, происходившие в регионе, а также представлены их историко-культурные последствия. Особо были затронуты традиции ковроделия, характерные для курдских племен, составлявших в XIX веке большинство населения данного региона. Историко-сравнительное сопоставление разнородных фактов позволило нам составить определенное представление о традициях, связанных с технико-технологическими особенностями, декоративно-композиционной системы и цветовой гаммы, характерных для ковроткацких центров Васпуракана. По мере возможности, мы также провели историко-сравнительные исследования традиций ковроткачества курдских племен. Основываясь на выводах, сделанных в результате предварительных исследований, а также принимая во внимание объем статьи, считаем целесообразным представить здесь только типы ковров с растительно-цветочными композициями. В целом, нами выделены четырнадцать типов этой группы, которые дают возможность составить определенное представление об особенностях ковроткачества Васпуракана. В статье также раскрывается необоснованность мнений зарубежных ковроведов, приписывающих курдское происхождение коврам, созданным в рассматриваемом регионе, и вообще игнорирующих ключевую роль армян в сложившихся там традициях ковроткацкой культуры.

TYPES OF CARPETS CHARACTERISTIC TO THE CARPET-MAKING CENTERS OF VASPURAKAN /XIX-XX centuries/

Ashkhunj Poghosyan
Expert Center of Cultural Values, expert, PhD in history
ashkhunjoghosyan@gmail.com

Key words: Vaspurakan, demographics, rosette carpet, floral composition, "tree of life", Boteh pattern, weft, double knot.

This article reveals the types of carpets typical of Vaspurakan carpet centers and their areas of distribution. For this purpose, the literature and sources related to the historical-ethnographic des-

cription of the region and the studies related to the Near East Asian carpet culture were investigated. In this process, we have given particular importance to the carpet collections of the Museum of Armenian Ethnography, as well as carpet collections kept in other museums and by private owners.

In order to clarify the issues of interest, the demographic processes that took place in the region and their historical and cultural consequences were also briefly studied. The carpet-making traditions characteristic of the Kurdish tribes, which formed the majority of the region's population in the 19th century, were specifically addressed. The historical and comparative comparison of all of them has made it possible to get a certain idea about the traditions related to the technical-technological, decoration system elements and colors characteristic of the Armenian carpet-making centers of Vaspurakan. We have also carried out historical and comparative research on the traditions of Kurdish carpet weaving culture. Based on the findings made as a result of preliminary research and also taking into account the scope of the article, we consider presenting only the types of carpets decorated with floral designs. In general, there are four of them and they have different types. They give an opportunity to get an idea about the features of the Vaspurakan carpets belonging to the group. The article also reveals the groundlessness of the opinions of foreign carpet experts attributing a Kurdish origin to some of the carpets created in the region in question, and generally ignoring the key role played by Armenians in the traditions of the carpet-making culture formed there.

ԲԱՐՍԵՂ ԹՈՒՂԱՃՅԱՆԻ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒԻ ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔԸ

Գալյա Դավիդովա

Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարան, բաժնի վարիչ
galya.davidova.60@gmail.com

Հիմնաբառեր¹ հավաքածու, կոնդակ, կաթողիկոս, արքեպիսկոպոս, Պատրիարքարան, թանգարան, եկեղեցական:

Հայոց ազգագրության թանգարանում պահպանվում է թուրքահայ բանասեր, բառարանագիր Բարսեղ Միքայելի Թուղլաճյանի (1933-2016) հավաքածուն: Նրա գրական անունն է Փարս Թուղլաչի:

Բարսեղ Թուղլաճյանի հավաքածուն շատ հարուստ և արժեքավոր է: Այն բաղկացած է հազար վեց հարյուրից ավելի հայերեն (հայ գրողների ստեղծագործություններ, հայ մշակույթի, հայկական գավառների պատմության, հայ իրավունքի և իրավաբանության վերաբերյալ) և 830-ից ավելի օտարալեզու (անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, ռուսերեն, իսպաներեն, իտալերեն, պարսկերեն, թուրքերեն) գրքերից, գրքույկներից, կրթության և վարժարանների վերաբերյալ նյութերից, ինչպես նաև մի քանի տասնյակից ավելի արժեքավոր փաստաթղթերից: Հավաքածուի ուշագրավ փաստաթղթերից են պատմական, մշակութային արժեք ունեցող, բնօրինակ եկեղեցական (23) կոնդակները: Այս կոնդակներից մի քանիսն ուղղված են Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքին, Տեղապահ Տ. Գևորգ Արքեպիսկոպոս Արսլանյանին: Պատմական նշանակության այս ուղերձները Տ. Գևորգ Արքեպիսկոպոս Արսլանյանի ձեռամբ է հասել Բ. Թուղլաչյանին: Դրանք գրված են աստվածաբաններ, հայագետներ, Առաքելական եկեղեցու մեծ տեսաբաններ, հայոց եկեղեցու նվիրյալներ, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ Գևորգ Ե Սուրենյանցի, Գևորգ Զ Չորեքյանի, Վազգեն Ա Բուխարեստցու, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Ամենայն

Հայոց կաթողիկոս Սահակ Բ Խապայանի, Կոստանդնուպոլսի հայոց պատրիարք Եղիշե արքեպիսկոպոս Դուրյանի, Մաղաքիա պատրիարք Օրմանյանի, Պողոս վարդապետ Մարուշյանի կողմից: Ամենահները 1845թ.(Կ. Պոլսի պատրիարքարանի Պողոս վարդապետ Մարուշյանի) և 1899թ. (Մաղաքիա պատրիարք Օրմանյանի) կոնդակներն են: Կան և՛ ձեռագիր և՛ տպագիր հայրապետական թղթեր: Դրանք գեղազարդված են հայկական մանրանկարչության ոճով և Հայոց եկեղեցուն բնորոշ խորհրդանիշներով (զավազան, խույր, խաչ)՝ հաճախ առկա է կաթողիկոսի կնիքը:

200-ից ավելի լուսանկարների շարքում կա արժեքավոր մի լուսանկար, որտեղ Գևորգ Ե Սուրենյանցն է ժամանակաշրջանի հայ հոգևորականների վերնախավի, ինչպես նաև եկեղեցու բարերարների հետ:

Այս նյութերը կարևոր համալրում են ՀԱԹ-ի «Փաստաթուղթ» և «Լուսանկար», ինչպես նաև թանգարանի գրադարանային հավաքածուներում:

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ ЦЕННОСТЬ КОЛЛЕКЦИИ БАРСЕГА ТУГЛАДЖЯНА

Галя Давыдова

Мемориальный комплекс Сардарпатской битвы, Национальный музей этнографии и истории освободительной борьбы армян, зав. отделом
galya.davidova.60@gmail.com

Ключевые слова: коллекция, кондак, Католикос, Архиепископ, Патриархат, музей, церковный.

В Музее этнографии армян хранится коллекция турецкого армянина, филолога, лексикографа Барсега Микаеловича Тугладжяна (1933-2016). Его псевдоним - Парс Туглачи.

Коллекция Барсега Туглачяна очень богата и ценна. Она состоит из более чем 1600 книг на армянском языке (произведения армянских авторов об армянской культуре, истории армянских провинций, армянском праве и юриспруденции) и 830 книг на иностранных языках (английском, французском, немецком, русском, испанском, итальянском, персидском, турецком), брошюры, данных об образовании и гимназиях, а также десятков ценные документы.

Наиболее примечательными документами коллекции являются подлинные церковные кондаки (официальное послание армянского католикоса), представляющие историческую и культурную ценность. Ценными образцами коллекции Барсега Тугладжяна являются подлинные церковные кондаки (23). Некоторые из этих кондаков адресованы и посвящены Патриарху Константинополя, наместнику Архиепископу Геворгу Арсланяну. Эти документы исторического значения передал Б. Тухлачи Архиепископ Геворг Арсланян. Они были написаны богословами, арменоведами, великими теоретиками Апостольской церкви, приверженцами Армянской Церкви, католикосами Всех Армян Геворгом V Суренянцем, Геворгом VI Чорекчяном и Вазгеном I Бухарестским, Католикосом Всех Армян Великого Дома Киликийского Сааком II Хапаяном, армянским патриархом Константинополя архиепископом Егише Дуряном, патриархом Магакией Орманяном, архимандритом Погосом Марушяном. Самыми старыми из них являются кондак 1845г. (написанный архимандритом Константинопольского патриархата Погосом Марушяном) и кондак 1899г. (написанный патриархом Малахией Орманяном). Есть как рукописные, так и печатные кондаки. Они проиллюстрированы в стиле армянских миниатюр и символов, характерных для Армянской церкви (посох, митра, крест), часто с печатью Католикоса.

Среди более чем 200 фотографий есть одна ценная фотография, на которой изображен Геворг V Суренянц с элитой армянского духовенства того времени, а также с благотворителями церкви. Эти материалы являются важным дополнением к "Документ" и "Фото", а также к библиотечным коллекциям музея.

HISTORICAL -CULTURAL VALUE OF THE BARSEGH TUGLADJIAN COLLECTION

Galya Davydova

Memorial complex of Sardarapat battle, National museum of Armenian ethnography and history of the liberation struggle, Head of Department
galya.davidova.60@gmail.com

Key words: collection, kondak, Catholicos, Archbishop, Patriarchate, museum, ecclesiastical

The Museum of Armenian Ethnography houses a collection of Turkish Armenian philologist, lexicographer Barsegh Mikael Tughladjyan (1933-2016). His pseudonym is Pars Tughlachi.

The collection of Barsegh Tughladjyan works is very rich and valuable. It consists of more than 1600 Armenian (works by Armenian authors about Armenian culture, history of Armenian provinces, Armenian law and jurisprudence) and 830 foreign-language (English, French, German, Russian, Spanish, Italian, Persian, Turkish) books, brochures, data on education and gymnasiums and dozens of valuable documents.

Among the most notable documents of the collection are the original copies of church kontakia which are of historical and cultural value. The valuable items in the collection of Barsegh Tughladjyan are the 23 original copies of church kontakia. Some of those kontakia are addressed and dedicated to the Patriarch of Constantinople, Vicar Archbishop Gevorg Arslanyan. These documents of historical significance were handed over to B. Tughladjyan by Archbishop Gevorg Arslanyan. They are written by theologians, Armenologists, great theorists of the Apostolic Church, adherents of the Armenian Church, Catholicoi of All Armenians Gevorg V Surenyants, Gevorg VI Chorekchyan, Vazgen I, Catholicos of Cilicia of the Armenian Apostolic Church Sahak II Khabayan, Armenian Patriarch of Jerusalem Archbishop Yeghishe Duryan, Armenian Patriarch of Constantinople Malachia Ormanyan and Archimandrite Poghos Marushyan. The oldest among them are the kontakia by Archimandrite of the Patriarchate of Constantinople Poghos Marushyan written in 1845 and by Patriarch Malachia Ormanyan written in 1899. There are both handwritten and printed kontakia. They are illustrated in the style of Armenian miniatures and symbols characteristic of the Armenian Church (staff, mitre, cross) often with the seal of the Catholicos.

Among more than 200 photographs there is a valuable photo depicting Gevorg V Surenyants together with the elite of the Armenian clergy of that time, as well as with benefactors-manufacturers and trustees of the church.

These items are a significant complementation to the "Document" and "Photo", as well as library collections of the museum.

**ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ԽԱՉԿԱՐ
ԱՍԵՂՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒՆ**

Կարինե Բազեյան
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն,
ավագ գիտաշխատող, պ.գ.թ.
bazeyan60@mail.ru

Հիմնարաներ¹ ասեղնագործություն, տեխնիկատեխնոլոգիական, հավաքածու, թանգարան, խաչկար, կենցաղային առարկաներ, Շիրակ, Ջավախք

Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարանն ունի ասեղնագործ աշխատանքների մեծաթիվ և հետաքրքիր հավաքածու, որը թվագրվում է XVIII-XX դարերով և ընդգրկում է Հայաստանի գրեթե բոլոր պատմա-ազգագրական շրջաններն իրենց ողջ տեսականիով: Տեխնիկատեխնոլոգիական առումով այստեղ ներկայացված են հայկական ասեղնագործության մեջ հայտնի բոլոր կարատեսակները, գործառությանին առումով՝ կիրառական ողջ բազմազանությունը: Ցավոք թանգարանի ասեղնագործության հարուստ հավաքածուն դեռևս ըստ արժանվույն չի ուսումնասիրվել ու լուսաբանվել: Այդ բացը լրացնելուն է ուղղված սույն հոդվածը, որը վերաբերում է դրա մի հատվածի՝ զուտ խաչկարով արված բանվածքների վերլուծությանը:

Զեկուցումը նվիրված է խաչկարով արված ասեղնագործ աշխատանքներին, որոնք ներկայացվելու են հիմնվելով դրանց ժամանակագրական, ծագումնաբանական, կիրառական, գեղազարդման առանձնահատկություններին: Ժամանակագրական առումով հավաքածուում մեծ թիվ են կազմում XIX դ. վերջի և XX դ. սկզբների բանվածքները: Տարածված լինելով պատմական Հայաստանի բոլոր ազգագրական շրջաններում, XIX դարի վերջին- XX դարի առաջին կեսին առանձնապես գործածվել է Շիրակում և Ջավախքում: Ըստ առարկայական բաժանման առանձնացրել ենք տարբեր չափերի պատի դեկորատիվ զարդերը կամ սրահակները, այդ թվում գորգանման ասեղնագործությունները, բարձերի/թիկնաբարձերի (մութաքա) երեսները, աթոռի բարձիկները, ասեղի բարձիկները, սփռոցները, անձեռոցիկները, տարաբնույթ այլ ծածկոցները, վարագույրները, մաշիկի երեսները, հագուստի ասեղնագործ մասերը, կանանց ավանդական տարազամասերը և մի քանի այլ կենցաղային փոքրիկ առարկաներ: Խաչկարով արված բանվածքների մեջ դրսևորվում են հայկական ավանդական ասեղնագործության, գորգագործության ու կարպետագործության ամենասերտ աղերսներն ու ընդհանրությունները:

КОЛЛЕКЦИЯ ВЫШИВОК КРЕСТОМ АРМЯНСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО МУЗЕЯ

Карине Базеян
Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА,
старший научный сотрудник, к.и.н.
bazeyan60@mail.ru

Ключевые слова: вышивка, технико-технологический, коллекция, музей, вышивка крестом, бытовые предметы, Ширак, Джавахк.

Мемориал Сардарapatской битвы, Национальный музей этнографии и истории освободительной борьбы Армении располагают большой и интересной коллекцией рукоделия, которая

восходит к XVIII-XX векам и охватывает почти все историко-этнографические регионы Армении в их полном объеме. С технико-технологической точки зрения здесь представлены все разновидности швов, известные в армянской вышивке, с функциональной точки зрения - все разнообразие применения. К сожалению, богатая музейная коллекция рукоделия еще не изучена и не освещена должным образом. Доклад посвящен текстильным изделиям, вышитым крестом, которые будут представлены по их хронологическим, генеалогическим, прикладным, декоративным признакам.

С хронологической точки зрения в коллекции большое количество образцов относятся к концу XIX - началу XX века. Будучи широко распространенными во всех этнографических районах исторической Армении, в конце XIX и первой половине XX века они особенно использовались в Шираке и Джавахке. С предметной точки зрения мы выделили декоративные настенные украшения или салфетки разных размеров, в том числе ковровые вышивки, подушки/диванные подушки (мутака), подушки для стульев, подушки для булавок и игл, скатерти, платки, различные покрывала, шторы, поверхность тапочек, вышитые части женской одежды, традиционного костюма и некоторые другие мелкие предметы быта.

В тканях, вышитых крестом, проявляются самые характерные черты и общности традиционной армянской вышивки и ковроткачества.

CROSS-STITCH COLLECTION OF THE ARMENIAN ETHNOGRAPHIC MUSEUM

Karine Bazeyan
Shirak Armenological Research Center of NAS RA,
Senior Researcher, Ph.D
bazeyan60@mail.ru

Key words: embroidery, technical-technological, collection, museum, cross-stitch, household items, Shirak, Javakhk.

The National Museum of Ethnography and the History of the Liberation Struggle of Armenia have a large and interesting collection of handicrafts that dates back to the XVIII-XX centuries and covers almost all historical and ethnographic regions of Armenia in their entirety. From a technical and technological point of view, all types of stitches known in Armenian embroidery are presented here, from a functional point of view also all the variety of applications is presented. Unfortunately, the rich museum collection of handicrafts has not yet been studied and adequately covered. The report is devoted to cross-stitch embroidered works, which will be presented according to their chronological, genealogical, applied, decorative features.

From a chronological point of view, a large number of specimens in the collection date back to the late XIX and early XX centuries. Being widespread in all ethnographic regions of historical Armenia, at the end of the 19th and the first half of the XX century they were especially used in Shirak and Javakhk. From a subject point of view, we have identified wall decorations or napkins in various sizes, including carpet embroidery, pillows/sofa cushions (mutaka), chair cushions, pin and needle cushions, tablecloths, handkerchiefs, various bedspreads, curtains, slippers surface, embroidered parts of women's clothing, traditional costume and some other small household items.

In the fabrics embroidered with a cross-stitch, the most characteristic features and commonalities of traditional Armenian embroidery and carpet weaving are manifested.

**ՀԱՉԱՐԱՇԵՆ ՏԱՆԻՔՆԵՐՈՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՏՆԵՐԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆԱՑՈՒՄԸ
ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՎ ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

Կարինե Երիցյան

Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության և
ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարան, գիտաշխատող
karine.yeritsyan6@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ նյութական մշակույթ, ավանդական բնակելի տուն, հազարաշեն, պատմա-
մշակութային հուշարձան, հուշարձանացում, ճարտարապետական լուծումներ, զբոսաշրջություն

Ձեկուցման մեջ ներկայացվելու է հայկական ժողովրդական ավանդական տների լայն
տարածում ունեցող տիպի՝ գլխատան ծածկի՝ հազարաշենի կառուցման առանձնահատկու-
թյունների և եղանակների, ինչպես նաև պատմազգագրական մարզերում դրանց տարածվա-
ծության աստիճանը:

21-րդ դարում կենցաղային պայմանների փոփոխման արդյունքում, ինչպես նաև հաշվի
առնելով քաղաքաշինական արդի միտումները, որոնցում տեղ չեն գտել ժողովրդական բնակե-
լի տների և ծածկերի կառուցման նախկին ավանդույթները, վերջիններիս պահպանման և դր-
սևորման լավագույն միջոց կարելի է համարել ինչպես թանգարանային ցուցադրությունների
կազմակերպումը, այնպես էլ դրանց վերածումը պատմամշակութային հուշարձանի: Այս գոր-
ծընթացի հիմքը դրվել է դեռ խորհրդային տարիներին և որոշակի առումով շարունակվել հետ-
խորհրդային շրջանում:

Հազարաշեն տանիքով կառույցներ որպես պատմամշակութային հուշարձանի վառ և լա-
վագույն օրինակներից է Հայոց ազգագրության թանգարանի շենքը, իր եռազմբեթ հազարա-
շեն տանիքով, որը հայտնի ճարտարապետ Ռաֆայել Իսրայելյանի մտքի թռիչքն է:

Հայտնի են հազարաշեն տանիքով շինությունների մի շարք օրինակներ Հայաստանի
Հանրապետության տարբեր մարզերում և զեկույցում կներկայացվի դրանցից մի քանիսը:

Կդիտարկվի հազարաշեն տանիքով կառույցների որպես հուշարձան և որպես պատմա-
մշակութային արժեք պահպանելու կարևորությունը:

Կարևոր է նաև քննարկել նախորդ դարերից մեզ հասած հազարաշեն կառույցների պահ-
պանության և հանրության կողմից դրանց գործուն զբոսաշրջային երթուղիներում ընդգրկելու և որ-
պես հուշարձան համայնքի կողմից արժևորելու հիմնախնդիրը ու ընկալելու անհրաժեշտությունը:

**МОНУМЕНТАЛЦИЯ НАРОДНОГО ДОМА С ПОКРЫТИЕМ
«ХАЗАРАШЕН» В СОВЕТСКОЙ И ПОСТСОВЕТСКОЙ АРМЕНИИ**

Карине Ерицян

Мемориальный комплекс сардарapatской битвы, национальный музей
этнографии армян и истории освободительной борьбы, научный сотрудник
karine.yeritsyan6@gmail.com

Ключевые слова: материальная культура, традиционный жилой дом, тысячелетняя, мо-
нументализация, архитектурные решения, туризм

Цель данного доклада – представить особенности и методы строительства широко распространенного типа перекрытия «Хазарашен» (тысячакладка) традиционного армянского народного жилого комплекса «Глхатун», а также степень его распространенности в историко-этнографических областях Аармении.

В результате изменений условий жизни в XXI веке старые традиции строительства народных жилых комплексов и перекрытий не были сохранены в современных тенденциях градостроительства. Поэтому лучшим способом сохранения традиционного жилища можно могут быть как музейные экспозиции, так и так и историко-культурная монументализация таких жилищ. Этот процесс начался в еще советские годы и в некоторой степени продолжился в постсоветский период.

Одним из наиболее заметных и лучших примеров сооружения данного типа, как историко-культурного памятника, является здание Музея этнографии армян с трехкупольным перекрытием «Хазарашен», которое является полетом мысли известного архитектора Рафаэля Исраеляна.

В различных регионах Республики Армения известен ряд зданий с перекрытиями тпа «Хазарашен». В докладе будут представлены некоторые из них. Также будет рассмотрена важность сохранения сооружений с перекрытиями хазарашен, как памятника и как историко-культурной ценности.

Также важно обсудить проблему сохранения жилищ с перекрытием “Хазарашен”, дошедших до нас из прошлых веков, включения их в туристические маршруты, а также обсудить проблему необходимости того, чтобы общины воспринимали их как архитектурные памятники.

MONUMENTALIZATION OF TRADITIONAL HOUSES WITH “HAZARASHEN” ROOFS IN SOVIET AND POST-SOVIET ARMENIA

Karine Yeritsyan

Memorial Complex of Sardarapat Battle, National Museum of
Armenian Ethnography and History of Liberal Struggle, Researcher
karine.yeritsyan6@gmail.com

Key words: material culture, traditional dwelling house, “hazaraeshen”/thousand pieces of wood, monumentalization, architectural solutions, tourism

The aim of this report is to present the features and methods of construction of the widespread type of “Hazarashen” (thousand-laying) roofing of the Armenian traditional dwelling “Glkhatun”, as well as the historical and ethnographic regions of Armenia, where such houses were typical.

The old traditions of the construction of folk dwellings and roofs have not been preserved in modern urban planning trends as a result of changes in living conditions in the XXI century. Therefore, the best way to preserve a traditional dwelling can be both the museum expositions and the historical-cultural monumentalization of such dwellings. This process started in the Soviet years and continued in the post-Soviet period to some extent.

One of the most notable and best examples of this type of dwellings as a historical-cultural monument is the building of the Museum of Armenian Ethnography with a three-dome “Hazarashen” skylight, which is the genius idea of the known architect Raphael Israyelyan.

A number of buildings with “Hazarashen” roofs are known in various regions of the Republic of Armenia. The report will present some of them.

The houses with “hazarashen” roofs have come down to us from the past centuries. So it is also important to discuss the issue of preserving these dwellings as historical-cultural values, to include them in tourist routes, as well as to discuss the issue of the need for the communities to perceive them as monuments.

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԷՊՈՍԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒՆԵՐՈՒՄ

Վիկտորյա Մուրադյան

Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարան, կրտսեր գիտաշխատող
viktorya.muradyan@list.ru

Հիմնաբառեր՝ «Սասնա ծռեր», էպոսի մոտիվներ, արվեստ, սկզբնաղբյուրներ, քանդակ, թանգարանային հավաքածու, զարդանախշ, ցուցադրություն:

«Սասնա ծռեր» էպոսը հայ բանահյուսական մտքի պսակն է, որը կրում է խիստ ազգային դիմագիծ և շնչում հայկականությամբ: Մշտարդի այս ստեղծագործությունը, դառնալով ներշնչանքի աղբյուր, ամենատարբեր դրսևորումներով արտացոլվել է հայ ժողովրդի մշակույթում: Աշխատանքի նպատակը Հայոց ազգագրության թանգարանի հավաքածուներում հայ ժողովրդական էպոսի թեմայով ու մոտիվներով թանգարանային առարկաների ուսումնասիրությունն է, դրանց արժևորումը որպես ցուցադրական նյութ:

Ներկայացնում ենք Հայոց ազգագրության թանգարանի հավաքածուներում էպոսին առնչվող թանգարանային առարկաների նկարագիրը և բնութագիրը՝ դասակարգելով ըստ իրենց սկզբնաղբյուրային տիպի: Անդրադառնում ենք թանգարանային այդ առարկաների նյութին, պատրաստման եղանակին և զարդանախշման համակարգին:

Ցուցանմուշները մեծ մասամբ դեկորատիվ-կիրառական արվեստի նմուշներ են: Դրանք դիտարկվում են որպես հայ ժողովրդական էպոսի նորովի մեկնաբանություն և արդիականացման դրսևորում:

«Սասնա ծռեր» էպոսի թեմայով ու մոտիվներով թանգարանային առարկաները թանգարանի ժողովածուում մեծաթիվ չեն, սակայն արժեքավոր նյութեր են էպոսի ցուցադրության հնարավորության տեսանկյունից: Պահպանվում են թանգարանի «Հոգևոր մշակույթ», «Թանկարժեք մետաղ», «Ազգագրություն և կենցաղ», «Փաստաթուղթ» պահոցներում: Հայոց ազգագրության թանգարանում էպոսի թեմայով առանձին ցուցանմուշների առկայությունը հիմնական ցուցադրությունում խոսում է «Սասնա ծռեր» էպոսի ցուցադրության կարևորության մասին:

Կարևոր ենք համարում «Սասնա ծռեր» էպոսին առնչվող թանգարանային առարկաների հիմամբ և նոր նյութերի համալրմամբ հիմնական ցուցադրության հոգևոր մշակույթի բաժնում թեմային նվիրված ցուցադրական համալիրի ստեղծումը՝ որպես ազգագրական թանգարանին հատուկ ցուցադրության բաղկացուցիչ մաս:

ПРОЯВЛЕНИЯ АРМЯНСКОГО НАРОДНОГО ЭПОСА В КОЛЛЕКЦИЯХ МУЗЕЯ ЭТНОГРАФИИ АРМЯН

Виктория Мурадян

Мемориальный комплекс Сардарпатской битвы, Национальный музей
этнографии армян и истории освободительной борьбы, младший научный сотрудник
viktorya.muradyan@list.ru

Ключевые слова: “Сасунские удальцы”, мотивы эпоса, искусство, источники, скульптура, музейная коллекция, орнамент, экспозиция.

Эпос “Сасунские удальцы” является венцом армянской фольклорной мысли, в которой ярко выражен национальный аспект. Став источником вдохновения, это актуальное произведение отражалась в культуре армянского народа в различных проявлениях. Целью работы является изучение музейных предметов на тему и мотивы армянского народного эпоса в коллекциях Музея этнографии армян, их оценка в качестве демонстрационного материала.

В докладе представлены описания и характеристики музейных экспонатов на тему национального эпоса из коллекций Музея этнографии армян, классифицируя их по типу первоисточника. Обсуждаются материалы, способ изготовления и система орнаментации этих музейных предметов.

Экспонаты в основном являются произведениями декоративно-прикладного искусства. Они рассматриваются как новая интерпретация и проявление модернизации армянского народного эпоса.

В коллекциях музея немного музейных предметов на тему эпоса «Сасунские удальцы», но они являются ценными образцами с точки зрения возможности демонстрации эпоса. Эти предметы хранятся в фондах музея «Духовная культура», «Драгоценный металл», «Этнография, быт-1», «Документ». Наличие в основной экспозиции Музея этнографии армян экспонатов на тему эпоса «Сасунские удальцы» говорит о важности демонстрации этого вида народного творчества.

Мы считаем важным создать демонстрационный комплекс в разделе «Духовная культура» основной экспозиции на тему эпоса «Сасунские удальцы», основанный на музейных предметах, а также с добавлением новых приобретений, как неотъемлемую часть основной экспозиции этнографического музея.

MANIFESTATIONS OF THE ARMENIAN FOLK EPIC IN THE COLLECTIONS OF THE ARMENIAN ETHNOGRAPHY MUSEUM

Viktorya Muradyan

Memorial Complex of Sardarapat Battle, National Museum of
Armenian Ethnography and History of Liberation Struggle, Junior Researcher
viktorya.muradyan@list.ru

Key words: «Sasna Tsrer», epic motifs, art, sources, sculpture, museum collection, ornament, exhibition.

The epic “Sasna Tsrer” is the crown of Armenian folkloric thought, which has a strong national aspect. This always up-to-date work, becoming a source of inspiration, has been expressed in the

culture of the Armenian people in various manifestations. The purpose of the work is the study of museum objects with the theme and motifs of the Armenian folk epic in the collections of the Museum of Armenian Ethnography, their evaluation as an exhibition material.

We present the description and characteristics of the museum objects related to the Epic in the collections of the Armenian Ethnography Museum, classifying them according to their source type. We refer to the material, the method of preparation and the decoration system of these museum objects.

The exhibits are mostly decorative-applied art pieces. They are considered as a new interpretation of the Armenian folk epic and a manifestation of modernization.

Museum objects with the theme and motifs of the “Sasna Tsrer” epic are not numerous in the museum’s collection, but they are valuable materials from the point of view of the possibility of displaying the epic. It is kept in the museum “Spiritual culture”, “Precious metal”, “Ethnography, household”, “Document” repositories. In the Museum of Armenian Ethnography, the place of epic-themed exhibits in the main exhibition shows the importance demonstrations of the “Sasna Tsrer” epic.

We consider it important to create an exhibition complex dedicated to the theme in the spiritual culture section of the main exhibition, based on the museum objects related to the “Sasna Tsrer” epic, and with the addition of new materials, as an integral part of the exhibition specific to the ethnographic museum.

ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Խաչատրյան Մանե

Հայաստանի Եվրոպական համալսարան, դասախոս
manekhachatryan92@yahoo.com

Հիմնաբառեր՝ մշակույթ, հասարակություն, մարդաբանություն, հայեցակարգ, սոցիալական, ազգեր, հայկական:

Մշակույթը հասարակության և մարդու պատմական զարգացման որոշակի մակարդակ է, որն արտահայտվում է մարդկանց գործունեության և կյանքի կազմակերպման ձևերով ու տիպերով: Հասկացությունն օգտագործվում է որոշակի պատմական դարաշրջանների, հասարակական-տնտեսական հասարակարգերի, ազգությունների, ազգերի, ինչպես նաև կյանքի ու գործունեության առանձնահատուկ եղանակների զարգացման մակարդակը բնութագրելու համար: Մշակույթը կենտրոնական հայեցակարգ է մարդաբանության մեջ և ներառում է այն բոլոր երևույթները, որ սոցիալական ուսուցման միջոցով փոխանցվում են մարդկային հասարակություններում:

Հայաստանի Հանրապետության մշակութային քաղաքականությունը հիմնվում է մի քանի ելակետների վրա: Դրանցից առաջինը խրախուսվում է պատմական արդարության վերականգնումը: Հայկական մշակույթը ստեղծվել է հայ բնօրրանում՝ Հայկական լեռնաշխարհում, սակայն հանգամանքների հարկադրմամբ ցրվել է աշխարհով մեկ և այսօր զարգանում է ոչ միայն պատմական տարածքների մեկ տասներորդ մասում, այլև այն բոլոր գաղթօջախներում, ուր ճակատագիրը հասցրել է հայության բեկորներին: ԱՄՆ-ի, Կանադայի, Լատինական Ամերիկայի, Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի, Մեծ Բրիտանիայի, Հունաստանի, Լիբանանի, Սիրիայի, Իրանի և բազմաթիվ այլ տերությունների հովանու տակ ապրող միլիոնավոր հայեր շարու-

նակում են ստեղծագործել՝ հավատարիմ մնալով ազգային ավանդներին և պահպանելով հայրենիքի հետ կապը: Սփյուռքը ոչ միայն կենդանի մշակույթի կրողն է, այլ նաև ժառանգության պահապան:

ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРЫ В АРМЕНИИ

Мане Хачатрян

Европейский университет Армении, преподаватель
manekhachatryan92@yahoo.com

Ключевые слова: культура, общество, антропология, концепция, социальное, нации, армянский.

Культура – это определенный уровень исторического развития общества и человека, который выражается в формах и типах организации деятельности и жизни людей. Данное понятие используется для характеристики уровня развития определенных исторических эпох, общественно-экономических формаций, конкретных социальных систем, народностей, наций, а также конкретных укладов жизни и деятельности. Культура является центральным понятием в антропологии и включает в себя все явления, которые передаются через социальное обучение в человеческих обществах.

Культурная политика Республики Армения основана на нескольких отправных точках. Первая из них поощряет историческую несправедливость. Армянская культура зародилась в колыбели Армении, на Армянском нагорье, но в силу обстоятельств была рассеяна по миру и сегодня развивается не только на одной десятой части исторических территорий, но и во всех колониях, куда занесла судьба осколки армянства. Миллионы армян, живущих в США, Канаде, Латинской Америке, России, Франции, Великобритании, Греции, Ливане, Сирии, Иране и многих других странах, продолжают творить, сохраняя верность своему национальному достоянию и сохраняя связь со своей Родиной. Диаспора является не только носителем живой культуры, но и хранительницей наследия.

CULTURAL ISSUES IN ARMENIA

Mane Khachatryan

European University of Armenia, lecturer
manekhachatryan92@yahoo.com

Key words: culture, society, anthropology, concept, social, nations, Armenian.

Culture is a certain level of the historical development of society and mankind, expressed in the forms and types of organization of people's activities and life. The concept is used to characterize the level of development of specific historical eras, socioeconomic formations, certain social systems, nationalities, and nations, as well as unique ways of life and activity. Culture is a central concept in anthropology, including all phenomena transmitted through social learning in societies.

The cultural policy of the Republic of Armenia is based on several starting points, the first of which encourages historical injustice. Armenian culture was created in the cradle of Armenia, the Armenian highlands, but it dispersed throughout the world due to circumstances. Today, Armenian culture has developed not only in one-tenth of the historic territory but also in all the settlements

where fate brought a fragment of Armenianness. Millions of Armenians living in the US, Canada, Latin America, Russia, France, Great Britain, Greece, Lebanon, Syria, Iran, and many other countries, continue to create while being faithful to their national identity and maintaining the connection with the homeland. Diaspora is not only the bearer of the living culture but also the preserver of the heritage.

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ԱՐԾԱԹԵ ՍՊԱՍՔԻ ՖՈՆԴԱՅԻՆ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՕՐԻՆԱԶՄՓՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մերի Ավետիսյան
Երևան քաղաքի պատմության թանգարան, ավագ գիտաշխատող
meryavetisyan1984@gmail.com

Հիմնաքառեր՝ թանգարանային հավաքածու, սպասք, արծաթագործություն, արտաքին հարդարանք, դեկորատիվ սպասք, մշակութային փոխազդեցություն, արձանագիր սպասք, զարդամոտիվ, մետաղի մշակություն, բուսանախշ:

Զեկույցը Հայոց ազգագրության թանգարանի արծաթե սպասքի ֆոնդային հավաքածուի ուսումնասիրության փորձ է, որը իրականացրել ենք արհեստագործական եղանակների, արտաքին ձևի, գործառության, գեղազարդման, արձանագրությունների բովանդակային վերլուծությունների միջոցով:

Հայոց ազգագրության թանգարանի 1979թ. «Թանգարանային ֆոնդերի հաշվառման և պահպանության մասին» Հայաստանի ազգագրության պետական թանգարանի № 13 հրամանով ձևավորված «Թանկարժեք մետաղ» պահոցում պահպանվող արծաթե սպասքի հավաքածուն բաղկացած է շուրջ 335 առարկայից, որոնք թանգարանը ձեռք է բերել գիտարշավների, գնման, նվիրատվությունների և հաշվեկշիռի հաշվեկշիռ փոխանցման եղանակներով: Հայոց ազգագրության թանգարանի արծաթե սպասքի հավաքածուն բավականին լայն աշխարհագրական ընդգրկում ունի և ներառում է Վանի, Երևանի, Ալեքսանդրապոլի, Ախալցխայի, Արցախի, Սյունիքի, պարսկահայերի, ինչպես նաև եվրոպական արծաթագործության դպրոցների նմուշներ:

Թանգարանային ֆոնդային հավաքածուները որոշակի հուշային, գեղարվեստական, պատմական, մշակութային արժեք ներկայացնող, գիտականորեն դասակարգված թանգարանային առարկաների ամբողջություն են, որոնց ուսումնասիրությունը կարևորվում ենք հետևյալ կետերով.

1. Նույն համալիրին պատկանող տարբեր առարկաների զուգորդման հնարավորությամբ մշակութային արժեքների ուսումնասիրություն:
2. Ուսումնասիրության արդյունքում ձեռք բերված տեղեկատվական նյութի գիտական հոդվածների կամ թանգարանային այլ տպագրությունների միջոցով ֆոնդային հավաքածուի հանրահռչակում:

КУЛЬТУРНЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ ФОНДОВОЙ КОЛЛЕКЦИИ СЕРЕБРЯНОЙ УТВАРИ МУЗЕЯ ЭТНОГРАФИИ АРМЕНИИ

Мери Аветисян

Музей истории города Еревана, старший научный сотрудник
meryavetisyan1984@gmail.com

Ключевые слова: музейная коллекция, утварь, серебряное дело, внешнее убранство, декоративная посуда, культурное взаимодействие, посуда для протокольных мероприятий, орнаментальный мотив, обработка металла, растительный орнамент.

Доклад является попыткой изучения фондовой коллекции серебряной утвари Музея этнографии Армении, которая была реализована посредством содержательного анализа ремесленных приемов, внешней формы, функциональных, декоративных надписей.

Коллекция серебряной утвари, хранящаяся в хранилище «Драгоценный металл» Музея этнографии Армении, сформированном в 1979 г. приказом №13 «Об учете и хранении музейных фондов» Государственного музея этнографии Армении, состоит из 335 предметов, которые были приобретены музеем в результате научных экспедиций, покупок, пожертвований и перевода с баланса на баланс. Коллекция серебряной утвари Музея этнографии Армении имеет довольно широкий географический охват и включает образцы ванской, ереванской, александропольской, ахалцихской, арцахской, сյуникской, персидско-армянской, а также европейской школ серебряного дела.

Фондовые коллекции музея представляют собой совокупность научно классифицированных музейных предметов, представляющих определенную памятную, художественную, историческую, культурную ценность. Изучение фондовых коллекций является важным по следующим причинам:

1. Изучение культурных ценностей с возможностью сочетания разных предметов, входящих в один комплекс.
2. Популяризация фондовой коллекции через полученные в результате исследований информационные материалы, научные статьи или другие музейные публикации.

CULTURAL REGULARITIES AND PECULIARITIES OF THE FUND COLLECTION OF SILVER UTENSILS OF THE MUSEUM OF ETHNOGRAPHY OF ARMENIA

Mery Avetisyan

The Yerevan History Museum, Senior Researcher
meryavetisyan1984@gmail.com

Key words: museum collection, utensils, silversmithing, outdoor decoration, decorative tableware, cultural interaction, tableware for protocol events, ornamental motif, metal processing, floral ornament.

The present report is an attempt to study the fund collection of silver utensils of the Museum of Ethnography of Armenia, which was realized through the meaningful analysis of craft techniques, external form, functional and decorative inscriptions.

The collection of silver utensils stored in the “Precious Metal” depository of the Museum of Ethnography of Armenia, formed in 1979 by order No. 13 “On Accounting and Storage of Museum Funds” of the State Museum of Ethnography of Armenia, consists of 335 items that were acquired by the museum as a result of scientific expeditions, purchases, donations and transfers from balance to balance. The collection of silver utensils of the Museum of Ethnography of Armenia has quite a wide geographical scope and includes the samples of Van, Yerevan, Alexandropol, Akhaltsikhe, Artsakh, Syunik, Persian-Armenian, as well as European schools of silversmithing.

The fund collections of the museum are a set of scientifically classified museum items that are of a certain commemorative, artistic, historical and cultural value. The study of fund collections is important for the following reasons:

1. The study of cultural values with the possibility of combining of different items included in one complex.
2. Popularization of the fund collection through information materials obtained as a result of the research, scientific articles or other museum publications.

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՄԱՆԱԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԳԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԻ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒՆ

Էմմա Այվազյան

Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության և
ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարան, ֆոնդապահ
emma.ayvazyan.94@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ գորգագործական գործիքներ, մանածագործական գործիքներ, կտուտիչ, սանդերք, ճախարակ, զարդանախշ, հմայիլ:

Հայոց ազգագրության թանգարանի գորգագործական և մանածագործական աշխատանքային գործիքների հավաքածուն ներառում է մոտ 200 թանգարանային առարկա՝ կտուտիչներ, սանդերքներ, ճախարակներ, դփիններ, իլիկներ, մաքրքներ և այլն: Նշված խումբ գործիքների մեջ առանձնանում են իրենց զարդանախշմամբ աչքի ընկնող աշխատանքային գործիքները: Հայոց մեջ ծիսապաշտամունքային որոշակի հավատալիքներ առաջ են եկել նաև փայտամշակության արհեստի, արհեստավորների, աշխատանքային գործիքների առումով, արվել են հմայական զանազան արարողություններ, ինչպես նաև զարդանախշվել՝ հաջողության, չար աչքից պաշտպանելու ակնկալիքով:

КОЛЛЕКЦИЯ ИНСТРУМЕНТОВ КОВРОТКАЧЕСТВА И ПРЯДЕНИЯ АРМЯНСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО МУЗЕЯ

Эмма Айвазян

Мемориальный комплекс Сардарapatской битвы , Национальный музей
этнографии и истории освободительной борьбы армян, хранитель фонда
emma.ayvazyan.94@gmail.com

Ключевые слова: инструменты для ковроткачества, прядельные инструменты, прялка, гребешок, гребень, орнамент, амулет.

Коллекция инструментов ковроткачества и прядения Армянского этнографического музея насчитывает около 200 музейных предметов: гребешки, прялки, челноков, верстаки, веретен и др. Среди упомянутой группы инструментов выделяются своим украшением рабочие инструменты. Среди армян также возникли определенные религиозные представления в отношении деревообрабатывающего ремесла, ремесленников, рабочих инструментов, совершались различные магические обряды, и они украшались ожиданием успеха и защитой от сглаза.

THE SPINNING AND CARPET-WEAVING TOOL COLLECTION OF THE MUSEUM OF ARMENIAN ETHNOGRAPHY

Emma Ayvazyan

Memorial complex of Sardarapat battle, National museum of
Armenian ethnography and history of the liberation struggle, keeper
emma.ayvazyan.94@gmail.com

Key words: carpet weaving tools, spinning tools, comb, carding wool, spinning wheel, ornament, amulet.

The collection of spinning and carpet-weaving tools of the Museum of Armenian Ethnography includes about 200 museum objects: spindles, spinning wheels, beaters, wool combs, shuttles, scissors, etc. Among the mentioned group of tools, there are some which stand out with their ornamentation that gives them special meaning. Among the Armenians there are certain religious beliefs concerning woodworking craft, artisans and working tools, there were performed various magical ceremonies, and in some cases the tools were decorated in the expectation of success and protection from the evil eye, evil forces.

ՀԱՅՈՑ ԱՂԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ԾԽԱԽՆՈՏԱՏՈՒՓԵՐԻ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒՆ

Կարեն Ասատրյան

Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր,
Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի
պատմության ազգային թանգարան, կրտսեր գիտաշխատող
sardarapat01.22@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ ծխախոտատուփ, գլանակի տուփ, քթախոտի տուփ, շախմատաձև սևադապատում, ծրարային ծխախոտատուփ, Մայր Հայաստան, Վան, վարպետի դրոշմ, գեղազարդում:

Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության թանգարանը (այսուհետ՝ ՀԱԹ) ունի XIX-XX դարասկզբով թվագրվող և աշխարհագրական տարբեր տարածաշրջաններ ներկայացնող ծխախոտատուփերի ոչ մեծ, բայց բովանդակալից հավաքածու՝ թվով 42 թանգարանային առարկա:

Ծխախոտատուիների ըստ ծագման վայրի ընդգրկուն աշխարհագրությունն են փաստում տարատեսակ դրոշմները, որոնք ներկայացնում են Մոսկվայի, Պետերբուրգի, Օդեսայի, Կիևի, Անդրկովկասի և այլ տարածաշրջաններ: Ուշագրավ են «Վան» կնիքները կրող նմուշները:

Ըստ գեղազարդման ՀԱԹ-ի հավաքածուի ծխախոտատուիները բաժանվում են երեք խմբի՝ ծխախոտատուիներ, որոնք գեղազարդված են բուսական կամ բուսական և երկրաչափական զարդանախշերի համադրությամբ, ծխախոտատուիներ, որոնց վրա պատկերված են քաղաքային տեսարաններ, բնապատկերներ, հոգևոր կառույցներ և թեմատիկ ծխախոտատուիներ՝ մարդկանց, կենդանիների, թռչունների և այլ պատկերավորմամբ:

Գերազանցապես սևադապսոման, դրվագման և փորագրման եղանակներով գեղազարդված ծխախոտատուիները իրենց ժամանակաշրջանին բնորոշ մետաղամշակության ինքնատիպ նմուշներ են, որոնք վկայում են առարկան պատրաստող վարպետի բարձր արհեստավարժության, ինչպես նաև՝ պատվիրատուի գեղագիտական ճաշակի մասին:

КОЛЛЕКЦИЯ ТАБАКЕРОК МУЗЕЙА ЭТНОГРАФИИ АРМЯН

Карен Асатрян

Мемориальный комплекс Сардарapatской битвы,
Национальный музей этнографии и истории освободительной
борьбы армян, младший научный сотрудник
sardarapat01.22@gmail.com

Ключевые слова: портсигар, табакерка, коробка для нюхательного табака, шахматное чернение, пакетовые портсигары, Мать Армения, Ван, клеймо мастера, орнаментика.

Мемориальный комплекс Сардарapatской битвы, Музей этнографии армян (далее: МЭА) владеет небольшой, но содержательной коллекцией табакерок; 42 музейных предметов по количеству принадлежащих разных регионов и датируемых XIX-ого начала XX-ого веков.

Большая география табакерок по месту их происхождения документирована различными клеймами, представляющими Москву, Санкт-Петербург, Одессу, Киев, Закавказье и другие регионы. Обращают на себя внимание образцы с печатями «Ван».

По орнаментике портсигары коллекции МАЭ делятся на три группы: табакерки, украшенные растительными или сочетанием растительных и геометрических орнаментов, табакерки с видами городов, пейзажей, культовых сооружений и табакерки с изображением людей, животных, птиц и другими сюжетами.

Украшенные в основном методами чернения, гравировки и резьбы, табакерки представляют собой оригинальные образцы металлообработки, характерные для своего времени, свидетельствующие об утонченном мастерстве мастера изготовивших предмет, а также об эстетическом вкусе заказчика.

THE COLLECTION OF CIGARETTE BOXES OF THE MUSEUM OF ARMENIAN ETHNOGRAPHY

Karen Asatryan

Memorial Complex of Sardarapat Battle, National Museum of Armenian
Ethnography and History of the Liberation Struggle, junior researcher
sardarapat01.22@gmail.com

Key words: cigarette box, tobacco box, snuff box, chess nielloing, tobacco box in the form of an envelope, Mother Armenia, Van, master's stamp, ornamentation.

The Memorial Complex of Sardarapat Battle, Museum of Armenian Ethnography (hereafter: MAE) owns a small but remarkable collection of cigarette boxes; 42 museum items in number dating back to the XIX-early XX centuries belonging to different regions.

The large geography of cigarette boxes according to their places of origin is documented by various stamps representing Moscow, Saint Petersburg, Odessa, Kiev, Transcaucasia and other regions. The samples bearing the "Van" seals are noteworthy.

According to the decoration, the cigarette boxes of the AME collection are divided into three groups: cigarette boxes decorated with plant or with a combination of plant and geometric ornaments, boxes with city views, landscapes, religious structures and cigarette boxes with images of people, animals, birds and other depictions.

Mainly decorated with nielloing, engraving and carving methods, the cigarette boxes are original examples of metalworking typical of their period, which testify the sophisticated craftsmanship of the master who made the object, as well as the aesthetic taste of the customer.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒՆ

Հռիփսիմե Պիկիչյան

ԵՊՀ Մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ, պ.գ.թ.

ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող

riposh@mail.ru

Հիմնաբաներ՝ Հայաստանի ազգագրության թանգարան, Սարդարապատ, երաժշտական հավաքածու, ավանդական նվագարան, երաժիշտ:

Զեկուցման շրջանակներում բնութագրվելու և վերլուծվելու է Հայաստանի ազգագրության պետական թանգարանի երաժշտական հավաքածուի ձևավորման, հետազոտման և հանրայնացման գործընթացը՝ 1978-1990-ական թվականներին: Դիտարկվելու են հավաքածուի տարբեր բաղկացուցիչների ձեռք բերման, մշակման, ուսումնասիրման, պահպանման և ներկայացման առանձնահատկություններն ու նպատակները: Ըստ այդմ՝ համակողմանի քննարկվելու են թանգարանում պահվող հայկական ավանդական և աշխարհի տարբեր ժողովուրդների նվագարանային մշակույթը ներկայացնող հավաքածուները, երաժշտական տարբեր ժանրերի ու ոճերի ձայնագրությունների հավաքածուն և հայ անվանի երաժիշտների արխիվները: Այս համատեքստում ներկայացվելու են հայկական երաժշտական մշակույթի տարբեր ոլորտների

հանրահռչակման ու հետազոտման *սարդարապատյան* տեսլականն ու գործունեությունը: Ըստ որի՝ նախատեսվում էր հնագիտական, պատմագիտական, ազգագրական և արվեստաբանական տարբեր աղբյուրների ու արտեփաստերի հիման վրա բնութագրել երաժշտական մշակույթի ձևավորման ու զարգացման ընթացքը, ավանդական կյանքում երաժշտության հիմնական գործառույթն ու փոխակերպումները: Երաժշտական մշակույթը ներկայացվելու էր իբրև ավանդական կենսընթացի անխզելի բաղկացուցիչ՝ դիտարկելով ավանդական երգը, նվագը, պարը, թատերախաղը, նվագարանը, որպես առօրեականության մշակույթի և տոնական-ծիսական կյանքի կազմակերպման կարևորագույն տարրեր:

МУЗЫКАЛЬНАЯ КОЛЛЕКЦИЯ МУЗЕЯ ЭТНОГРАФИИ АРМЕНИИ

Рипсима Пикичян

Доцент кафедры Культурологии Ереванского госуниверситета,
кандидат исторических наук, старший научный
сотрудник отдела народной музыки Института искусств НАН РА
riposh@mail.ru

Ключевые слова - Музей этнографии Армении, Сардарapat, музыкальная коллекция, традиционный музыкальный инструмент, музыкант.

В рамках доклада будет охарактеризован и проанализирован процесс формирования, исследования и публикации музыкальной коллекции Музея этнографии Армении в 1978-1990 годах. Будут обсуждены особенности и цели приобретения, обработки, исследования, сохранения и презентации различных компонентов коллекции. В соответствии с этим будут всесторонне обсуждены хранящиеся в музее коллекции, представляющие традиционную армянскую и музыкальную культуру разных народов мира, коллекции записей различных музыкальных жанров и стилей, а также архивы известных армянских музыкантов. В этом контексте будут рассмотрены задачи и стратегии Сардарapatского музея в области исследования и популяризации различных направлений армянской музыкальной культуры. На основе различных археологических, исторических, этнографических источников и артефактов будет проанализирован процесс формирования и пути развития музыкальной культуры, основные функции и трансформации музыки в традиционной жизни. Музыкальная культура (музыкальный инструмент, песни, инструментальные наигрыши), народные танцы и театрализованные представления представлены в докладе как неотъемлемая часть традиционной жизни и важнейшие элементы организации культуры быта и празднично-обрядовой жизни.

THE MUSIC COLLECTION OF THE MUSEUM OF ETHNOGRAPHY OF ARMENIA

Hripsime Pikichian

Associate Professor at the Chair of Culturology of
Yerevan State University, Senior Researcher at the Department of
Folk Music of NAS RA Institute of Arts, Ph.D in History
riposh@mail.ru

Key words- Museum of Ethnography of Armenia, Sardarapat, music collection, traditional musical instrument, musician.

The presentation will describe and analyze a process of the formation, research and publication of the music collection of the Museum of Ethnography of Armenia in 1978-1990.

Specifics and objectives of the acquisition, processing, research, preservation and presentation of various components of the collection will be discussed. In accordance with this, the museum's collections representing the traditional Armenian musical culture and that of different peoples of the world, a collection of recordings of various musical genres and styles, as well as archives of the famous Armenian musicians will also be comprehensively discussed. In this context, the Sardarapat museum's vision and the implementation of the research and popularization of various areas of Armenian musical culture will be addressed. Based on various archaeological, historical, ethnographic sources and artifacts, the process of the formation and the development of musical culture, the main functions and the transformation of music in traditional life is going to be analyzed. The presentation means to address musical culture as an integral part of the traditional life, considering traditional songs, music, dances, theatrical performances, and musical instruments as most important elements of the organization of everyday life, festivals and rituals.

ԱՉԳԱՅԻՆ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ «ԴԱՐԻՑ ԵՐԿԱՐ. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆ- ԿՈՄԻՏԱՍ» ՑՈՒՑԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Մարինե Հարոյան

Եղիշե Չարենցի անվան Գրականության և
արվեստի թանգարան, գիտքարտուղար
marineharoian@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ Արշակ Չոպանյան, «Անահիտ» Կոմիտաս, ցուցադրություն, Փարիզ, ազգային երաժշտական ինքնություն, մշակույթների փոխազդեցություն

Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտի և Ե. Չարենցի անվան Գրականության և արվեստի թանգարանի «Դարից երկար. Արշակ Չոպանյան-Կոմիտաս» խորագրով համատեղ ցուցադրությունը նվիրված էրգրող, քննադատ, բանասեր, լրագրող, հասարակական գործիչ, Պատվո լեգեոնի շքանշանակիր և Կոմիտասի մեծ բարեկամ Արշակ Չոպանյանի ծննդյան 150-ամյակին:

Յուզադրությունը մեր երկու մեծերի բարեկամության և այն նշանակալի դերի մասին է, որ ունեցել է Չոպանյանը Կոմիտասի ճակատագրում՝ մասնավորապես Կոմիտասի ժառանգության պահպանման, հրատարակման և Հայաստան տեղափոխման գործում:

Յուզադրության առանցքում երկու մտավորականների երկխոսությունն է Ազգային երաժշտական ինքնության, մշակույթների փոխազդեցության, հայ երաժշտությունը օտարին ներկայացնելու խնդիրների շուրջ:

Յուզադրությունը բաղկացած է 6 թեմատիկ բաժիններից՝

1. Երազած և սպասված մարդը
2. Հայ երաժշտության հաղթարշավը
3. Հանդիպում հայրենի հողում
4. Աղետից առաջ
5. Աղետ
6. Դարից երկար

Յուրաքանչյուր թեմատիկ բաժին ներկայացված է առանձին տաղավարով, որոնցում գրաֆիկական պատումների և արտեֆակտների համադրությամբ ներկայացված էին Կոմիտասին Ա. Չոպանյանի անձնական ու ստեղծագործական շփումների մասին պատմող տարբեր դրվագներ, նշանակալի իրադարձություններ:

Յուզադրված է շուրջ 100 բնօրինակ վավերագիր Ե. Չարենցի անվան Գրականության և արվեստի թանգարանի, Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտի, Ազգային պատկերասրահի և Հայաստանի պատմության թանգարանի հավաքածուներից:

Յուզադրությունն ունի հարուստ տեղեկատու ապարատ: Վեց թեմատիկ բաժիններն ուղեկցվում էին երկլեզու անոտագիտող տեքստերով, բոլոր ցուցանմուշներն ունեին երկլեզու տակագրեր, իսկ ցուցադրված նամակները նաև հակիրճ անոտագիտողներ:

Յուզադրությունը հագեցած էր նաև տեսաձայնային նյութերով: Աուդիո-վիդեո հատվածում այցելուին հնարավորություն ուներ ունկնդրելու երկու մեծերի երկխոսությունը անձնական նամակների ընթերցման միջոցով, ինչպես նաև կինոխոսակցի միջոցով տեսնել Փարիզը այնպիսին ինչպիսին տեսել է Կոմիտասը:

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОПРОСОВ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ВЫСТАВКИ «ДОЛЬШЕ ВЕКА: АРШАКЧОПАНЯН-КОМИТАС»

Марине Ароян

Музей литературы и искусства им. Е. Чаренца, научный секретарь
marineharoian@gmail.com

Ключевые слова: Ашак Чопанян, «Анаит» Комитас, выставка, Париж, национальное музыкальное самосознания, взаимодействия культур

Совместная выставка «Дольше века: А.Чопанян-Комитас» Музея-института Комитаса и Музея литературы и искусства им. Чаренца была посвящена 150-летию писателя, критика, филолога, журналиста, общественного деятеля, кавалера ордена Почетного легиона и близкого друга Комитаса АршакаЧопаняна.

Экспозиция была посвящена дружбе двух Великих Армяни о значимой роли Чопаняна сыгравшей в судьбе Комитаса, особенно в сохранении, издании и транспортировке наследия Комитаса в Армению.

Суть выставки: диалог двух интеллектуалов о проблемах национальной музыкальной идентичности, взаимодействия культур, презентации армянской музыки иностранцам.

Выставка состоит из 6 тематических разделов.

1. Мечтаемый и ожидаемый человек
2. Триумф армянской музыки
3. Встреча на родине
4. До трагедии
5. Трагедия
6. Дольше века

Каждый тематический раздел представлен отдельным павильоном рассказывающий о личных и творческих контактах Комитаса и Чопаняна, в сочетании графических нарративов и артефактов. Выставлено около 100 экспонатов из коллекции Музея литературы и искусства имени Чаренца, Музея-института Комитаса, Национальной галереи и Музея истории Армении. Шесть тематических разделов сопровождались двуязычными аннотациями. Все экспонаты имели двуязычные этикетки, а выставленные письма имели также краткие аннотации. Выставка также было оснащена аудиовизуальными материалами. В аудио-видео разделе посетитель имел возможность прослушать чтения личных писем двух интеллектуалов, а также через кинохронику увидеть Париж глазами Комитаса.

EXAMINING THE ISSUES OF NATIONAL MUSICAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF THE EXHIBITION

"MORE THAN A CENTURY: ARSHAG CHOBANIAN-KOMITAS"

Marine Haroyan

Museum of Literature and Art after Y. Charents, Scientific Secretary

marineharoian@gmail.com

Key words: Arshag Chobanian, Komitas, «Anahit», exhibition, Paris, national musical identity, interactions of cultural

The temporary exhibition "More than a Century," organized jointly by the Komitas Museum-Institute and the Museum of Literature and Art after Yeghishe Charents, commemorated the 150th anniversary of Arshag Chobanian. Chobanian was a writer, critic, philologist, journalist, activist, Knight of the Legion of Honour, and a close friend of Komitas Vardapet.

The exhibition highlighted the friendship between the two intellectuals and Chobanian's significant role in Komitas's life, especially in preserving and transferring his heritage to Armenia. Its core focused on their dialogue on the problems of national musical identity, interactions of cultural, and presenting Armenian music to foreigners.

The exhibition consisted of six thematic sections, each represented by a separate pavilion. Through a combination of graphic narratives and artifacts, these sections portrayed various episodes

of Komitas's and Chobanian's personal and creative interactions, as well as significant events. The sections were as follows:

1. The Long-awaited Man of Dreams
2. The triumph of Armenian Music
3. Motherland
4. Before the Disaster
5. Disaster
6. More than a Century

The exhibition displayed about 100 original documents from the collections of the Museum of Literature and Art after Y. Charents, the Komitas Museum-Institute, the National Gallery and the History Museum of Armenia.

The exhibition had a rich informational apparatus. The six thematic sections were accompanied by bilingual annotated texts, all exhibits had bilingual labels, and the displayed letters also had brief annotations.

The exhibition also featured audio-visual materials. In the audio-video section, the visitor had the opportunity to listen to the dialogue of the two intellectuals through the reading of personal letters, as well as through the film chronicle see Paris as Komitas saw it.

**ԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԱՐԱԶԻ ԵՐԿՈՒ
ՆՄՈՒՇ ԹԵԼՖԵՅԱՆ-ԹԻՄՈՒՐԵԱՆ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒՆԵՐԻՑ
(XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍ)**

Սոֆի Խաչմանյան
(Սանտա Մոնիկայի քաղաքային քոլեջ (ԱՄՆ), հագուստի
նորաձևության դասախոս, արվեստագիտության թեկնածու
Sofiakhachmanyanyan@aol.com

Հիմնաբառեր՝ Կեսարիայի երիտասարդների տարագ, Թելֆեյան ընտանիք, Թիմուրեան ընտանիք, մշակութային փոխազդեցություններ, “Armenian Dress and Textiles Project”, հավաքածուների պահպաններ, մետաքսյա և բրդյա նորը կերպասներ, ոսկե և թավշե տրեզներ, կապա-վերնազգեստ, ակորդիոնաձև դարսեր:

Սույն զեկուցումը ներկայացնում է Լոս Անջելեսում հիմնված “Armenian Dress and Textile Project”-ի գործունեությունը, որը ուսումնասիրում է կեսարացի երևելի վաճառականների՝ Մովսես և Կարապետ Թելֆեյանների ընտանիքներին պատկանող երկու ուշագրավ և ներկայանալի հավաքածուները: Այս նախագծի շրջանակներում, բացի հավաքածուներում պահպանվող առարկաների ուսումնասիրություններից, նաև վերանորոգվել կամ ամրակայվել են մեկ տասնյակից ավելի հագուստներ և այլ ձեռագործ գործվածքեղեն, որոնցից ընտրվել և գիտաժողովի ուշադրությանն են ներկայացվում երիտասարդ տղայի մեկ վերարկու և երիտասարդ աղջկա մեկ շրջազգեստ: Վերարկուն պատկանել է Մովսես Թելֆեյանի որդուն, իսկ շրջազգեստը՝ Կարապետ Թելֆեյանի ավագ դստերը (ամուսնական ազգանունը Թիմուրյան): Երկու հագուստներն էլ պատկանում են XIX երկրորդ կեսին:

Այս երկու հագուստների ուսումնասիրության միջոցով որոշ պարզաբանումներ արվեցին XIX դարի վերջին գոյություն ունեցած Կեսարիայի երկսեռ երիտասարդների տեղական հագուս-

տի կառուցվածքային, դրանց ձևավորման, գործածված կտորեղենի և այլ մանրամասների վերաբերյալ: Այս ուսումնասիրությունը նպաստում է նաև հասկանալու և պարզաբանելու ժամանակակից եվրոպական հագուստի նորաձևության ազդեցությունները Կեսարիայում բնակվող, հայկական ծագում ունեցող և հասարակության բարձր խավին պատկանող երիտասարդների հագուստների կառուցվածքային տարրերի և ձևավորման վրա: Պարզվում է, որ ունևոր դասին պատկանող դեռահաս երիտասարդի վերարկուն պահպանել էր որոշակի աղերսներ հայկական ազգային տարազաձևերի հետ: Սակայն երիտասարդ աղջկա շրջագգեստը, և՛ կառուցվածքային, և՛ ձևավորման առումով հիմնական փոփոխությունների էր ենթարկվել, միայն ամուսնացած կնոջ հագուստի թեզանիքներին պահպանելով աննշան տարրեր հայկական ավանդական հագուստի ձևավորումից:

ДВА ОБРАЗЦА НАЦИОНАЛЬНОГО КОСТЮМА КЕСАРИИ ИЗ КОЛЛЕКЦИЙ ТЕЛФЕЯН-ТИМУРЯН (II ПОЛОВИНА XIX В.)

Софи Хачманян

Городской колледж Санта-Моники, США, лектор

дизайна одежды, канд. искусствоведения

Sofiakhachmanyanyan@aol.com

Ключевые слова: одежда молодых в Кесарии, семья Телфеевых, семья Тимурянов, культурные взаимодействия, “Armenian Dress and Textiles Project”, хранители коллекций, шелковые и шерстяные тонкие ткани, золотые и бархатные ленты, верхняя одежда-капа, аккордионовидные складки:

Данная статья представляет деятельность “Armenian Dress and Textile Project”, который был основан в Лос-Анджелесе. Проект исследует две замечательные и презентабельные коллекции, принадлежащие семьям известных купцов из Кесарии - Мовсеса и Карапета Телфеевых., Помимо изучения предметов, хранящихся в коллекциях, в рамках этого проекта были отреставрированы или консервированы более десятка предметов одежды и другие ткани ручной работы. Из них отобраны и представлены вниманию конференции одно пальто для мальчика и платье для девочки. Пальто принадлежало сыну Мовсеса Телфеева, а платье - старшей дочери Карапета Телфеева (супружеская фамилия Тимурян). Обе одежды датируются второй половиной XIX века.

В результате изучения этих двух одежд были внесены некоторые пояснения относительно структуры одежды Кесарии, которую носили молодые люди обеих полов в конце XIX века, а также относительно их дизайна, используемых тканей и других деталей. Однако это исследование также способствует пониманию и разъяснению влияния моды европейской одежды того времени на структурные элементы и дизайн одежды молодых людей, проживающих в Кесарии, имеющих армянское происхождение и принадлежащих к высшим слоям общества. Как выяснилось, пальто состоятельного молодого человека сохранило некую схожесть с армянским национальным костюмом. А платье молодой девушки претерпело основные изменения, как в плане структуры, так и дизайна, сохранив лишь незначительные элементы дизайна на рукавах традиционного костюма замужней женщины.

**TWO SAMPLES OF THE NATIONAL COSTUME OF CAESAREA
FROM THE TELFEYAN-TIMUREAN COLLECTIONS
(SECOND HALF OF THE XIX CENTURY)**

Sofi Khachmanyán
Santa Monica City College, USA, Fashion Design Professor, Ph.D. In Art
Sofiakhachmanyán@aol.com

Key words: Costume of Caesarian youth, Telfeyan family, Timourian family, cultural influences, "Armenian Dress and Textiles Project", keepers of collections, fine silk and wool textiles, gold and velvet treems, , capa-garment, accordion pleats.

This article presents the activities of the "Armenian Dress and Textile Project", based in Los Angeles. This "Project" is engaged in studying two remarkable historical collections belonging to the Caesarian prominent merchant families of Movses and Karapet Telfeyans. Within the framework of this project, in addition to studies of objects held in these collections, more than a dozen clothes and other hand-made and embroidered textiles were repaired or reconstructed, out of which, one young man's coat and one young girl's dress are selected to be presented to this conference. The coat belonged to the son of Movses Telfeyan, and the dress belonged to Karapet Telfeyan's eldest daughter (married surname Timurean). Both garments belong to the second half of 19th century. However, this study also contributes to understanding and elucidating the fashion influences of modern European clothing on the traditional costumes of ethnic groups in neighboring countries, considering it in the context of the structural elements and design of the clothing.

By examining these two garments, some clarifications were made regarding the structure of local clothes, their design, used fabrics and other details that were worn by both male and female youth of Caesarea at the end of the 19th century. However, this study also contributes to understanding and elucidating influences of contemporary European fashion on the structural elements and design of the clothing worn by upper class young men and women of Armenian origin in Caesarea. This study shows that the young man's coat retained certain appeals with the Armenian national costumes. However, the young girl's dress, both structurally and in terms of design, underwent major changes. Only the married woman's clothes kept insignificant elements from the traditional Armenian national costumes.

ՀԱՆԳՈՒՅՑՆԵՐԻ ԵՎ ՕՂԱԿՆԵՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍԸ

Կասիա Արմենյան
Լոս-Անջելեսի Կալիֆորնիայի համալսարանի (UCLA)
Ֆաուլթի թանգարան, համադրող, գիտաշխատող
gassiaa@arts.ucla.edu gassiaa@arts.ucla.edu

Հիմնաբաներ՝ հագույց, օղակ, հայկական արվեստ, ասեղնագործ ժանյակ, մշակութային ժառանգություն, միսիոներական կազմակերպություններ, որբանոցներ

Հանգույց առ հանգույց, օղակ առ օղակ հայկական ասեղնագործ ժանյակը դարեր շարունակ կապել է աշխարհի չորս ծայրերում ապրող հայերին: Արվեստի այս ճյուղը հարյուրամյակների ընթացքում ընդհանուր է եղել տարբեր սերունդների համար:

Ինչպես միտոքոնդրիալ ԴՆԹ-ն է մորից դստերը փոխանցում գենետիկական կառուցվածքը, այնպես էլ ասեղնագործության այս արվեստը դարեր շարունակ մորից դստերն է փոխանցել մշակութային ժառանգությունը և արժեքները: Երբ 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանությունից հետո սերունդների փոխանցման կապերը խզվեցին, միսիոներական կազմակերպություններն աշխատակիցներ ուղարկեցին որբանոցներ բացելու և աղջիկներին՝ իրենց գոյատևման համար ժանյակների և ասեղնագործության այլ տեսակների արվեստն ու արհեստը սովորեցնելու:

Արվեստի այս տեսակը միմյանց է կապել հայրենիքի և սփյուռքի հայությանը, ինչպես նաև կապել է սփյուռքահայությանը հյուրընկալած 106 երկրների համայնքների հետ:

Տեքստիլ արվեստի այս տեսակը պատկանում է «ասեղնագործության» կատեգորիային: Այնուամենայնիվ, ժանյակը ուրույն արվեստ է, որում օգտագործվում է ասեղ և թել, մինչդեռ ասեղնագործությունը ասեղով աշխատանքն է հիմք-գործվածքի վրա:

Ֆաուլեր թանգարանը (Fowler Museum at UCLA) 1980 թվականին օրիորդ Մարի Փիլիպոսյանից նվեր ստացավ 14 հայկական ժանեկագործ անձեռոցիկներ: Օրիորդ Փիլիպոսյանի այս հավաքածուն թանգարանին փոխանցվեց UCLA համալսարանի Նարեկացու անվան հայագիտության ամբիոնի ղեկավար՝ պրոֆեսոր Ավետիս Սանջյանի միջնորդությամբ:

АРМЯНСКОЕ ИСКУССТВО УЗЛОВ И ПЕТЕЛЬ

Касия Армяян

Куратор, научный сотрудник Музей Фаулера UCLA
gassiaa@arts.ucla.edu gassiaa@arts.ucla.edu

Ключевые слова: узел, петля, армянское искусство, игольное кружево, культурное наследие, миссионерские организации, детские дома

Выставка организована Касией Армяян в галерее музея Фаулера (Fowler Museum at UCLA) Калифорнийского университета (UCLA) в Лос-Анджелесе с 23 апреля по август 2023 года.

Узел за узлом, петля за петлей, армянское кружево - “жаняк”, выполненное техникой иголки, на протяжении веков был связывающим звеном для армян, живущих во всех уголках мира. Эта отрасль искусства передавалась из поколения в поколение на протяжении сотен лет.

Подобно тому, как митохондриальная ДНК передает генетическую структуру от матери к дочери, это искусство вышивки, как культурное наследие и ценность, веками передавалось от матери к дочери. После геноцида армян 1915 года, когда были разорваны связи между поколениями, миссионерские организации направили своих работников для открытия детских домов и обучения девочек искусству вышивания иглой и другим видам вышивки, чтобы они могли выжить.

Этот вид искусства соединил армян родины и диаспоры, а также армян диаспоры с общинами 106 стран, которые приютили их.

Этот вид текстильного искусства относится к категории "вышивка" (работа иглой). Однако игольное кружево - это уникальное искусство с использованием иголки и нитки, в то время как вышивка - это работа иглой на тканевой основе.

Музей Фаулера (Fowler Museum at UCLA) в Калифорнийском университете в Лос-Анджелесе в 1980 году получил в дар 14 армянских кружевных салфеток от госпожи Мари Пилипосян. Эта коллекция госпожи Пилипосян была передана музею при посредничестве руководителя кафедры арменоведения им. Нарекаци университета UCLA, профессора Аветиса Санджяна.

JANYAK: ARMENIAN ART OF KNOTS AND LOOPS

Gassia Armenian

Fowler Museum at UCLA, Curatorial and
Research Associate Los Angeles, CA
gassiaa@arts.ucla.edu gassiaa@arts.ucla.edu

Key words: knot, loop, Armenian art, needle lace, cultural heritage, Missionary organizations, orphanages

Exhibition curated by Gassia Armenian at the Fowler In Focus Gallery of the Fowler Museum at UCLA from April 23, 2023

Knot after knot, loop after loop, Janyak, Armenian needle lace has been the binding link, for centuries and for generations of Armenians across the four corners of the world. This portable artform has been a multi-generational common denominator throughout centuries. Just as the mitochondrial DNA transmits the genetic structure from mother to daughter, this needle art has transmitted cultural heritage and values, from mother to daughter, throughout centuries. When the generational transmission ties were severed by the Armenian Genocide of 1915, Missionary organizations sent staff to open orphanages and teach the girls the art and craft of needle lace and other types of embroideries for their survival.

This art form has linked the Armenians of the homeland with the Armenians of the Diaspora and in turn it has linked them with their host communities in 106 sovereign countries.

This textile artform falls into the category of "needle work." However, needle lace -- is a free-standing art using a needle and thread, while embroidery is needle work on a base fabric.

The Fowler Museum was the recipient of the gift of 14 Armenian needle lace doilies from Miss Marie Pilibossian in 1980. This collection was gifted to the Museum with the help of Professor Avedis Sanjian, of the Narekatsi Chair of Armenian Studies.

Patricia Altman, the Curator at the Fowler Museum, acknowledged the gift in a letter dated December 16, 1980 stating: "The Museum is grateful for your objects since we didn't have any Armenian pieces before. Yours are particularly beautiful and we will, I am sure, exhibit them often."

ՄԵՐ ՆԱԽՆԻՆԵՐԻ ՃԱՄՓՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թինա Դեմերճյան

«Հայկական հագուստ և գեղարվեստական գործվածք» ծրագիր, ԱՄՆ

Հիմնաբառեր՝ պատմություն, օժիտ, սաղմ, նախնիներ, կանանց պատմություններ, հավաքածու, մոռացված անցյալ, տեքստիլ, ավանդույթ:

Պատմությունը սկսվում է մեզանից որևէ մեկի ծնվելուց շատ առաջ, երբ առաջին անգամ հայտնաբերվեցին թելերը և պատրաստվեց օժիտ: Եթե մենք կարողանայինք հետադարձ հայացք նետել անցյալին, միգուցե կկարողանայինք տեսնել սաղմը, որը սերմանվել է մեր մեջ: Սա այն ճանապարհորդությունն է, որը մենք մեկնարկում ենք՝ գտնելու համար մեր նախնիների և այն կանանց պատմությունները, որոնք մեզ լույս աշխարհ են բերել մեր մայրերի ծնվելուց շատ առաջ: Դա ժանյակի և գործվածքի, հյուսելու և կարելու, ծննդյան, մահվան և վերածննդի պատմություն է:

Armenian Dress & Textile Project (ԱԹՖ) նախագիծը ստեղծվել է 1998թ., Թուրքիայից՝ Կեսարիայից և Ստամբուլից, գաղթած Թեյֆեյան ընտանիքի ճյուղերից մեկին պատկանող 100 տարվա հնության օժիտի և տարազների հայտնաբերումից հետո: Նյու Յորքի հայ ընտանիքների տուտկապ /"բոխչաներում" պահվող նյութական մշակույթի տարրերը վերապրել են 1915 թ. հայոց ցեղասպանությունը, գաղթն ու ժամանակը:

Հավաքածուն բազմաթիվ հայ ընտանիքների մոռացված անցյալի հազվագյուտ ներկայացում է: Յուրաքանչյուր առարկա ունի իր պատմությունը և հիմք է հանդիսանում սոցիալական և մշակութային հարաբերությունների քննարկման համար: ADTP-ն հայ և օտար հանրությանը ծանոթացնում է օժիտի, տեքստիլի և հագուստի հետ՝ որպես ընտանեկան կապերի նույնականացման միջոց: Այն ծանաթացնում է պատմություններին, անեկդոտներին, տեքստիլներին կամ սերնդեսերունդ փոխանցվող այլ իրերին և ծառայում է որպես մշակութային գիտելիքների փոխանակման միջոց:

ADTP-ն պատրաստել է ցուցանմուշներ և շնորհանդեսներ անցկացրել Փասադենայի կենտրոնական գրադարանում գտնվող բժիշկների պատմական տանը՝ CSULA-ում, Լոս Անջելեսի Կալիֆորնիայի համալսարանում և Արարատ-Էսքիջյան թանգարանում: Իր ստեղծման և Թեյֆեյան ընտանիքի մյուս ճյուղի երջանիկ վերամիավորման պահից սկսած նախագիծն ընդլայնվել է: Թեյֆեյան ընտանիքի երկու ժառանգներ կյանքի են կոչել երկու հավաքածու, որոնք նոր բացահայտումներ են Կեսարիայում կանանց դերի, ինչպես նաև Նյու Յորք, ապա Կալիֆորնիա գաղթելու մասին: Ընտանեկան կյանքի այս պատմություններն ու ավանդույթները դուրս են գալիս տարածաշրջանից և պատմում այն մասին, թե ինչպես ենք մենք՝ նրանք, ովքեր այժմ ապրում են Սփյուռքում, արձանագրում մեր նախնիների և մեր կյանքը: Ինչպե՞ս արմատավորվենք ինչ-որ տեղ: Ինչ ավանդույթներ ենք մենք պահպանում: Մեր անցյալի ո՞ր օղակներն են կապված մեր ներկա կյանքի հետ: Ինչպե՞ս կարող ենք օգտագործել գոյատևման և գաղթի դասերը՝ մեր ապագայի համար նոր ճանապարհներ ստեղծելու համար:

ADTP-ն եզակի կազմակերպություն է: Այն ծառայում է որպես երկկողմանի հայելի և առաջարկում է հետաքրքիր փորձ՝ իր հայ և օտարազգի լսարանին ամբողջ աշխարհում ներգրավելու համար: Հավաքածուն պահվում է ինչպես ADTP-ում, այնպես էլ Արարատ-Էսքիջյան թանգարանում և ներառում է ասեղնագործ ժանյակի, Այնթապի ասեղնագործության նմուշներ, Ուրֆայի ձեռագործ աշխատանքներ, մետաքսե գորգեր, ասեղնագործ գիշերազգեստներ, մետաք-

սե ծածկոցներ և արևելյան հագուստ, որ կրում էին տղամարդիկ և կանայք, ինչպես նաև 19-րդ դարի էդուարդ թագավորի դարաշրջանի հագուստ և ներքնազգեստ: Ժամանակի ընթացքում իրականացված հետազոտությունների և ցուցահանդեսների միջոցով ADTP-ն պատրաստ է ուսումնասիրել թվային անցուղիները՝ օգտագործելով Պատմվածք, Պոեզիա, հանդիսատեսի հիշողություն և այլ գեղարվեստական միջոցներ՝ անցյալին, հետևաբար նաև մեզ կենդանի շունչ հաղորդելու համար, միաժամանակ առաջարկելով եռաչափ համակարգի ցուցադրման փորձը՝ մեր մշակույթն ու ինքնությունը փոխանցելու համար:

ПУТЕШЕСТВИЕ НАШИХ ПРЕДКОВ

Тина Демерчян (США)

Проект Armenian Dress & Textile (ADTP)

Ключевые слова: история, приданое, семья, предки, женские истории, коллекция, забытое прошлое, текстиль, традиция.

История начинается еще до того, как кто-либо из нас родился, когда впервые были обнаружены нити и предложено приданое. Если бы мы могли заглянуть так далеко в прошлое, возможно, мы бы мельком увидели семья, которое само посеялось в нас. Это путешествие, в которое мы отправляемся, чтобы найти истории наших предков и женщин, которые произвели нас на свет задолго до рождения наших матерей. Это история кружев и тканей, ткачества и шитья, рождения, смерти и возрождения.

Проект Armenian Dress & Textile Project (ADTP) был создан в 1998 году после обнаружения предметов приданого и костюмов 100-летней давности, принадлежащих одной из ветвей семьи Тельфеев из Кесарии и Стамбула, Турция. Материальная культура, хранящаяся в “боксах” армянских семей Нью-Йорка, пережила геноцид армян 1915 года, иностранную миграцию и время.

Коллекция служит редким представлением забытого прошлого многих армянских семей. Каждый предмет имеет свою историю и является основой для обсуждения социальных и культурных отношений. ADTP знакомит армянскую и неармянскую общественность с предметами приданого, текстилем и одеждой/костюмами как средство идентификации семейных связей: историями, анекдотами, текстилем или другими предметами, передаваемыми из поколения в поколение, и служит средством обмена культурными знаниями.

ADTP подготовила экспонаты и провела презентации в историческом Доме врачей, CSULA, в Центральной библиотеке Пасадены, Калифорнийском университете в Лос-Анджелесе и в музее Арарат-Эскиджян. С момента своего создания и счастливого воссоединения другой ветви семьи Тельфеев, проект расширился. Два потомка семьи Тельфеев воплотили в жизнь две коллекции, которые побудили к новым откровениям о роли женщин в Кесарии, а также о миграции в Нью-Йорк, а затем в Калифорнию. Эти истории и традиции семейной жизни выходят за рамки региона и рассказывают о том, как мы - те, кто сейчас живет в диаспоре - записываем жизнь наших предков и нашу жизнь. Как нам пустить корни в каком-то месте? Какие традиции мы соблюдаем? Какие звенья нашего прошлого связаны с нашей нынешней жизнью? Как мы можем использовать уроки выживания и миграции, чтобы проложить новые дороги для нашего будущего?

ADTP- это уникальная организация, которая служит двусторонним зеркалом и предлагает захватывающий опыт для привлечения своей армянской и неармянской аудитории по всему миру. Коллекция хранится как в ADTP, так и в музее Арарат-Эскиджян и включает в себя игольное кружево, образцы вышивки Айнтапа, изделия ручной работы из Урфы, шелковые ковры, вышитые ночные рубашки, шелковые покрывала и восточные костюмы, которые носили мужчины и женщины, а также костюмы и нижнее белье 19-го века эпохи короля Эдуарда. Благодаря исследованиям, разработкам и выставкам, создаваемым с течением времени, ADTP готова исследовать цифровые переходы, используя повествование, поэзию, память зрителей и другие художественные средства для передачи прошлого, вдыхая в него жизнь, а следовательно, и в нас самих, предлагая опыт демонстрации трехмерной системой, чтобы поделиться нашей культурой и идентичностью.

THE JOURNEY OF OUR ANCESTORS

Tina Demerchian (USA)

The Armenian Dress & Textile Project (ADTP)

Key words: history, dowry, seed, ancestors, women stories, collection, forgotten past, textile, tradition:

The story begins before any of us were born, when thread was first discovered and dowries were offered. If we could reach that far back perhaps we would glimpse the seed that sowed itself into us. This is the journey we take to find the stories of our ancestors, and of the women who birthed us long before our mothers were born. It is the story of lace and cloth, of weaving and sewing, of birth, death, and rebirth.

The Armenian Dress & Textile Project (ADTP) began in 1998 after the discovery of 100-year-old dowry items and costumes belonging to one branch of the Telfeyan family from Caesarea/Kesaria and Istanbul, Turkey. The material culture stored in numerous “bokhjas” in New York had survived the Armenian Genocide of 1915, overseas migration, and time.

The collection serves as a rare representation of a forgotten past of many Armenian families. Each item has a story, a history and is a lens to discuss social and cultural attitudes. ADTP exposes the Armenian and non-Armenian public to the dowry items, textiles, and clothing/costumes as a means to identify one's family ties: stories, anecdotes, and textiles or other items passed on through the generations, and to serve as a conduit to exchange cultural knowledge.

ADTP produced exhibits and gave presentations at the historic Doctors' House, CSULA, Pasadena Central Library, UCLA, and the Ararat-Eskijian Museum. Since its inception and a serendipitous reunion of the other branch of the Telfeyan family, the project grew. The two descendants of the Telfeyan family brought two collections to life that prompted new revelations of the role of women in Kesaria, and the journey and overseas migration to New York and later to California. These stories and traditions of family life extend beyond a region and delves into how we—who now live in the diaspora—record the life of our ancestors and ourselves. How do we settle roots in a place? What traditions do we keep? What links of our past are connected to our present life? How do we harness lessons of survival and migration to pave new roads for our future?

ADTP is now in a unique position to serve as a two-way mirror, and to offer immersive experiences to engage its audiences globally, Armenian and non-Armenian. The collection is housed both with ADTP and at the Ararat-Eskijian Museum and includes needle lace, Aintab tel kash, Urfa handiwork, silk rugs, embellished nightgowns, silk bedspreads, and eastern costumes worn by men and women, and 19th century Edwardian costumes and undergarments. Through research, development, and exhibits produced over time that ADTP is ready to explore digital walk-throughs using storytelling, poetry, the viewers' memory, and other artistic renderings to communicate the past by breathing life into it, and therefore into ourselves, offering a three-dimensional experience to be shared about our culture and our identity.

**ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՍՓՅՈՒՌԻ
ԱՆԴՐԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ**

Միհրան Գալստյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
բաժնի վարիչ, պ.գ.դ.
akoonk@yahoo.com

Հիմնաբառեր՝ մշակույթ, ինքնություն, Սփյուռք, միգրանտ, հետխորհրդային, բազամշակութայնության կրող, սոցիալական ցանց

Սփյուռքին վերաբերող գրականության մեջ զրհի կարգավիճակում հայտնված էթնիկ այն խմբերը, որոնք բռնի տեղահանվել են իրենց հայրենիքից, հիշատակվում են «ավանդական», «դասական» կամ «պատմական» սփյուռք: Որպես այդպիսիք՝ առաջին հերթին նշվում են հայերը, հրեաները, հույները: Դասական սփյուռքի հայեցակարգը կառուցված է էթնիկ պատկանելության, բռնի տեղահանման, ինչպես նաև հայրենիքի նկատմամբ կողմնորոշման շուրջ: Այն հետազոտողների կողմից համակողմանիորեն ուսումնասիրված թեմաներից է, մինչդեռ նույնը չենք կարող նշել հետխորհրդային Հայաստանից արտագաղթի հետևանքով արտերկրում ձևավորված ժամանակակից սփյուռքի մասին: Խ. Թոլոյանը, զուգահեռներ անցկացնելով «սփյուռք» հասկացության նախկին և ներկա բովանդակային ըմբռնումների միջև, նշում է, որ ներկայումս այդ հասկացությունն ունի ավելի լայն իմաստ և ընդգրկում է նաև «ներգաղթյալ», «հայրենիքից վտարված», «փախստական», «աշխատանքային միգրանտ», «աքսորված համայնք», «էթնիկ համայնք» և այլ կատեգորիաներ: Այդ խմբերի նկատմամբ նա կիրառում է «անդրազգային» տերմինը, քանի որ նրանք դեռևս «սփյուռքահայեր չեն» և սերտորեն կապված են Հայաստանի հետ: Անդրմիգրանտը միաժամանակ ապրում և ներառվում է մի քանի հասարակությունում, ձևավորում է նոր սոցիալական հարաբերություններ, բայց միաժամանակ շարունակելով գործել իր ծագման երկրի հասարակության սոցիալական ցանցերում: Այս բոլորը հանգեցնում է նրան, որ միգրանտները, սոցիալական ցանցի միջոցով գտնվելով մեկից ավելի հասարակություններում, ձևավորում են նոր անդրմշակութային տարածք՝ դառնալով բազամշակութայնության կրող: Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ հետխորհրդային Հայաստանից արտագաղթած միգրանտները, բնակություն հաստատելով արտերկրում և տեղափոխվելով մի մշակույթից մեկ այլ մշակութային տարածք, ոչ թե մոռանում են իրենցը և յուրացնում նորը, այլ տիրապետում են մեկից ավելի մշակույթների: Հետազոտությամբ նաև պարզվեց, որ Հայաստանի հետ ունեցած սերտ կապերի և ընդունող հասարակության մշակույ-

թի պրակտիկաների յուրացման հիման վրա ձևավորվում է ինքնատիպ մշակույթ, որը կարելի է անվանել խառնուրդ մշակույթ: Միաժամանակ գտնվելով մեկից ավելի հասարակությունների սոցիալական հարաբերություններում՝ այդ միգրանտների մեջ ձևավորվում է նաև անդրազգային գիտակցություն, և նրանք դառնում են մի քանի ինքնության կրող: Հոդվածը հիմնված է 2021 թ. Հայաստանի բոլոր մարզերի 20 քաղաքային, 37 գյուղական բնակավայրերում և Երևան քաղաքում հարցաթերթային հարցման միջոցով 639 ընտանիքների վերաբերյալ հավաքված տեղեկատվության վրա, որոնց անդամներից 1259-ը արտագաղթել և բնակություն է հաստատել արտերկրում:

ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРЫ И ИДЕНТИЧНОСТИ СРЕДИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ МИГРАНТОВ ДИАСПОРЫ

Мигран Галстян

Институт археологии и этнографии НАН РА,

зав. отделом, д.и.н.

akoonk@yahoo.com

Ключевые слова: культура, идентичность, Диаспора, мигрант, постсоветский, носитель мультикультурализма, социальная сеть

В литературе, относящейся к Диаспоре, оказавшиеся в статусе жертвы этнические группы, которые насильно были депортированы из своей родины, упоминаются как “традиционная”, “классическая” или “историческая” диаспора. В качестве таковой в первую очередь указываются армяне, евреи, греки. Концепция классической диаспоры создана вокруг понятий этнической принадлежности, насильственной депортации, а также ориентации в отношении родины. Она является темой всестороннего изучения исследователями, между тем, как то же самое не можем отметить о современной Диаспоре, сформировавшейся за рубежом вследствие эмиграции из постсоветской Армении. Х. Тололян, проводя параллели между восприятием прежнего и настоящего содержания понятия “диаспора”, отмечает, что в настоящее время это понятие имеет более широкий смысл и охватывает также категории “иммигрант”, “изгнанный из родины”, “беженец”, “трудоустроенный мигрант”, “сосланная община”, “этническая община” и другие категории. К этим группам он применяет термин “транснациональные”, так как они еще не являются “армянами Диаспоры” и тесно связаны с Арменией. Трансмигрант одновременно проживает в нескольких сообществах и включен в них, формирует новые социальные отношения, но одновременно продолжает действовать в социальных сетях сообщества страны своего происхождения. Все это приводит к тому, что мигранты, находясь через посредство социальной сети в нескольких сообществах, формируют новую транскультурную территорию, становясь носителями мультикультурализма. Результаты исследования показывают, что эмигрировавшие из постсоветской Армении мигранты, обосновавшись на проживание за рубежом и переместившись из одной культурной территории в другую культурную территорию, не только не забывают свою и воспринимают новую культуру, но и овладевают более чем одной культурой. Исследованием также выяснилось, что на основе имеющихся тесных связей с Арменией и усвоением культурной практики принимающего сообщества формируется самобытная культура, которую можно назвать смешанной культурой. При нахождении одновременно в сфере социаль-

ных отношений нескольких сообществ среди этих мигрантов формируется также транснациональное сознание и они становятся носителями нескольких идентичностей.

Статья основана на информации, собраной в 2021 году в 20 городских, 37 сельских населенных пунктах всех областей Армении и городе Ереване посредством анкетного опроса относительно 639 семей, 1259 лиц из которых эмигрировали и обосновались на проживание в зарубежных странах.

CULTURE AND IDENTITY ISSUES AMONG TRANSNATIONAL MIGRANTS OF DIASPORA

Mihran Galstyan

Leading Scholar, Head of Department of the
Ethnosociology Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,
Doctor of Historical Sciences
akoonk@yahoo.com

Key words: culture, **identity**, Diaspora, **migrant**, post-Soviet, carrier of multicultural practices, social network

In the diaspora literature, victimized ethnic groups that have been forcibly displaced from their homelands are referred to as “traditional,” “classical,” or “historical” diasporas. As such, Armenians, Jews, and Greeks are mentioned first. The classic concept of the diaspora is built around ethnicity, forced displacement, and orientation to the homeland. It is one of the topics comprehensively studied by researchers. At the same time, the same cannot be said about the modern diaspora formed abroad due to emigration from post-Soviet Armenia. Kh. Tölölyan, drawing parallels between the previous and current substantive understandings of the concept of “diaspora,” notes that currently, this concept has a broader meaning and includes “immigrant,” “expelled from the homeland,” “refugee,” “labor migrant,” “exiled community,” “ethnic community” and other categories. He applies the “transnational” term to these groups because they are not yet “diaspora Armenians” and are closely related to Armenia. Transmigrant lives and participates in several communities simultaneously, forming new social relations and intending to act in the social networks of his/her country of origin. As a result, migrants, being in more than one society through the social network, form a new transcultural space, becoming a carrier of multicultural practices. The research results show that migrants who emigrated from post-Soviet Armenia, settling abroad and moving from one culture to another cultural area, do not forget their own and do not assimilate into a new one but master more than one culture. The research also revealed that an original culture is formed based on the close ties with Armenia and the adoption of the cultural practices of the host society, which can be called a mixed culture. As these migrants live in the social relations of more than one society simultaneously, they also form transnational consciousness and become bearers of several identities.

This research was conducted in 2021 based on the information collected through a quantitative survey among 639 families in 20 urban and 37 rural settlements of all regions of Armenia and Yerevan, where 1259 family members emigrated and settled abroad.

**ՀՆԴԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

Ռուբեն Օհանջանյան
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող, պ.գ.թ.

Հիմնաբաներ¹ էթնիկ արժեքներ, գաղթօջախ, համայնք, ինստիտուցիոնալ կառույց, կեն-
ցաղամշակութային կյանք, մշակութային արժեքների տարածման ուղիներ, հավաքված նյութե-
րի ներկայացուցչականություն, համացանցային ուսումնասիրության մեթոդներ:

Հնդկական դարավոր կապերի վերաբերյալ գոյություն ունեն բավականին հարուստ պատմագիտական ուսումնասիրություններ, որոնցում մանրամասն ներկայացվել է Հնդկաստա-
նում հայ գաղթօջախի ձևավորման և ծաղկման գործընթացը: Արժևորվել է հնդկահայ համայն-
քի դերը հայ մշակույթի զարգացման գործում: Արդի պայմաններում ստվարացել է հնդիկ
բնակչության թվաքանակը ՀՀ-ում, որի սոցիալական և կենցաղամշակութային կյանքի վերա-
բերյալ համացանցում առկա են բազմաթիվ նյութեր: Այդուհանդերձ, հարկ է իրականացնել
նաև գիտական համակարգված ուսումնասիրություններ, որոնք հնարավորություն կընձեռեն
բացահայտելու հնդկական համայնքի առջև ծառայած խնդրահարույց հարցերը: Հայ-հնդկա-
կան փոխհարաբերության ոլորտները բազմաբնույթ են՝ քաղաքական, ռազմական, տնտեսա-
կան, մշակութային, որոնք իրականացնում են պետական ինստիտուցիոնալ կառույցները: Սա-
կայն, սույն հրապարակման նպատակն է լինելու բացահայտել հնդկական համայնքի ազդե-
ցության շրջանակները ՀՀ կենցաղամշակութային կյանքում: Հետազոտության մեթոդների
թվում կիրառվել են համացանցային նյութերը և հարցազրույցները: Հավաքված նյութերն ողջ
հնդկական համայնքի մասշտաբով ներկայացուցչական չեն, սակայն ուրվագծում են ուսումնա-
սիրության ենթակա որոշ հարցերի շրջանակներ և կարող են նպաստել հետագա հիմնարար
հետազոտությունների ձեռնարկմանը:

Հնդիկները մեծապես նպաստում են ՀՀ սոցիալ-տնտեսական կյանքի զարգացմանը՝ ընդ-
գրկված լինելով բազմաթիվ ոլորտներում՝ կրթություն, բժշկություն, գյուղատնտեսություն,
տրանսպորտային ծառայություն, շինարարություն, առևտուր, սպասարկում և այլն: Այդուհան-
դերձ, այդ զբաղմունքների հիմնական մասն էթիկ արժեքների տարածման գործառույթներ չի
կատարում: Մեր հիմնական նպատակն էր՝ բացահայտել, թե հնդկական ազգային ինչպիսի
արժեքներ են տարածվում հայ բնակչության շրջանում: Դրանց տարածումը կարող է իրակա-
նացվել զանազան ուղիներով, սակայն սույն հետազոտության հնարավորությունների սահման-
ներում տարածման ուղիներից ընտրվել են հնդկական սննդի օբյեկտների, պարենային և տն-
տեսական խանութների ապրանքատեսակների սպառման խնդիրները հայ ազգաբնակչության
շրջանում:

Սննդի օբյեկտները նախատեսված են հիմնականում հնդիկ բնակչությանը սպասարկելու
համար: Որոշ սննդի օբյեկտներում չեն օգտագործում տավարի և խոզի միս, այնուամենայնիվ
հայերը նույնպես նախընտրում են հնդկական օբյեկտների ճաշացանկը՝ անգամ առաքման
տարբերակով: Հնդկական սննդի խանութներում հայերի շրջանում առավել մեծ պահանջարկ
են վայելում համեմունքները, հատկապես՝ պղպեղները: Արդյունաբերական ապրանքատեսակ-
ներն առավել գրավիչ են հայ կանանց համար, որոնք գնում են հնդկական բուրավետ փայտիկ-
ներ, բուրավետ յուղեր, աչքի ծարիր (աչքի սյուրմա), նաև զարդեր, քանի որ սիրում են նրանց
մշակույթը և ոճը:

СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ ВЛИЯНИЕ ИНДИЙСКОЙ ОБЩИНЫ В АРМЕНИИ

Рубен Оганджян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
научный сотрудник, к.и.н.

Ключевые слова: этнические ценности, диаспора, община, институциональные структуры, культурно-бытовая жизнь, каналы распространения культурных ценностей, репрезентативность собранных материалов, методы изучения в социальной сети.

Имеются богатые исторические исследования, посвященные многовековым связям между армянами и индийцами, которые всесторонне описывают становление и развитие армянской общины в Индии. Высоко оценена роль индийско-армянской общины в развитии армянской культуры. В настоящее время численность индийского населения в Республике Армения уменьшилась. В интернете есть различные материалы, посвященные социальной и бытовой культуре индийской общины в Армении, однако необходимо дополнительно провести скоординированные научные исследования, которые помогут нам разобраться, с какими проблемами сегодня сталкивается индийская община. Сферы взаимодействия между армянами и индийцами разнообразны – политическая, военная, экономическая, культурная. За ними следят государственные органы. Тем не менее, целью данной публикации является выявление масштабов влияния индийской общины на отечественную культуру в Республике Армения. Среди методов этого исследования – онлайн-исследования и интервью. Собранные материалы не являются репрезентативными для индийской общины, но тем не менее очерчивают круг некоторых вопросов, подлежащих изучению, и могут побудить к дальнейшим фундаментальным исследованиям.

Индийцы в основном влияют на развитие социально-экономической жизни Республики Армения, занимаясь рядом сфер – образованием, медициной, сельским хозяйством, транспортом, строительством, торговлей, обслуживанием и т. Д. Однако, распространение этических ценностей не входит в число функций большинства упомянутых сфер. Нашей основной целью было выяснить, какие именно индийские национальные ценности распространяются среди армянского населения. Несмотря на то, что эти ценности могут распространяться по-разному, мы выбрали для их изучения потребление индийских товаров армянами в заведениях общественного питания, продуктовых магазинах и рынках. Объекты общественного питания и напитков в основном предназначены для для индийского населения. Некоторые из этих объектов не используют говядину и свинину. Тем не менее, армяне тоже предпочитают индийскую еду даже через доставку. В индийских продуктовых магазинах армяне обычно потребляют специи, особенно перец. Шопинг и товары повседневного спроса распространены среди армянских женщин, которые покупают индийские ароматические палочки, парфюмерные масла, индийский каял (черная подводка для глаз), а также украшения, поскольку им нравится индийская культура и стиль.

THE SOCIO-CULTURAL INFLUENCES OF THE INDIAN COMMUNITY IN ARMENIA

Ruben Ohanjanyan
Institute of Archaeology and Ethnography,
NAS RA, Senior Researcher, Ph.D.

Key words: ethnic values, diaspora, ethnic community, institutional structure, domestic life, dissemination of cultural values, representativeness of collected data, online research methods.

There are rich historical studies dedicated to the centuries of connections between Armenians and Indians that comprehensively describe the formation and the development of the Armenian community in India. Valued has been the Indian-Armenian community's role in the development of the Armenian culture. Nowadays, the number of Indian population in the Republic of Armenia has decreased. There are various materials dedicated to the Indian community's social and domestic culture in Armenia online, however, it is necessary to additionally conduct coordinated scientific studies that will help us unravel what issues the Indian community faces today. The fields of interaction between Armenians and Indians are diverse-political, military, economic, cultural. These are overseen by state institutions. Nevertheless, the objective of this publication is to reveal the scopes of the Indian community's influence on the domestic culture in the Republic of Armenia. Among the methods of this research are the online research and interviews. The collected materials are not representative for the Indian community, and yet they outline the scopes of certain questions subject to study and can provoke further fundamental researches.

For the most part, Indians influence the development of the socio-economic life of the Republic of Armenia by being engaged in a number of fields-education, medicine, agriculture, transportation, construction, trade, service, and etc. However, spreading ethical values isn't among the functionalities of the majority of the fields mentioned. Our primary objective has been to discover what specific Indian national values are being spread across the Armenian population. Despite those values can be spread in a number of ways, we have selected to study them through the consumption of Indian goods by Armenians in food and beverage service facilities, food and department stores. Food and beverage service facilities are mainly intended for the Indian population. Some of those facilities don't use beef and pork. Even so, Armenians, too, prefer Indian food even via delivery. At Indian food stores Armenians usually consume spices- especially peppers. Shopping and convenience goods are common among the Armenian women who buy Indian incense sticks, perfume oils, Indian Kayal (black eyeliner), also jewelry as they like Indian culture and style.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՓՅՈՒՌՔՈՒՄ

Ռուբեն Կարապետյան
ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ Սփյուռքի ուսումնասիրությունների
բաժնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր
karapetyan.ruben.s@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ ինքնություն, պատմական հիշողություն, անցյալի գործիչներ, ընտրողականություն, սփյուռք, ինքնանույնականացում, սոցիալական խմբեր, ինքնակարծրատիպեր:

Էթնիկ ինքնության հիմնական բաղադրիչներից մեկը պատմական հիշողությունն է: Այս առումով առանձնահատուկ նշանակություն ունեն անհատի գիտակցության մեջ սեփական էթնիկ խմբի պատմական անցյալի իրադարձությունների ներթափանցման և այդ անցյալի հետ նրա ինքնանույնականացման ուղիները: Հիմնվելով ինը քաղաքների (Երևան, Թեհրան, Բեյրութ, Լոս Անջելես, Փարիզ, Լիոն, Մարսել, Թբիլիսի և Պրահա) հայերի շրջանում իրականացված հետազոտությունների նյութերի վրա՝ զեկույցում վերլուծվում են անցյալի իրադարձությունների և գործիչների ընտրության մեխանիզմները: Դիտարկվում է անցյալի իրադարձությունների և գործիչների նկատմամբ հարցվողների ընտրողական վերաբերմունքի հարաբերակցությունը՝ կապված քաղաքական, սոցիալական և մշակութային բնույթի ժամանակակից խնդիրների հետ: Ներկայացվում է անցյալի իրադարձության և գործիչի ընտրությունը տարբեր սերունդների, սեփական և այլազգ միջավայրերում հաստատված հայերի սոցիալական խմբերի կողմից՝ ինքնակարծրատիպերի և անցյալի տարբեր ժամանակային հատվածների գնահատականների համատեքստում՝ դրանք պայմանավորող տարբեր գործոններով:

Զեկույցի ներկայացված տեսանկյունը և կոնկրետ էմպիրիկ նյութի վերլուծությունը թույլ է տալիս նորովի դիտարկել էթնոսի տարբեր շերտերի ու հատվածների ներկայացուցիչների կողմից պատմական անցյալի իրադարձությունների և գործիչների կերպարի գնահատականների ձևավորման մեխանիզմները:

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ И ИДЕНТИЧНОСТЬ В ДИАСПОРЕ

Рубен Карапетян
Институт археологии и этнографии НАН РА,
заведующий отделом исследований диаспоры, д.и.н.
karapetyan.ruben.s@gmail.com

Ключевые слова: идентичность, историческая память, деятели прошлого, избирательность, диаспора, самоидентификация, социальные группы, автостереотипы

Одной из основных составляющих этнической идентичности является историческая память. В этой связи особое значение приобретают пути инфильтрации событий исторического прошлого своего этноса в сознании личности и ее самоидентификации с этим прошлым. В докладе на основе материалов исследований армян-жителей девяти городов (Еревана, Тегерана, Бейрута, Лос-Анджелеса, Парижа, Лиона, Марселя, Тбилиси и Праги) анализируются механизмы

их селективного отношения к событиям и деятелям прошлого. Рассматривается соотносимость избирательного отношения респондентов к событиям и деятелям прошлого с современными проблемами политического социального и культурного характера. Выбор события и деятеля прошлого различными поколениями, социальными группами армян, расселенных в своей и интернациональной среде представлен в контексте автостереотипов и оценок разных временных срезов прошлого в факторах их обуславливающих.

Представленный ракурс доклада, данный в нем анализ конкретного эмпирического материала, позволяет по новому рассмотреть механизмы формирования оценок событий исторического прошлого, образа его деятелей у представителей разных слоев и частей этноса.

HISTORICAL MEMORY AND IDENTITY IN THE DIASPORA

Ruben Karapetyan

Head of Department of Diaspora Studies,
IAE NAS RA, Doctor of Historical Sciences
karapetyan.ruben.s@gmail.com

Key words: identity, historical memory, figures of the past, selectivity, diaspora, self-identification, social groups, auto-stereotypes:

One of the main components of ethnic identity is historical memory. In this regard, the ways of infiltrating the events of their ethnic group's historical past in the minds of individuals and their self-identification with this past acquire special significance. In the report the mechanisms of selective attitude towards the events and figures of the past are analyzed on the basis of the study of Armenian residents of nine cities (Yerevan, Tehran, Beirut, Los Angeles, Paris, Lyon, Marseilles, Tbilisi and Prague). The correlation of the respondents' selective attitude towards the events and figures of the past with contemporary problems of political social and cultural character is considered. The choice of the event and figure of the past by different generations, social groups of Armenians, settled in their own and foreign environments is presented in the context of auto-stereotypes and evaluation of different aspects of the past in the factors, which condition them.

The presented perspective of the report and its analysis of specific empirical material allows us to take a fresh look at the mechanisms of shaping the assessments of the events of the historical past and the images of its figures by representatives of different strata and parts of the ethnic group.

**ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ ԵՎ
ՍՓՅՈՒՌՔ ՊԵՏԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐ**

Աշոտ Ավետիսյան
Ինտերնետային ՓԲԸ խորհրդի անդամ, տ.գ.թ.
ashot.avetisyan.1949@mail.ru

Հիմնաբաներ՝ կազմակերպություն, մասնագետներ, ռազմարդյունաբերական համալիր, տեխնոլոգիաներ, համալիր, սփյուռք, նախագիծ:

Ներկայումս ծայրահեղ արդիական է դառնում Սփյուռքի ձեռնարկատիրական ներուժի բացահայտման և օգտագործման պետական ծրագրի մշակման և իրականացման խնդիրը Հայաստանի տնտեսական զարգացման և անվտանգության ապահովման գործում: Զեկուցման նպատակն է վերհանել որոշ մեխանիզմներ, որոնք կնպաստեն ՀՀ տնտեսական զարգացմանը ընդհանուր ծրագրի միջոցով: Նշված ծրագիրը պետք է բաղկացած լինի նախագծային և կազմակերպչական բաղադրիչներից: Նախագծային մասը պետք է ներառի մի շարք խոշոր ռազմավարական նախագծերից ռազմարդյունաբերական համալիրի (ռազմարդյունաբերական համալիր) և բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտներում:

Ծրագրի կազմակերպչական բաղադրիչը պետք է ներառի հանրապետության բարձրագույն և մասնագիտական կրթության համակարգում նշված նախագծերին համապատասխան բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների պատրաստման պետպատվեր, ինչպես նաև համապատասխան կիրառական գիտահետազոտական և ենթակառուցվածքային ենթածրագրերի ֆինանսավորում:

Կազմակերպչական բաղադրիչը պետք է ներառի նաև միջոցառումների համալիր՝ նախագծերին առնչվող գործունեության ոլորտներում Սփյուռքի մասնագետների տվյալների բազա ստեղծելու համար: Ծրագրի կազմակերպչական և ֆինանսական բաղադրիչը պետք է ներառի ծրագրերի իրականացման համար ԲԲԸ-ների (բաց բաժնետիրական ընկերությունների) ստեղծման միջոցառումների շարք:

Առաջարկվող մոդելի իրականացումը ինստիտուցիոնալ շրջանակ կստեղծի Հայաստանի ռազմավարական զարգացման համար: Սույն զեկուցումը հիմնված է ՀՀ ԿԳՄՄՆ Գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ թիվ 21T-5B168 գիտական նախագծի շրջանակներում իրականացված հետազոտության վրա:

**ГОСПРОГРАММА: Э
КОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И ДИАСПОРА**

Ашот Аветисян
Член правления ЗАО «Инекобанк», к.э.н.
ashot.avetisyan.1949@mail.ru

Ключевые слова: организация, специалисты, военно-промышленный комплекс, технологии, комплекс, диаспора, проект.

В настоящее время чрезвычайно актуальной становится проблема разработки и реализации государственной программы по выявлению и задействованию предпринимательского по-

тенциала диаспоры в экономическом развитии и безопасности Армении. Цель доклада – определить некоторые механизмы, которые будут способствовать экономическому развитию РА через общую программу. Указанная программа должна состоять из проектной и организационной составляющих. Проектная часть должна включать в себя ряд крупных стратегических проектов в сферах ВПК (военно-промышленного комплекса) и высоких технологий.

Организационная составляющая программы должна включать в себя госзаказ на подготовку соответствующих этим проектам высококлассных специалистов в системе высшего и профтехнического образования в республике, а также финансирование соответствующих прикладных научных исследований и инфраструктурных подпроектов.

Организационная составляющая должна включать в себя также комплекс мероприятий по созданию базы данных о видных профессионалах в диаспоре в соответствующих проектах сферах деятельности. Организационно-финансовая составляющая программы должна охватывать комплекс мероприятий по созданию ОАО (открытых акционерных обществ) по реализации проектов. Реализация предложенной модели создаст институциональную основу для стратегического развития Армении. Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета по науке МОНКС РА в рамках научного проекта № 21Т-5В168.

STATE PROGRAM: ECONOMIC DEVELOPMENT AND THE DIASPORA

Ashot Avetisyan
Member of the Executive Board of
"Inecobank" CJSC, Ph.D in Economics
ashot.avetisyan.1949@mail.ru

Key words: organization, specialists, military-industrial complex, technologies, complex, diaspora, project

At present, the problem of developing and implementing a state program to identify and use the entrepreneurial potential of the diaspora in the economic development and security of Armenia is becoming extremely urgent. The purpose of the report is to identify some mechanisms that will contribute to the economic development of RA through a common program. The specified program should consist of design and organizational components. The project part should include a number of large strategic projects in the areas of the military-industrial complex (military-industrial complex) and high technologies.

The organizational component of the program should include a state order for the training of highly qualified specialists corresponding to these projects in the system of higher and vocational education in the republic, as well as funding for relevant applied scientific research and infrastructure subprojects.

The organizational component should also include a set of measures to create a database of prominent professionals in the Diaspora in the areas of activity relevant to the projects. The organizational and financial component of the program should cover a set of measures for the creation of JSCs (open joint stock companies) for the implementation of projects.

The implementation of the proposed model will create an institutional framework for the strategic development of Armenia. The study was carried out with the financial support of the Committee on Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Armenia within the framework of the scientific project No. 21T-5B168.

ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ ԵՎ ՍՓՅՈՒՌՔՅԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սյուզաննա Բարսեղյան
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
Սփյուռքի հետազոտությունների բաժին, ավագ գիտաշխատող, պ.գ.թ.
syuzanna.barseghyan@gmail.com

Հիմնաբաներ¹ հայրենիք, սփյուռք, սփյուռքյան ինքնություն, պատկերացումներ, գործոններ, միջավայր, գործընթաց

Հայրենիքի մասին պատկերացումները տարբեր են բազմաշերտ ու բազմազան արդի հայկական սփյուռքում: Սփյուռքահայերը կարող են հայրենիք համարել իրենց կամ ծնողների/նախնիների ծննդավայրը, ծագման երկիրը, բնակության երկիրը, պատմական հայրենիքը, Հայաստանի Հանրապետությունը և այլն: Հայրենիքի ընկալումների վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ. դրանք կարող են լինել ինչպես սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրիչները, այնպես էլ ցրման սկզբնական վայրը, գաղթի պատճառն ու պատմությունը, սերնդափոխությունը, ընդունող երկրի գերիշխող մշակույթն ու միջավայրը, համայնքային կառուցվածքը, կապը Հայաստանի հետ և այլն: Սփյուռքացման գործընթացում, ամենօրյա պրակտիկաներում և դիսկուրսիվ դաշտերում տարածվում և վերարտադրվում են հայրենիքի մասին պատկերացումները, որոնք նույնքան բազմազան են, որքան սփյուռքյան իրականությունը: Այս բազմազանության և տարբերությունների մեջ վերարտադրվում և փոխանցվում է «կորուսյալ ծագման» և «հիշվող կամ երևակայվող հայրենիքի» գաղափարը: Սակայն ինչպիսին էլ լինի հայրենիքի ընկալումը, այն հանդես է գալիս որպես ինքնության կարևոր աղբյուր:

Ներկայացվող զեկուցման նպատակն է վերլուծել հայրենիքի դերը սփյուռքյան ինքնության կառուցակցման գործում, բացահայտել արդի հայկական սփյուռքում հայրենիքին վերագրվող նշանակությունն ու նրա հետ կապի առանձնահատկությունը:

Վերլուծության հիմքում ընկած հետազոտությունն իրականացվել է արդի հայկական սփյուռքի մի շարք համայնքներում՝ ձևայնացված հարցումների, խորին հարցազրույցների և դիտման մեթոդներով¹: Վերլուծությունը հենվում է նաև սփյուռքյան մամուլի և երկրորդային տվյալների վրա:

---

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Սփյուռքի հետազոտությունների բաժնի կողմից, «Սեփական և այլազգի միջավայրում հայերի համեմատական հետազոտության հիմնական ուղղությունները. ուսումնասիրության խնդիրներն ու հեռանկարները» պետական նպատակային ծրագրի շրջանակներում:

РОДИНА И ДИАСПОРАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ

Сюзанна Барсегиан

Институт археологии и этнографии НАН РА,
Отдел исследований диаспоры, старший научный сотрудник, к.и.н.
syuzanna.barseghyan@gmail.com

Ключевые слова: родина, диаспора, диаспоральная идентичность, представления, факторы, среда, процесс

Представления о родине в многослойной и разнообразной современной армянской диаспоре различны. Армяне диаспоры могут считать своей родиной или местом рождения своих родителей/предков, страной происхождения, страной проживания, исторической родиной, Республикой Армения и т.д. Восприятие родины зависит от многих факторов: ими могут быть как социально-демографические характеристики, так и исходное место расселения, причина и история миграции, смена поколений, доминирующая культура и среда принимающей страны, структура общины, связь с Арменией и т.д. В процессе диаспоризации, в повседневных практиках и дискурсивных пространствах распространяются и воспроизводятся столь же разнообразные, как и диаспоральная реальность, представления о родине. В этом многообразии и различии воспроизводится и передается идея «утраченной происхождения» и «воспоминаемой или воображаемой родины». Однако каким бы ни было восприятие родины, она выступает важным источником идентичности.

Цель представленной статьи – проанализировать роль родины в построении диаспоральной идентичности, выявить значение, придаваемое родине в современной армянской диаспоре и специфику связи с ней.

Исследование, положенное в основу анализа, было проведено в ряде общин современной армянской диаспоры с использованием методов структурированных опросов, глубинных интервью и наблюдения². Анализ также опирается на вторичные данные и прессы диаспоры.

HOMELAND AND DIASPORIC IDENTITY

Syuzanna Barseghyan

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,
Department of Diaspora Studies, senior researcher, Ph.D
syuzanna.barseghyan@gmail.com

Key words: homeland, diaspora, diasporic identity, ideas, factors, environment, process

Ideas about the homeland in the multi-layered and diverse modern Armenian diaspora are different. The Armenian diaspora can be considered their homeland or place of birth of their parents/ancestors, country of origin, country of residence, historical homeland, Republic of Armenia, etc. The perception of the homeland depends on many factors. These may include socio-

---

² Исследование проведено Отделом исследований диаспоры Института археологии и этнографии НАН РА, «Основные направления сравнительных исследований армян в своей и зарубежной среде: проблемы и перспективы исследований» в рамках государственной целевой программы.

demographic characteristics, the ancestral land of dispersion, the reason and history of migration, generational change, the dominant culture and environment of the host country, community structure, connection with Armenia, etc. In the process of diasporization, everyday practices and discursive spaces spread ideas about the homeland are reproduced as diverse as the diaspora reality. In this diversity and difference, the idea of a “lost origin” and a “remembered or imagined homeland” is reproduced and transmitted. However, whatever the perception of the homeland, it is an important source of identity.

The purpose of this article is to analyze the role of the homeland in the diasporic identity construction, to identify the importance attached to the homeland and the specifics of its relationships in the modern Armenian diaspora.

The research underlying the analysis was conducted in a number of communities in the contemporary Armenian diaspora using structured survey, in-depth interviews and observations methods³. The analysis is also based on secondary and diasporic press data.

ՀԱՅԵՐԻ ԷԹՆՈԿՐՈՆԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Նելլի Խաչատուրյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
գիտաշխատող, պ.գ.թ.,
nelli.khachaturyan@gmail.com

Հիմնաբաներ՝ Հայեր, հայկական էթնոս, կրոն, էթնոկրոնական ինքնություն, ՀԱԵ, դավանանքային պատկանելիություն, գլոբալիզացիա, այլազգի միջավայր:

Սույն հոդվածի նպատակն է բացահայտել հայերի էթնոկրոնական ինքնության, կրոնական գիտակցության և վարքագծի ուսումնասիրությունների տեսական մոտեցումների առանձնահատկությունները:

Վերլուծվում է էթնիկ և կրոնական ինքնությունների փոխազդեցության յուրահատկությունը, որի արդյունքում ձևավորվում է էթնոկրոնական ինքնության ընդհանուր կառուցվածքը:

Փորձ է արվում համակողմանիորեն լուսաբանել ուսումնասիրվող օբյեկտը՝ հատկապես շեշտը դնելով անհրաժեշտ ժամանակային փոխհարաբերությունների (պատմություն-իրականություն), կարևոր փաստերի (գործոնների) և դրանց դրսևորումների բացահայտման վրա:

Հիմնվելով հետազոտական փորձի վրա, հեղինակը ներկայացնում է ֆենոմենի ուսումնասիրության տեսական, գաղափարական և էմպիրիկ մոտեցումների ակնարկ:

Պատմական իրողություններից ելնելով՝ էթնիկ և կրոնական ինքնության հարաբերությունն իր լավագույն դրսևորումներով տեսանելի է հատկապես Արևելքում: Ինչ վերաբերում է հայկական էթնոսին, ապա այստեղ կարող ենք ականատես լինել էթնիկ և կրոնական ինքնության այնպիսի խորը փոխներթափանցմանը, որ ինչ-որ մակարդակում դրանք ուղղակի անբաժանելի են դառնում:

---

³ The study was conducted by the Department of Diaspora Studies of the Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA, within the framework of the program, “The main directions of comparative studies of the Armenians in their own and foreign environments: The problems and the perspectives of the study”.

Էթնոսի էթնոկրոնական ինքնության առանձնահատկությունները վերլուծելիս կարևոր է այն ընկալել որպես հասարակության հոգևոր և մշակութային շերտերի անբաժանելի մաս, որը կազմում է մարդու և էթնոսի գոյության հիմնարար ասպեկտների հետ կապված իմաստների և արժեքների շրջանակը: Այս շերտերն ավանդաբար ձևավորվում են հասարակության մեջ որպես անկախ սոցիալական ինստիտուտ, որը սերտ կապի մեջ է գտնվում հասարակության այլ ենթակառուցվածքների հետ:

Էթնոկրոնական ինքնության ձևավորումը, դրա բյուրեղացումը, հիմնական մարկերների (ցուցիչների) ձևավորումը դինամիկ երևույթներ են, որոնց առանձին փուլերը երբեմն տևում են մի քանի դար, նաև ավելին:

Յուրաքանչյուր էթնիկ խումբ իր պատմության այս կամ այն ժամանակաշրջանում փորձում է ստեղծել արժեքային համակարգ, արժեքային հիերարխիա և սեփական ազգային հոգևոր կյանքի տարատեսակ: Իսկ թե ինչ տեսքով այն կներկայացվի, կախված է ազդեցության բազմաթիվ գործոններից, ինչպիսիք են քաղաքականը (աշխարհաքաղաքականը), մշակութայինը, ժողովրդագրականը, աշխարհագրականը (կլիմայականը), էթնոդավանանքային միջավայրը և այլն:

Պետականության կորստի և ասիմիլիացիայի վտանգի պայմաններում էթնիկ մշակույթն իր կրողների գիտակցության մեջ կարող է ձևավորել որոշակի սահմաններ (կաղապար), որոնցում տեղայնացված են կրոնական ավանդույթները, լեզուն, պատմությունը, որոշակի տարածքը և այլն: Նաև պետք է հաշվի առնել, որ պատմական, մշակութային և կրոնական որոշ պայմանների դեպքում էթնոսը կարողանում է ձևավորել միայն իրեն բնորոշ էթնոկրոնական ինքնության տեսակ, որում կարևոր տեղ է զբաղեցնում բարձր մշակութային ֆոնը: Սակայն եթե նման ֆոն բացակայում է կամ թույլ է դրսևորված, հանրության շրջանակներում ձևավորվում է ինքնության մի այլ տեսակ, որի հիմքն է հանդիսանում բնակեցման տարածքը և/կամ նոր ձևավորված պետությունը օբյեկտը:

Հայերի էթնիկ և կրոնական ինքնության հարաբերակցությանը վերաբերող ուսումնասիրությունները նշանակալի են սեփական, այլազգի և/կամ այլադավան միջավայրում էթնոսի ինքնապահպանման մեխանիզմների, ներկա իրավիճակի և զարգացման հեռանկարների ըմբռնման տեսանկյունից: Իսկ էթնոկրոնական ինքնության ֆենոմենի ուսումնասիրության մոտեցումները համեմատելիս և վերլուծելիս առանձնահատուկ դեր է ստանում ուսումնասիրության պատմա-համեմատական մեթոդը՝ համալրվելով կոնկրետ կիրառական հետազոտությունների արդյունքներով: Այսպիսով ընդգծվում է պատմական դինամիկայի պրիզմայով անցած էթնոկրոնական ինքնության դրսևորումների ուսումնասիրության կարևորությունը՝ նկատի առնելով կոնկրետ արտաքին և ներքին ազդեցության գործոնները:

О ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМАХ ИЗУЧЕНИЯ ЭТНО-РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ АРМЯН

Нелли Хачатурян

Институт археологии и этнографии НАН РА,

научный сотрудник, к.и.н.

nelli.khachaturyan@gmail.com

Ключевые слова: Армяне, армянский этнос, религия, этно-религиозная идентичность, ААЦ, конфессиональная принадлежность, глобализация, иноэтничное окружение.

Целью данной работы является выявление особенностей теоретических подходов в исследованиях по этнорелигиозной идентичности армян, особенностей религиозного сознания и поведения.

Анализируется специфика взаимодействий этнической и религиозной идентичностей, в результате чего и формируется общая структура этнорелигиозной идентичности.

Предпринимается попытка всестороннего охвата исследуемого объекта. Особо отмечается важность выявления необходимых взаимосвязей (история–современность), фактов и уникальности их проявлений.

Автор, основываясь на опыте исследований, приводит обзор некоторых теоретических, идеологических и эмпирических подходов в изучении данного феномена.

В силу исторических особенностей, взаимосвязь между этнической и религиозной идентичностью в ее лучших проявлениях видна именно на Востоке. Что же касается армянского этноса, то в нем может присутствовать столь глубокое взаимопроникновение этнической и религиозной идентичности, что на некотором уровне они просто неразделимы.

При анализе особенностей этнорелигиозной идентичности акцентируется важность ее восприятия как неотъемлемой части духовного и культурного слоев общества, определяющих сферу значений и ценностей, относящихся к фундаментальным аспектам человеческого бытия и существования этноса. Эти пласты традиционно формируются в обществе в качестве самостоятельного социального института, находящегося в тесной связи с другими инфраструктурами.

Становление этно-религиозной идентичности, ее кристаллизация, формирование основных маркеров – динамичные явления, отдельные этапы которых порою длятся несколько столетий, а может и более. Каждая этническая группа в тот или иной период своей истории, пытается создать ценностную систему, ценностную иерархию и тип собственной национальной духовной жизни. И в каком виде она будет представлена, зависит от множества факторов воздействия политического (геополитического), культурного, демографического, географического (климатического), этноконфессионального окружения и т.д.).

В условиях потери государственности и при опасности ассимиляции этническая культура может формировать определенные границы в сознании ее представителей, в которых локализуется религиозная традиция, язык, история, определенная территория и т.д. Также следует учитывать, что в условиях некоторых исторических, культурных и религиозных особенностей этнос способен формировать особый, присущий только ему тип этнорелигиозной идентичности, важную нишу в которой занимает высокий культурный фон. Однако, если подобный фон отсутствует или слабо проявлен, в рамках общности формируется иной вид идентичности, где

основообразующим является территория расселения и/или сравнительно недавно сформированное государственное образование.

Исследования по изучению степени соотносимости этнической и религиозной идентичности армян значимы с точки зрения понимания механизмов самосохранения этноса, его современного состояния и перспектив развития в условиях своего, иноэтнического и/или инорелигиозного (иноконфессионального) окружения. И при сопоставлении и анализе подходов в изучении феномена этнорелигиозной идентичности вырисовывается особая роль сравнительно-исторического анализа вкупе с результатами конкретных эмпирических исследований. Тем самым, акцентируется важность исследований проявлений этнорелигиозной идентичности проводимых сквозь призму исторической динамики с учетом конкретных внешних и внутренних факторов воздействия.

ABOUT THE THEORETICAL PROBLEMS OF STUDYING ETHNORELIGIOUS IDENTITY OF ARMENIANS

Nelly Khachaturian

Institute of Archeology and Ethnography NAS RA,
Researcher, Ph.D in History
nelli.khachaturyan@gmail.com

Key words: Armenians, Armenian ethnos, religion, ethnoreligious identity, AAC, confessional affiliation, globalisation, other ethnic environment.

The purpose of this work is to identify the features of theoretical approaches in researches on ethnoreligious identity of Armenians, religious consciousness and behavior.

The specifics of interactions between ethnic and religious identities are analyzed, as a result of which the general structure of ethnoreligious identity is formed.

An attempt is made to cover the entire scope of the research object. The importance of identifying the necessary interconnections (history-modernity), facts and uniqueness of their manifestations is especially noted.

The author, based on own research experience, reviews some theoretical, ideological and empirical approaches to the study of this phenomenon.

Due to the historical features the relationship between ethnic and religious identity in its best manifestations is visible precisely in the East. As for the Armenian ethnic group, there can be such a deep interpenetration of ethnic and religious identity that at some level they are simply inseparable.

When analyzing the features of ethno-religious identity, the importance of its perception as an integral part of the spiritual and cultural layers of society, which determine the sphere of meanings and values related to the fundamental aspects of human and ethnic existence, is emphasized. These layers are traditionally formed in society as an independent social institution, which is in close connection with other infrastructures.

The formation of ethnoreligious identity, its crystallization and the evolution of main markers are dynamic phenomena, the individual stages of which sometimes last several centuries or more. Each ethnic group in any period of its history tries to create a value system, a value hierarchy and a type of its own national spiritual life. And in what form it will be presented, depends on many factors

like political (geopolitical), cultural, demographic, geographic (climatic), ethnoconfessional environment, etc.

In the conditions of loss of statehood and in danger of assimilation, ethnic culture can form certain borders in the consciousness of its representatives, in which religious tradition, language, history, certain territory, etc. are localised. It should also be taken into account that under the conditions of some historical, cultural and religious features, the ethnos is able to form a special type of unique ethnoreligious identity with a high cultural background. However, if a similar background is absent or weakly manifested, another type of identity is formed within the society, where the basis is the territory of settlement and/or a relatively recently formed state formation.

So, studying the degree of relevance of ethnic and religious identity of Armenians are significant from the point of view of understanding the mechanisms of self-preservation of ethnos, its current state and prospects for development in the conditions of its own, other-ethnic and/or other-religious (other-confessional) environment. And when comparing and analyzing approaches in the study of the phenomenon, a special role of comparative-historical analysis emerges together with the results of empirical researches. Thus, the importance of studying the manifestations of ethno-religious identity conducted through the prism of the historical dynamics taking into account specific external and internal influence factors, is emphasized.

**ԽՈՇՈՐ ՔԱՂԱՔԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈԿՐՈՆԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՍՈՎՈՐՈՒՅԹՆԵՐԸ
(ԵՐԵՎԱՆԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ)**

Մարիամ Հարությունյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի,
Սփյուռքի հետազոտությունների բաժին, ավագ լաբորանտ

Հիմնաբառեր՝ էթնոկրոնական ինքնություն, տոնածիսական սովորույթ, քաղաքային միջավայր, ծիսական պրակտիկա, կրոնական գիտակցություն, ազգային ինքնագիտակցություն, սոցիալական պրակտիկա

Ակնհայտ է կրոնական գիտակցության և տոնածիսական համակարգի հարաբերությունները: Հասկանալի է, որ այդ փոխհարաբերությունները մեծապես պայմանավորում են էթնոկրոնական ինքնությունը՝ լցնելով այն իրական ներկայությամբ: Այս առումով առանձնահատուկ հետաքրքիր խնդիր է առաջանում քաղաքի բնակչության շրջանում հիմնականում ծիսական պրակտիկայի փոխհարաբերությունների ուսումնասիրման հարցում: Ելնելով բնակչության էմպիրիկ ուսումնասիրությունից՝ զեկույցում նշվում է տոնածիսական պրակտիկայի փոփոխությունները, դրա հարաբերակցությունը կրոնական գիտակցության և տարբեր սոցիալ-ժողովրդագրական խմբերի վարքագծի հետ: Ուսումնասիրության նյութերը թույլ են տալիս հստակ պատկերացնել բնակչության տարբեր խմբերի կյանքի տոնական ոլորտի բովանդակության առօրյա ընկալման բնույթը: Եվ, որ առավել ուշագրավ է, որոշվեց հայության տոնական ու ծիսական վարքագծի մեջ էթնոկրոնական գիտակցության առաջնահերթությունը:

Ժամանակակից Հայաստանում խորհրդային գրեթե բոլոր տոները ժողովրդի մշակութային ֆոնդում իրենց տեղը զիջել են ավանդական տոներին՝ Սուրբ Սարգիս և վերակենդանացած

Նավասարդ, Բարեկենդան և այլն: Միաժամանակ հայկական քաղաքային միջավայր են թափանցել այնպիսի տոներ, ինչպիսիք են Հելոուինը, Սուրբ Վալենտինը: Այս կապակցությամբ ուսումնասիրվել է տոների տարածվածության և դրանց մասնակիցների կրոնական ինքնության օբյեկտիվ կապը: Ներկայումս կրոնականության նկատվող աճը, որը, ի լրումն բնական, տնտեսական և սոցիալական աղետների, առաջացրել է ազգային ինքնագիտակցության, կրոնի և դրան զուգահեռ մշակութային ֆոնդի տոնական ու ծիսական բաղադրիչի բարձրացում սոցիալական պրակտիկայում՝ բնակչության կյանքի հուզական ոլորտում: Սա հատկապես հստակ երևում է մի մեծ քաղաքի միջավայրում, որի բնակչությունն աչքի է ընկնում ազգային ինքնագիտակցության բարձր մակարդակով և ազգային նշանակալի արժեքների վրա կենտրոնացվածությամբ:

ЭТНОРЕЛИГИОЗНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И ПРАЗДНИЧНО-ОБРЯДОВАЯ ПРАКТИКА НАСЕЛЕНИЯ КРУПНОГО ГОРОДА (ПО МАТЕРИАЛАМ ИССЛЕДОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЕРЕВАНА)

Мариам Арутюнян
Институт археологии и этнографии НАН РА
Отдел исследований диаспоры
старший лаборант

Ключевые слова: этнорелигиозная идентичность, празднично-обрядовая практика, городская среда, обрядовая практика, религиозное сознание, национальное самосознание, оциальная практика

Взаимосвязь между религиозным сознанием и празднично-обрядовой системой очевидна. Понятно, что эти взаимосвязи во многом определяют этнорелигиозную идентичность, наполняя ее реальным содержанием. В этой связи представляет особый интерес проблема изучения этих взаимосвязей в обрядовой практике населения крупного города. В докладе на основе эмпирического исследования населения Еревана прослеживаются изменения в празднично-обрядовой практике, ее соотносимость с религиозным сознанием и поведением различных социально-демографических групп. Материалы исследования позволяют четко представить характер обыденного восприятия содержания праздничной сферы жизнедеятельности разных групп населения. И, что еще более примечательно определен приоритет этнорелигиозного сознания в празднично-обрядовом поведении армян.

В современной Армении почти все советские праздники уступили свое место практике имеющимся в культурном фонде народа традиционным праздникам, как например Сурб Саркис и реанимированных Навасарда, Барекендана и других. В то же время в армянскую городскую среду проникли такие праздники как Хэллоуин, Св. Валентин. Связи с этим была исследована объективная связь между распространенностью праздников и религиозной идентичностью их участников. В настоящее время отмечаемый рост религиозности обусловленный помимо природных, экономических и социальных катаклизмов, подъемом национального самосознания религия и вместе с ним празднично-обрядовая компонента фонда культуры были востребованы в социальную практику - в эмоциональную сферу жизни населения. Это особенно четко прослеживается в среде крупного города, население которого отличается высоким уровнем национального самосознания и ориентированностью на национально знаимые ценности.

**ETHNO-RELIGIOUS IDENTITY AND FESTIVE-RITUAL PRACTICE OF THE
POPULATION OF A LARGE CITY
(BY THE MATERIALS OF THE STUDY OF THE POPULATION OF YEREVAN)**

Mariam Harutyunyan
Institute of Archeology and Ethnography of NAS RA,
senior laboratory assistant

Key words: ethnoreligious identity, festive-ritual practice, urban environment, ritual practice, religious consciousness, social practice, national self-awareness

The relationship between religious consciousness and the festive and ritual system is obvious. It is clear that these interrelations largely determine ethnoreligious identity, filling it with real content. In this regard, the problem of studying these relationships in the ritual practice of the population of a large city is of particular interest. Based on an empirical study of the population of Yerevan, the report traces changes in the festive-ritual practice, its correlation with religious consciousness, and the behavior of various socio-demographic groups. The materials of the study allow us to imagine the nature of the everyday perception of the content of the festive sphere of life of different groups of the population. And, what is even more remarkable, the priority of ethnoreligious consciousness in the festive and ritual behavior of the Armenians was determined.

In modern Armenia, almost all Soviet holidays have given way to the practice of traditional holidays in the cultural fund of the people, such as Surb Sarkis and the reanimated Navasard, Barekendan, and others. At the same time, such holidays as Halloween, and St. Valentine penetrated the Armenian urban environment. In connection with this, the objective relationship between the prevalence of holidays and the religious identity of their participants was investigated. At present, the observed increase in religiosity, caused, in addition to natural, economic, and social cataclysms, by the rise of national self-consciousness, religion, and along with it, the festive and ritual component of the cultural fund were in demand in social practice - in the emotional sphere of life of the population. This is especially clearly seen in the environment of a large city, the population of which is distinguished by a high level of national self-awareness and a focus on nationally significant values.

**ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՊՈԼՍԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼՈՒՄ XIX ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ**

Սալվինե Մարկոսյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
կրտսեր գիտաշխատող
salvi.markosyan@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ Օսմանյան Թուրքիա, Կոստանդնուպոլիս, պոլսահայություն, պարբերական մամուլ, մշակույթ, ինքնություն, համայնքային կյանք, մտավորականություն:

Աշխատությունը ներկայացնում է XIX դարի առաջին տասնամյակների՝ արևմտահայ կյանքի մշակութային կենտրոնի՝ Կոստանդնուպոլիսի հայության ինքնության պահպանման

հիմնախնդիրներն ու մարտահրավերները, որոնք անմիջական սպառնալիք են հանդիսացել համայնքի շարունակականության համար:

Այս համատեքստում, մասնավորապես, քննարկվում են պարբերական մամուլի դերակատարման կարևորության հարցերը և դրանում արտացոլված ինքնության պահպանման տեսլականը:

Հատուկ ընդգծված է, թե մամուլն ազգային դիմագծի պահպանման տեսակետից ինչ առանցքային դեր ու նշանակություն է ունեցել, և բացահայտել համայնքային կյանքի նկատմամբ ունեցած դիրքորոշումները:

Վերլուծության են ենթարկված Կոստանդնուպոլսում հրատարակվող ինչպես հայտնի, այնպես էլ քիչ ուսումնասիրված պարբերականները, որոնք կարևոր դերակատարում են ունեցել պոլսահայրության կյանքի վրա, քանի որ մամուլը գործուն քայլեր է կատարել համայնքի ներսում բևեռացման կանխարգելման և ինքնության բաղադրիչների պահպանման համար:

Թեև հայ մշակույթի և լեզվի պահպանման հարցում պարբերականներն ակներև անջատողականություն չեն դրսևորել, այնուամենայնիվ, սա չէր կարող իր կնիքը չթողնել համայնքի ներսում խմբավորումների ձևավորման վրա, հատկապես, երբ գործ ենք ունեցել այլ մշակույթի՝ միջնորդավորված շփման հետևանքով առաջացած գործոնների հետ:

Հիմնահարցի առավել խորքային ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ են հետազոտություններ, որոնք հնարավորություն կտան հիմնահարցը մեկնաբանել տարբեր դիտանկյուններից, որպեսզի հնարավորություն ստեղծվի առավել հանգամանորեն արժևորել և ներկայացնել պարբերական մամուլի դերակատարումը համայնքի մշակութային կյանքի զարգացումների վրա:

ВОПРОСЫ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ АРМЯН КОНСТАНТИНОПОЛЯ В НАЧАЛЕ XIX ВЕКА

Салвине Маркосян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
младший научный сотрудник
salvi.markosyan@gmail.com

Ключевые слова: Османская Турция, Константинополь, Константинопольские армяне, периодика, культура, идентичность, общинная жизнь, интеллигенция.

В докладе рассмотрены проблемы и вызовы сохранения идентичности армян Константинополя, культурного центра западноармянской жизни, в первые десятилетия XIX века, что представляло прямую угрозу сохранению общины.

В этом контексте, в частности, обсуждаются вопросы важности роли периодической печати и отраженного в ней видения сохранения идентичности.

Особо подчеркнута ключевая роль и значение прессы с точки зрения сохранения национального портрета и выявления отношения к общественной жизни.

Проанализированы как известные, так и малоизученные периодические издания, издававшиеся в Константинополе, которые играли важную роль в жизни константинопольских армян, поскольку пресса предпринимала активные действия по предотвращению поляризации внутри общины и сохранению компонентов идентичности.

Хотя периодика и не проявляла выраженного сепаратизма в отношении сохранения армянской культуры и языка, это не могло не наложить отпечаток на формирование групп внутри общины, особенно когда мы имеем дело с факторами, вызванными опосредованным контактом с другой культурой.

Возможно, для более глубокого изучения вопроса необходимы дальнейшие исследования, которые позволят представить вопрос с разных точек зрения, создать возможность для более тщательной оценки, представить роль периодической печати в развитии культурной жизни общества.

THE ISSUES OF IDENTITY IN THE PERIODICAL PRESS OF THE ARMENIANS OF CONSTANTINOPLE AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

Salvine Markosyan

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,

Junior researcher

salvi.markosyan@gmail.com

Key words: Ottoman Turkey, Constantinople, the Armenians of Constantinople, periodical press, culture, identity, community life, intelligentsia.

The report addresses the problems and challenges of preserving the identity of the Armenians of Constantinople, the cultural center of Western Armenian life, in the first decades of the 19th century, which posed a direct threat to the continuity of the community.

In this context, in particular, the questions of the importance of the role of the periodical press and the vision of preserving the identity reflected in it were discussed.

We have tried to emphasize the key role and importance of the press from the point of view of preserving the national image, and have tried to reveal the attitudes towards community life.

There is analyzed both well-known and little-studied periodicals published in Constantinople, which played an important role in the life of the Armenians of Constantinople, as the press took active steps to prevent polarization within the community and to preserve the components of identity.

Although the periodicals did not show marked separatism regarding the preservation of Armenian culture and language, this could not but leave its mark on the formation of groups within the community, especially when we were dealing with factors caused by the mediated contact of another culture.

Perhaps, for a more in-depth study of the issue, further researches are needed, which will enable to interpret it from the different points of view, in order to create an opportunity to more thoroughly evaluate and present the role of the periodical press on the developments of the cultural life of the community.

ԸՆՏԱՆԻՔԸ ԵՎ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ ԷԹՆՈՍԻ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Աննա Չախմախչյան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
ավագ լաբորանտ
ach2011@yandex.com

Հիմնարաներ՝ ընտանիք, էթնոս, մշակույթ, ընտանեկան գործառույթներ, ընտանեկան արժեքներ, էթնիկ խումբ, էմպիրիկ հետազոտություն:

Պատմական համատեքստից ելնելով հայ ժողովուրդը ստիպված է եղել բնակություն հաստատել նաև իր էթնիկ տարածքից դուրս: Պայմանավորված արտաքին գործոնների ազդեցություններից հայ էթնոսը ենթարկվել է սոցիալ-ժողովրդագրական փոփոխությունների: Այս պայմաններում էթնիկ ինքնագիտակցության պահպանման գործում առաձնահատուկ է դառնում ընտանիքի դերը: Դա բացատրվում է նրանով, որ ընտանիքը իր հիմնական գործառույթներից բացի իր վրա է վերցնում նաև ազգային մշակույթի, ավադույթների և արժեքների փոխանցման ու ժառանգման գործառույթը:

Զեկույցի նպատակն է վերլուծելով Հայաստանում և Սփյուռքում ընտանիքի գործառույթների բովանդակության փոփոխությունները ներկայացնել էթնիկ խմբում տեղի ունեցող փոփոխությունները և դրանց զարգացման հեռանկարները: Այս համատեքստում ընտանիքը դիտարկվում է հասարակության (մեր դեպքում՝ էթնոսի) ժողովրդագրական, սոցիալական և մշակութային վերարտադրության իր հիմնական գործառույթներով:

Ընտանիքը լինելով հասարակության միկրոբջիջ իր մեջ տեղի ունեցող վերափոխումները անմիջականորեն արտացոլում է էթնոսի «պատկերում»: Զարմանալի չէ, որ ուսումնասիրված հայ համայնքների բնակիչների կողմից ընտանիքը ընկալվում է որպես կյանքի կարևորագույն արժեք և էթնիկ խմբի հետ նույնականացման ցուցանիշ՝ անկախ միջավայրի կրոնական, մշակութային և քաղաքական ազդեցությունից:

Ուսումնասիրության մեթոդական հիմքը էմպիրիկ հետազոտության նյութերն են, որոնք ստացվել են մի շարք հայ համայնքների ուսումնասիրության արդյունքում (Հայաստան, Լիբանան, Իրան, Վրաստան, ԱՄՆ): Իրականացված էթնոսոցիոլոգիական հետազոտությունների նյութերը հնարավորություն են տալիս ներկայացնել ընտանիքի մոդելի, կառուցվածքի, արժեքային համակարգի և գործառույթների փոփոխության դինամիկան ելնելով արտաքին գործոնների (կրոնական, քաղաքական, մշակութային, սոցիալական) ազդեցությունից:

СЕМЬЯ И СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОХРАНЕНИЯ ЭТНОСА

Анна Чахмахчян
Институт археологии и этнографии НАН РА,
старший лаборант
ach2011@yandex.com

Ключевые слова: семья, этнос, культура, функции семьи, семейные ценности, этническая группа, эмпирическое исследование

Исходя из исторического контекста, армянский народ был вынужден расселиться за пределами своей этнической территории. Под влиянием внешних факторов армянский этнос претерпел социально-демографические трансформации. В этих условиях становится уникальной роль семьи в поддержании этнического самосознания. Это объясняется тем, что, помимо своих основных функций, семья берет на себя также функцию передачи и наследования культуры, обычаев и ценностей.

Цель доклада – путем анализа происходивших изменений в содержании функций семьи в Армении и диаспоре понять глубину происходящих трансформаций в этносе и перспектив его развития. Семья будет рассматриваться в ее основных функциях в демографическом, социальном и культурном воспроизводстве общества (в нашем случае этноса).

Все *происходящие* изменения в *семье*, как социальной *ячейке общества*, непосредственно отражаются в «образе» этноса. Неудивительно, что в исследованных армянских общинах, независимо от религиозного, культурного и политического влияния окружающей среды, семья воспринимается, как важнейшая жизненная ценность и признаком идентификации с этносом.

Методологическую базу исследования составляют материалы эмпирических исследований, полученные в результате изучения ряда армянских общин (Армения, Ливан, Иран, Грузия, США). Материалы проведенного этносоциологического исследования дают возможность представить динамику изменения модели, структуры, системы ценностей и функций семьи под влиянием внешних факторов (религиозных, политических, культурных, социальных).

FAMILY AND FAMILY VALUES IN THE CONTEXT OF THE PRESERVATION OF ETHNICITY

Anna Chakhmakhchyan
Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,
senior laboratory assistant
ach2011@yandex.com

Key words: family, ethnicity, culture, family functions, family values, ethnic group, empirical research.

Based on the historical context, the Armenian people were forced to settle outside their ethnic territory. Under the influence of external factors, the Armenian ethnos has undergone socio-demographic transformations. Under these conditions the role of the family in the maintenance of ethnic identity becomes unique. This is explained by the fact that, in addition to its basic functions, the family also assumes the function of transmitting and inheriting culture, customs and values.

The purpose of this report is to understand the transformations taking place in the ethnos and the prospects for its development by analyzing changes in the content of family functions

in Armenia and the Diaspora. The family will be considered in its main functions in the demographic, social and cultural reproduction of society (in our case, ethnicity).

All the transformations taking place in the family, as a social unit of society, are directly reflected in the "image" of the ethnic group. Not surprisingly, in the studied Armenian communities,

regardless of the religious, cultural, and political influences of the environment, the family is perceived as the most important value of life and a sign of identification with the ethnicity.

The methodological basis of the study consists of empirical research materials obtained by studying Armenian communities (Armenia, Lebanon, Iran, Georgia, and the United States). The materials of this ethno-sociological research enable us to present the dynamics of changes in the model, structure, system of values and functions of the family under the influence of external factors (religious, political, cultural and social).

**ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ Ս
ՓՅՈՒՌՔՈՒՄ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Լուսինե Տանայան
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
ավագ գիտաշխատող
Lusine.tanajyan@gmail.com

Հիմնաբառեր՝ սփյուռք, մշակույթ, ինքնություն, հայկական համայնքներ, մշակութային ինքնություն, համայնքներ, խորհրդանիշներ:

Սփյուռքում ինքնությունը պայմանավորող գործոնների մեջ առանձնահատուկ տեղ ունեն մշակույթը և դրա տարբեր դրսևորումները: Հատկապես էթնիկ սփյուռքներն ունեն իրենց հատուկ մշակույթը՝ համապատասխան ունեցած պահանջմունքների և ինքնության:

Սույն զեկուցման մեջ անդրադարձ է արվում սփյուռքում մշակույթի ստեղծման, դրա դերի և նշանակության հարցերին, ինչպես նաև հայկական սփյուռքի տարբեր համայնքների օրինակով ներկայացվում են մշակույթի դրսևորման ինստիտուցիոնալ և ոչ ինստիտուցիոնալ ձևերը:

Ուսումնասիրության հիմքում ընկած են հայկական սփյուռքի տարբեր համայնքներում (Լոս Անջելես, Թեհրան, Բեյրութ, Թբիլիսի, Կիպրոս) իրականացրած հետազոտական նյութերը: Հետազոտությունն իրականացվել է «Սեփական և այլազգի միջավայրում հայերի համեմատական հետազոտության հիմնական ուղղությունները. ուսումնասիրության խնդիրներն ու հեռանկարները» պետական նպատակային ծրագրի շրջանակներում: Հետազոտության ընթացքում կրառվել են խորին հարցազրույցի, կիսաձևայնացված հարցման և դիտարկման մեթոդները:

Սփյուռքում մշակույթն ունի մի շարք կարևոր գործառույթներ՝ ազգային տարրերի վերարտադրման և պահպանման, սոցիալական ներգրավման, ինչպես նաև ինտեգրող գործառույթ: Սփյուռքյան համայնքներում մշակույթի ստեղծումը, պահպանումն ու տարածումն իրականանում է ինստիտուցիոնալ կառույցների, ոչ ֆորմալ ուղիների, նշանակալի անձանց կամ խմբերի միջոցով: Սփյուռքյան համայնքներում մշակույթի իրացումը իրականանում է տարբեր արտահայտչամիջոցներով և դրսևորման ձևերով: Մշակույթի դրսևորումները սփյուռքում լայն են՝ սկսած խորհրդանիշների, լեզվի, արժեքների և արտեֆակտների ամբողջությունից մինչև վարքային դրսևորումները: Սրանք մշակույթի այն հանգույցներն են, որտեղ հանդիպում են մշակութային տարբեր ձևերը՝ ազգային, սոցիալական, մասնագիտական, որի արդյուքնում ստեղծվում է առանձնահատուկ նոր մշակույթ: Այդպիսով ձևավորվում է տվյալ համայնքի կերպարը և ապահովվում է համախումբ ներկայությունը տվյալ երկրում մշակութային տեսանկյունից:

Հետազոտական նյութերից պարզ է դառնում, որ ներկայումս հայկական սփյուռքում մշակութային մասին քննարկումներում հիմնականում շեշտադրվում են ազգային տոները, մշակութային միջոցառումները, համայնքի և «հայության» համար նշանակալի իրադարձությունները: Համայնքի ծագման պատմությունից փաստերը, իրադարձությունները, հայ ազգային գործիչների պատմությունները դառնում են էլման կետեր իրենց նույնականացման համար: Այս կերպ, սփյուռքյան մշակույթը տանում է դեպի մշակութային ինքնության գիտակցմանը:

РОЛЬ КУЛЬТУРЫ В КОНТЕКСТЕ ИДЕНТИЧНОСТИ В АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЕ

Лусине Танаджян

Институт археологии и этнографии НАН РА,
старший научный сотрудник
Lusine.tanajyan@gmail.com

Ключевые слова: Диаспора, культура, идентичность, армянские общины, культурная идентичность, общины, символы.

Среди факторов, определяющих идентичность в Диаспоре, особое место занимает культура и ее различные проявления. Этнические диаспоры, в частности, имеют свою специфическую культуру, соответствующую их потребностям и идентичности.

В данном докладе рассматриваются вопросы создания культуры в диаспоре, ее роль и значение, а также представлены институциональные и неинституциональные формы проявления культуры на примере различных общин армянской диаспоры.

Исследование основано на материалах исследований, проведенных в разных общинах армянской диаспоры (Лос-Анджелес, Тегеран, Бейрут, Тбилиси, Кипр). Исследование проводилось в рамках “Основные направления сравнительного исследования армян в своей и инонациональной среде: задачи и перспективы исследования” государственной целевой программы. В ходе исследования использовались методы глубинного интервью, стандартизированного опроса и наблюдения.

В диаспоре культура имеет функцию воспроизводство и сохранение национальных элементов, социальной вовлеченности, а также интегрирующую. Создание, сохранение и распространение культуры в общинах Диаспоры осуществляется через институциональные структуры, неформальные каналы, значимых личностей или групп. В армянских общинах диаспоры реализация культуры осуществляется посредством различных средств выражения и форм проявления. Проявления культуры в диаспоре широки: от совокупности символов, языка, ценностей и артефактов до поведенческих проявлений. Это культурные точки, где встречаются разные культурные формы: национальные, социальные, профессиональные, в результате чего создается особая новая культура. Таким образом формируется образ данной общины и обеспечивается коллективное присутствие в данной стране с культурной точки зрения.

Из полученных исследовательских материалов, становится ясно, что в настоящее время в дискуссиях о культуре в армянской диаспоре основное внимание уделяется национальным праздникам, культурным мероприятиям, знаменательным событиям для общины. Факты, события, рассказы армянских национальных деятелей из истории возникновения общины становятся отправными точками для их идентификации. Таким образом, диаспоральная культура ведет к реализации культурной идентичности.

THE ROLE OF CULTURE IN THE CONTEXT OF IDENTITY IN THE ARMENIAN DIASPORA

Lusine Tanajyan
Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,
Senior Researcher
Lusine.tanajyan@gmail.com

Key words: Diaspora, culture, identity, Armenian Diaspora communities, cultural identity, communities, symbols.

Among the factors determining identity in the Diaspora, culture and its various manifestations are decisive. Ethnic diasporas, in particular, have their own specific culture that corresponds to their needs and identity.

This paper examines the creation of culture in the Diaspora, its role and significance, and describes the institutional and non-institutional ways in which culture is expressed in different Armenian communities of the Diaspora.

The study is based on research materials conducted in different Armenian Diaspora communities (Los Angeles, Tehran, Beirut, Tbilisi and Cyprus). The research was conducted within the framework of the "The main directions of comparative studies of the Armenians in the own and foreign environments. The problems and the perspectives of the study" state target program. In-depth interview, standardized interview and observation methods were used during the research.

In the Diaspora, culture functions as the reproduction and preservation of national elements, social involvement, as well as an integrating function. The production, preservation and transmission of culture in Diaspora communities are realized through institutional structures, informal ways and figures or groups. In Armenian Diaspora communities, culture is manifested through different modes of expression and forms of manifestation. The manifestations of culture in the Diaspora are broad, including symbols, language, values and artifacts to behavioral manifestations.

These are points of culture where different cultural practices meet: national, social, and professional etc., thereby creating a particular new culture. This is shaping the image of a given community and establishing a collective presence in a given country from a cultural point of view.

Based on the research materials, it becomes clear that the current discussions on culture in the Armenian Diaspora focus on national holidays, cultural events and notable events for the community. Facts, stories and events of Armenian national figures from the history of the origin of the community become the starting points for their identification. Thus, diasporic culture leads to the realization of cultural identity.

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- ԵՊՀ – Երևանի պետական համալսարան
- ՀԱԹ – Հայոց ազգագրության թանգարան
- ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ – Հայաստանի Հանրապետության Գիտությունների ազգային ակադեմիայի Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
- ՀՊՄՀ – Խաչատուր Աբովյանի անվ. Հայկական պետական մանկավարժական համալսարան
- ՊՄԱԹՊՄՊԾ – Պատմամշակութային արգելոց թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն

СОКРАЩЕНИЯ

- АГПУ – Армянский Государственный педагогический университет им. Хачатура Абовяна
- ЕГУ – Ереванский государственный университет
- ИАЭ НАН РА – Институт Археологии и этнографии Национальной Академии Наук Республики Армения
- ИИ НАН РА – Институт Искусств Национальной Академии Наук Республики Армения
- ЭМА – Memorial Complex of Sardarapat Battle, National Museum of Armenian Ethnography and History of Liberal Struggle
- СОИСИКМЗ – Служба по охране исторической среды и историко-культурных музеев-заповедников
- ФАВУ – Факультет археологии Варшавского университета /Польша/

ABBRIATIONS

- ADTP – The Armenian Dress & Textile Project
- ASPU – Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan
- FAWU – Faculty of Archaeology of Warsaw University /Poland/
- IA NAS RA – Institute of Art National Academy of Sciences Republic Armenia
- IAE NAS RA – Institute of Archeology and Ethnography National Academy of Sciences of Republic of Armenia
- SPHECMR – Service for the Protection of Historical Environment and Cultural Museum-Reservations
- UCLA – University of California, Los-Angeles
- YSU – Yerevan State University